Güvercinim Harput'ta Kaldı

HAMASDEĞ

ÖYKÜ

ARAS

GÜVERCİNİM HARPUT'TA KALDI

ARAS

usul gerceği

Elinizdeki kitap, 1963 yılında Kadıköy Aramyan Okulu'ndan Yetişenler Derneği'nce Hamasdeğ'in çeşitli eserlerinden derlenen ve *Badmıvadzkner yev Hekyatner* (Öyküler ve Masallar) adıyla İstanbul'da Hermon Matbaası'nda basılan 384 sayfalık Ermenice kitapta yer alan 17 öykünün 10'unun çevirisinden oluşmaktadır. Çeviride bu basım esas alınmakla birlikte, yayınevimiz açıklayıcı notları da eklediği redaksiyon sırasında başka derleme basımlardan da yararlanmıştır

Elinizdeki kitapta, Ermeni alfabesinden Latin alfabesine yapılan transkripsiyonlarda kurallara kısmen uyulmuş, örneğin Türkçe'de 'g' harfiyle biten sözcük olmamasına ve Ermeni alfabesinden Latin alfabesine transkripsiyonda bu harf 'k' harfiyle karşılanmasına karşın, özellikle Ermenice'ye aşina okurlar dikkate alınarak, örneğin Eğsig, Lolig, Sukig gibi bir yazım tercih edilmiştir.

Türkçe yazımda ise Adam Yayınları'nın Ekim 1996 basımlı *Ana Yazım Kılavuzu*'na uyulmaya çalışılmış, açıklayıcı dipnot vermenin başlıca ölçütü olarak da, ilgili sözcüğün Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu-Türk Dil Kurumu (TDK) tarafından hazırlanan ve Ankara 1988 basımlı iki ciltlik *Türkçe Sözlük*'te yer almaması benimsenmiştir.

Kitapta çok sayıda italik dizilen sözcük yer almaktadır. Kitabın arkasındaki dizine de aldığımız bu sözcüklerin büyük bölümü yazarın aynen kullandığı Türkçe sözcüklerdir. Ancak, orijinal metinde italik olmayıp, *laçag* gibi bizim italikleştirdiklerimiz de vardır. Dolayısıyla italik yazımlar ya Türkçe, ya da genellikle her iki dilde aynen veya benzer seslerle söylenen, ya da yerel ağza özgü sözcükler olarak algılanmalıdır.

yayıncının notu

"*Güvercinler* öyküsü, köylülerin dil özelliği korunarak yabancı bir dile çevrilebilecek olursa, Hamasdeğ yabancılarca da çok takdir edilecektir. Bu kısa öyküde muazzam bir dram yaşanır ve sonu cinayete kadar varır: köyde bir cinayet. Sinema yapımcıları için mükemmel bir senaryo..."

Onnig Paluyan (1963)

Aras Yayıncılık
İstiklal Caddesi, Hıdivyal Palas 465/Z
80050 Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 252 6518
Fax: (0212) 252 6519

Kapak Fotoğrafı

Mezre'deki (Elazığ) Getronagan Okulu öğrencileri
Harput'un 8 km kadar doğusunda, 10. yüzyılda kurulan
Khule köyü (Khulakeğ, şimdi Şahinkaya) manastırını ziyaretlerinde,
haç şeklinde yontulmuş mezar taşları (*khaçkar*lar) önünde.
Yüzyıl başlarında çekilen bu fotoğraftaki öğrenciler arasında
Hamasdeğ'in de olup olmadığı meçhul...

Kapak Tasarımı
Vartan Paçacı

Dizgi
Aras Yayıncılık

Baskı
Egemen Matbaacılık Ltd. Şti.

629 07 10/4 hat

İstanbul, Eylül 1997

ISBN 975-7265-08-X

GÜVERCİNİM HARPUT'TA KALDI

ÖYKÜ

HAMASDEĞ

ÇEVİREN
SARKİS SEROPYAN

ARAS

Hamesdeğ'in eserleri

Küğı
Köy (1924, Boston)

Antsrevı
Yağmur (1929, Paris)

Isbidag Tsiavorı
Beyaz Süvari
(roman, önce *Hayrenik* adlı aylık dergide tefrika, yirmi yıl sonra kitap, iki cilt, 1952, Los Angeles)

Kaçn Nazar yev Dasnerek Badmıvadzkner
Yiğit Nazar ve On Üç Öykü (1955, Kahire)

Ağotaran
Dua Kitabı (1957, Beyrut)

Aydzedomar
Keçi Takvimi (1960, Kahire)

Hayasdani Lerneru Sırınkaharı
Ermenistan Dağlarının Kavalcısı
(oyun; müzikal bölümlerini Alan Hovhannes bestelemiştir)

Araçin Serı
İlk Aşk
(yazarın ölümünden sonra, 1966, Beyrut)

Paris. 1930

Hampartsum Gelenyan (HAMASDEĞ)

1895- 1966

Yazar hakkında

Hırimyan Hayrig ve Sırvantsdyants ile başlayan, Tılgadintsi, Zartaryan, Mıntzuri ve günümüzde Margosyan ile devam eden Ermeni taşra edebiyatının ara ve özel bir halkasıdır Hamasdeğ. Onu diğerlerinden farklı kılan en önemli özellik, eserlerini doğup büyüdüğü topraklara tümüyle uzak Amerika gibi diyarlarda vermesidir.

Asıl adı Hampartsum Gelenyan'dır. Edebi mahlas olarak kullandığı Hamasdeğ ise kendi adı ile erkek kardeşleri Asdur ve Eğya'nın adlarının başlangıçtaki harflerinin birleşmesinden oluşmuştur. Bu mahlas anlamsız bir sözcük olmayıp, Ermenice'de takımyıldız anlamına gelen *hamasdeğutyun* sözcüğünü çağrıştırır.

Hamasdeğ, Harput'un 6 km kadar güneyinde, Ermeni ve Türkler'in birlikte yaşadığı Perçenç/Perçenk [sonradan Akçakiraz] köyünde 1895'te doğdu. İlk eğitimini kendi köyünde, Surp Nışan* okulunda aldı. Daha sonra vilayet merkezi Mezire'deki (Mamuret ül-Aziz, Ela-

Surp Nışan: Hamasdeğ'in okuduğu yıllarda, yüzyıl başında bu okulun 50 civarında öğrencisi, 2 de öğretmeni vardı; aylık bütçesi ise 270 kuruştu. 1870'li yıllarda ise bu köyde kiliseyle aynı adı taşıyan, 50 öğrencinin okuduğu ve yıllık bütçesi 800 kuruş olan Surp Astvadzadzin adlı bir okul vardı.

zığ) Getronagan* Okulu'nda Tılgadintsi ve Rupen Zartaryan gibi öğretmenlerin elinde yetişti ve 1911'de mezun oldu. Yine yakın köylerden birinde, Vartatil'de iki yıl öğretmenlik yaptı. Çoğu Harputlular gibi, bir yıl önce Amerika'ya gitmiş olan babasının telkinine uyarak, 1913'te Amerika'ya göçtü. Columbia ve Harvard üniversitelerinde misafir öğrenci olarak derslere katıldı. 1920'de bir yıl kaldığı New York'ta ünlü Ermeni yazar Şirvanzade'yle karşılaşması ve onunla kurduğu sıkı dostluk, kendi deyimiyle, "ayaklarının yere basması"nı sağladı. 1930'da Ermenistan'dan yeni gelmiş olan şair Avedig İsahagyan'la Paris'teki karşılaşmaları da yazarın özyaşamöyküsünde önemli bir yer tutar.

Hayrenik'te* taşra edebiyatı türünden ve Amerika'daki Ermenilerin yaşamını konu edinen yazıları yayınlandı. Bunlara kitapları eşlik etti. Sırpuhi'yle evlendi, Lorig ve Armine adlı iki kızı oldu. Doğumunun yetmişinci ve edebiyat yaşamının ellinci yılı ABD ve Kanada'da törenlerle kutlandı. Bunlardan, 27 Kasım 1966'da Los Angeles'teki törende konuşmasını yaparken kalp krizi geçirerek yaşama veda etti.

Hamasdeğ özyaşamöyküsünde köyünü şöyle anlatır: "Doğduğum ve çocukluğumla ilk gençliğimin geçtiği Perçenç, Harput'un bağlık bahçelik, bereketli köylerinden biriydi. Aradan geçen yarım yüzyıla köyümüzün ruhsal haritası, yolları ve kutsanmış insanları sindi ve ben onların hâlâ orada olduğuna inanıyorum. Kâgir kiliseleri, değirmenleri, köprüleri, özellikle okulu ve yüzyılların içinden gelen bir o kadar kutsanmış öğretmenleriyle tüm bunlar o kadar tanıdık ve bize özgü idi ki..."

Hamasdeğ'in edebiyatı, kendi toprağında boy atan bir ağaca benzer. Öykülerinin kahramanları yaşamın içinden renkli, çarpıcı tipler ve hayvanlardır. İnsancıllığın hep ön planda olduğu öykülerinde hazin temalar felsefi bir yaklaşım, sade bir dil ve akıcı bir anlatımla işlenmiştir.

Getronagan: 1892 yılında kuruldu. Günümüzün ilk ve orta öğrenimine eşdeğer on iki sınıflı bir okuldu. Diğer derslerin yanı sıra Ermenice, Türkçe, Fransızca ve İngilizce dilleri öğretilmekteydi. 1913 yılında iki yıllık yüksek bölümü (*Cemaran*) açıldı. Mezunları üniversiteye girebilir veya öğretmen olabilirdi. Yüzyıl başında 450 civarında öğrencisi, 9 erkek, 3 kadın öğretmeni vardı ve aylık bütçesi 3000 kuruş kadardı. Okulun son müdürü ünlü yazar Yervant Sırmakeşhanlıyan'dır(1870-1915).
Hayrenik: 1922-70 yılları arasında Boston'da yayınlanan aylık Ermenice edebiyat-sanat-kültür-tarih dergisi. Başlıca editörleri R. Tarpinyan, M. Tölölyan'dır.

Çağdaşlarından Hamasdeğ'e güzelleme

Hamasdeğ yazın dünyamızda büyük bir yeniliktir. O, günümüz yazınında kendisine ait bir çizgi yaratmakta. Ermeni köylüsüne –ve o dolayımla insanın kaderine– nüfuz edip onu ifade etme konusunda bir üslup oluşturmakta. Bunu onun kadar güçlü ve etkin biçimde yapan başka hiç kimse yok içimizde bugün.

Arşag Çobanyan (1872-1954, yazar, eleştirmen, 1924)

Geçim derdinden arta kalan zamanlarda edebiyat yapardı. "Her yaptığım işi ayakta yaptım" diyen Hamasdeğ'in yetmiş yıllık yaşamının elli yılı "ayakta" geçti ve ölümü de ayakta karşıladı.

Kurken Mahari (1903-1969, yazar)

Ermeni edebiyatının gök kubbesinde Hamasdeğ hep yükselen bir yıldız olarak var olacak.

Vazken I (1908-1994, din adamı-Gatoğigos, yazar)

Diasporanın* çağdaş en büyük yazarı Hamasdeğ, 26 Kasım 1966 günü 70. yaş günü kutlama töreni konuşmasında yüreği sözünü bitirmesine izin vermediğinden büyük bir yazara yakışır gibi öldü.

Kevork Emin (1919- , şair)

Hamasdeğ'in "köy edebiyatı" yaşamın dışına itilenlerin, toplumdan, hatta doğadan kovulanların edebiyatıdır... Perçenç köyü, yazarın sanatsal dünyası içinde, onun derin ve evrensel genellemelerinde yoğrulup, köyün o dipdiri dünyasını kapsayarak bir dünya köyüne dönüşür.

Keğam Sevan (1926-1991, yazar, 1989)

---

diaspora: (Yunanca) Babillilerce İÖ 538'de Filistin'den sürülen Yahudiler'in başka diyarlarda kurdukları yerleşim veya yerleştikleri toprak(lar); öz topraklar dışına dağılmışlık. Birçok ülkeye dağılmış olmalarından benzetmeyle Ermeniler için veya Ermeniler arasında da yaygın olarak kullanılır.

Kız, Eğsig

Kavruk Garo her zamanki gibi sırtını duvara vermiş, yün eğiriyordu. Kirmanın gölgesi duvarda dev bir örümcek gibi oynarken, o yine düşüncelere dalıp gitmişti.

Öğrenciler kilisede karşılıklı ilahi okurken sözcükleri ağızlarında yuvarlayıp yutuveriyorlardı. Bunu öğretmene şikayet edecekti mutlaka. Daha bu sabah, Turo'nun oğlu "Tanrı'ya yakarınız" yerine "tanyakın" demiş, üstelik mihrabın önünden geçerken başını eğmemişti.

Derken kirmanın ipi kopunca, onunla birlikte Kavruk Garo'nun düşüncelerinin zinciri de kopuverdi.

İkindi zamanıydı. Güneş, *sivik*lerin* üzerine bembeyaz bir çarşaf gibi serilmişti. Tarlalarda çalışanlar ağır ağır köye dönüyorlardı. İşte

sivik: (Ermenice *tsvik*) Dam saçağı; genelde toprak damın avluya bakan eğimli saçağı.

derenin üstünden atlayıp gelen şu köylü, Torik Bedo'ydu...

"Selam *hınami*"* diye seslendi Kavruk Garo. "Ne o, iki büklüm olmuşsun, *gine* de kazmayı omzundan indirmemişsin..?"

"Teh, nasıl eden dünür" diyerek kuşağından tütün kesesini ve çubuğunu çıkardı Torik Bedo. "Gözdür işte, görüyor. Bugün köprünün ordaki tarlaya gittim ki sıçanlar delik deşik etmiş..."

"Peki, sizin tarlanın bitişiğindeki Eğsig'in tarlasına kim sahiplik ediyor?"

"*Hiç*, kim sahiplik edecek? Öylece çorak kalıyor. Eşekdikeni desen, bir *boy* atmış ki..."

"Sana bir şey diyem mi *hınami*" diye sürdürdü Kavruk Garo kirmanı çevirerek, biraz da alaylı: "Eğsig'in tarlası seninkine bitişik zaten. Gel, evlen şu Eğsig'le. Tarlasını da seninkine kat."

"Keh, keh, keh" diye güldü Torik Bedo. "Eh, *hınami*, bu *vağıt*tan sonra evlenmek bizim işimiz değil. Kısmetim olaydı bizim rahmetli yerinde kalırdı."

"Avrat dediğin de kocadığında gerek. Hem de Eğsig gibi avrat. Kocası öldükten beri bir şişmanladı ki, sanki buğday peteği mübarek... Kadın dediğin de şöyle dolgun olacak ki sırtını ısıta, *hınami*!"

"Keh, keh, keh" gülüştüler Torik Bedo'yla Kavruk Garo, dişsiz ihtiyar gülüşleriyle.

Onların her zamanki şakalaşmalarından biriydi bu.

"Çan çaldı mı?"

"Yoo, zangoç yeni geçti burdan."

"Ben de gidem, şu kazmayı eve bırakam bari" diyerek ayrıldı Torik Bedo.

Henüz çan çalmamıştı. *Nahır*ın memeleri süt dolu, gözleri buzağılarının hasretiyle parlayan inekleri, evlerine daha yeni dağılmıştı. Köy akşam telaşı içindeydi.

Torik Bedo kazması omzunda, kocamış öküz gibi ağır ağır yürüdü. Eğsig'in kapısından geçerken eğilip içeri baktı. Eğsig o sırada avluda komşusuna sesleniyordu:

"Manan *Baci*, Manan *Baci*. İnek *nahır*dan dönmüş, kapıda kalmış..."

"Ne ediiin Eğsig?" diye sordu Torik Bedo.

---

hınami: (Ermenice *khınami*) Dünür.

"Şu bizim Manan'a sesleniyim. Ne zamandır ineği *nahır*dan gelmiş, kapıda kalmış, buzağısı içerden bağırıyor. Kendini yiyip bitirdi zavallı. O ise gitmiş orda burda, çene çalar..."

"Eh, kadındır, bir kez çenesi açılınca..." deyip yoluna devam etti Torik Bedo. İçinden ise "Rahmetli de bir deri bir kemik kalmıştı ha. Bak, kadın dediğin Eğsig gibi dolgun olmalı" diye geçiriyordu.

Çan sesi duyuldu.

Torik Bedo kazmayı eve bıraktı. Avludaki tavuklar güneşin inmesiyle birlikte çoktan tüneklerine çekilmişlerdi. Öküzler içeri geliyor, gelinler çeşmeye gidiyordu. Torik Bedo ayakkabılarının tozunu toprağını temizledi, üstünü başını silkeledi, *şalvar*ından dikenli otları topladı, *arahçin*ini* sıkıca bağlayıp kiliseye yöneldi.

Kiliseye her girdiğinde, önce *minder*inin tozunu hafifçe silker, sonra huşuyla duasına başlardı. O gün de *minder*ini düzeltip *Hayr mer** duasına başladı. O sırada mihrabın önündeki öğrenciler de karşılıklı *abretso** ilahisini seslendirmekteydiler. Torik Bedo duanın tam sonuna gelip de "çünkü melekût senindir" deyip haçını çıkarırken nerden geldiği belli olmayan Eğsig'in sesi duyuldu:

"Manan *Baci*, Manan *Baci*, inek *nahır*dan dönmüş, kapıda kalmış..."

Torik Bedo alelacele diz çöküp haç çıkardı ve sürdürdü duasını:

"Dünyaya barış bağışla ulu Tanrım, krallara sulh, tarlalara rahmet, bol bol ekin... Buğdayları *afat*tan, Ermeni milletini belalardan koru. Davarı da..."

Tekrar Eğsig'in sesi duyuldu. Bu kez kırda otlayan dananın kulağında vızıldayan, hayvanın her baş sallayışında öteye gidip tekrar gelen, daireler çizerek vızıldayan yüzsüz bir arının sesiymiş gibi geldi Eğsig'in sesi:

"Manan *Baci*, Manan *Baci*, inek *nahır*dan gelmiş, kapıda kalmış..."

Öğretmenle papaz yamağı yeni bir ilahiye başlamıştı. Torik Bedo tekrar diz çöküp duasını sürdürmeye çalıştı:

---

arahçin: (Farsça/Ermenice *arakhçin*) Bereye benzeyen, şapka içine veya yalnız olarak giyilen takke.
Hayr mer: "Göklerdeki babamız" duasının Ermenice başlangıcı.
abretso: Mezmurlar kitabında, Eski Ermenice'de "yaşat" anlamına gelen *abretso* ile başlayan, akşam ayininde karşılıklı seslendirilen 139. mezmur. Bkz. s. 103.

"Pınarların suyunu rahmetin kadar bol edesin Rabbim. Konu komşuya, dosta düşmana, kurda kuşa rahat gece..."

"Tanrı'ya ya-ka-rı-nız desene ulan itoğlu it" diye bir bağırtı duyuldu cemaatten.

Kavruk Garo'nun sesiydi bu.

Nasıl sabretsindi ki! Bir değil, iki değil... Turo'nun oğlu yine "tanya-kın" deyip geçmişti. Öğretmen dersen, odun gibi dikilmiş, dikkat ettiği yok! Ne diye öğretmen tutup yılda şu kadar para verirler ki! Doğru dürüst ayin yaptıramadıktan sonra neye yarar?

"Hah, öğretmenliği beceremiyorsa gitsin dağdan kil getirip satsın, kil!" Kiliseden çıkarken Kavruk Garo hâlâ bağırıyordu. Kızgınlığını zaptedemiyordu. Öğretmenin duyması da umurunda değildi.

Ayinden çıkanlar Kavruk Garo'nun etrafında toplanmışlardı.

"Teh, *hnıami*, ayıptır" diyordu Torik Bedo. Adam *kolec* okumuş, İngilizce'yi, Frenkçe'yi su gibi biliyor."

"Bizim nemize lazım o *şeytan* lisanları" diye sürdürdü Kavruk Garo.

"Keh, keh, keh, ne *şeytan* lisanları... Deli misin sen?" diyerek ayrıldı Torik Bedo gruptan. Kiliseden çıkan Eğsig'e yaklaştı:

"Ne dersin Eğsig" diyerek yanı sıra yürümeye başladı. "Şu tarlanın *hali* n'olacak..? Bugün baktım da, çukur çakır olmuş. Bunca zamandır öküz ayağı basmamış. Tarlada öküz ayağı kutsaldır Eğsig, kutsal..."

"Kim sahiplik edecek? Ne ekenim var, ne biçenim. Biçare kadın ne yapabilir?"

Eğsig haklıydı. Nur içinde yatsın, kocası öldükten sonra yüzüstü kalmıştı evi de, tarlası da. Üç yıldır ne evinin damı çamurla sıvanmış, ne de tarlasına öküz ayağı basmıştı.

"Tarlaya günahtır Eğsig, günah" diye yineledi Torik Bedo evin yolunu tutarken. Tam o sırada küçük torunu bağırarak karşıladı onu:

"Dede, dede, Aydede bu gece bizim eve gelecekmiş, doğru mu?"

"Uslu durursan tabii Aydede bizim eve gelecek. O, uslu duranları çok sever. Hah, bak işte bizim damın üstüne kadar gelmiş bile" diyerek elinden tuttuğu torununu öğütlerken bir yandan da Eğsig'in dolgun, etli kalıbını düşünüyordu. Tıpkı torununun Aydede'nin kalıbını düşünüşü gibi.

"Kavruk Garo haklı. Kadın dediğin Eğsig gibi olmalı. O ne sırt, o

ne renk *şalvar*..." diye düşündü Torik Bedo.

Ah, birazcık *cahil* olaydı, Allah şahittir evlenirdi Eğsig'le! Yaşlanmış kollarıyla sarmaştıkları gibi, bereketli tarlalarını da birleştiriverir, bir yastıkta yaşar giderlerdi. Ama, bu *vağıt*tan sonra kime ne desindi? Utanıyordu ihtiyarlığından. Eğsig kırk sekizine yakın *cahil* kadın; kendi altmış beş yaşında, gözleri bulanık, vücudu kurumuş, elleri titrer... Evlenmek onun işi değildi şüphesiz. Torik Bedo bunları biliyordu. Eğsig'le evlenmesi imkânsızdı. Ah, kahrolası ihtiyarlık, ah..!

Amma, ya tarla olmasaydı, hele ki Eğsig'in o lop lop etleri olmasaydı, evi yapılası Kavruk Garo da "gel, evlen şu Eğsig'le de, tarlasını tarlana kat" lafını etmeseydi, acaba tüm bunları yine de hissedecek miydi Torik Bedo? Zaten şaka değil miydi o sözler? Beraberce gülüşüp geçmemiş miydiler? Peki de, niye Eğsig'in sesi duasına karışmıştı ki?

Sabah çanıyla uyandı. Ahırın kapısı gıcırdayarak açılıp kapanıyordu. Gelin tandırı yakmaya hazırlanıyordu.

"Anna gelin, Anna geliiin" diye bağırdı Torik Bedo titrek sesiyle.

Anna gelin elindeki işi bırakıp kaynatasının yanına gitti.

"Anna gelin, şu benim kuşak tiftiklenmiş, rahmetlinin sandığına bak da, o yeni kuşağı getir, sarayım."

Ve otuz yıl önce Erzurum'dan getirip de bayramdan bayrama beline sardığı yepyeni kuşağı sardı Torik Bedo. Yün başlığının üstünden tiftikleri temizledi, *arahçin*ini de özenle bağlayıp kiliseye doğruldu. Kiliseden sonra yumuşak bir ekmeği katlayıp koynuna soktu. Kazmasını omzuna alıp tarlaya gitmek için yola koyuldu. Eğri ağacın yanından geçip kendi tarlasına yaklaşınca, hemen yanı başındaki Eğsig'in tarlası beliriverdi.

Güneş orda daha bir parlak göründü Torik Bedo'ya. Eşekdikenleri ise daha da uzamışlar, sabah yeliyle sallanıyor, döne döne dansediyorlardı sanki. Rüzgâr eşekdikenleri arasından ıslık çalıyor, Eğsig'in sesi âdeta kulaklarında durmadan yankılanıyordu:

"Manan *Baci*, Manan *Baci*, inek *nahır*dan gelmiş, kapıda kalmış..."

O gün kendi tarlasına göz bile atmadı. Çiçek açsın diye özlemle beklediği halde baklaya da bakmadı. Kazma omzunda Eğsig'in tarlasına daldı.

Boz kuşlar ötüşerek kısa kısa uçuşuyorlardı. İki leylek, geniş kanatlarıyla yelken açıp peş peşe eşekdikenlerinin üzerinden Eknolar'ın dikenliğine süzüldü. Torik Bedo'nun ayak seslerinden ürken rengarenk, pırıl pırıl kertenkeleler öteye beriye kaçışıp toprağın yarıklarında kayboluyorlardı. Eğsig'in tarlasına çoktandır insan ayağı da basmamıştı. Torik Bedo taşları ayağıyla bir yana iterek başladı işe. Kazmayı omzundan indirip bir keseği dağıtmayı, derin yarıklara doldurmayı denedi. Kendini hiç böylesine genç ve güçlü hissetmemişti.

Akşam köye dönerken kazmayı omzunda tutamayacak kadar yorgundu. Küçük dereyi geçmek için kırk türlü hesap yaptı.

"Selam, *hınami*!"

Kim olacaktı ki? Kavruk Garo tabii! Her zamanki yerinde durmuş, akşam güneşinde gölgesini boylu boyunca sermiş, kirman eğiriyordu.

"Çan çaldı mı?" Torik Bedo alışılagelmiş sorusunu sorarken çanın sesi de duyuldu.

"Canlı çal, canlı... Evin yapıla!" diye kendi kendine bağırdı birden Kavruk Garo.

"Çanı şöyle biraz güçlü *makamla* çalsana! Sanki tabuta vuruyor mübarek..." Çanın iyi çalınmadığından dertliydi bu kez ve zangoçla konuşmaya karar verdi.

Torik Bedo *çıbuğunu* doldurup yoluna devam etti. Eğsig'in kapısından geçerken içeri bakıp bağırdı titrek sesle, belini doğrultarak:

"Kız, Eğsiiig..!"

"Ne var Bed *Amu*?"*

Torik Bedo kapıdan konuşmak istemiyordu, adımını içeri attı.

"Kız, bugün senin tarlanın taşlarını ayıklayıp yarıkları doldurdum. Yazıktır Eğsig, yazık şu tarlaya..."

"Gir içeri, gel *ğurban* Bed *Amu*, gel de bir şarap vereyim, iç."

Torik Bedo içeri, şarap küpünün yanına geçti:

"Rahmetli ne iyi adamdı" dedi şarap tasını boşaltıp ıslanan bıyıklarını emerken.

"Kısmetim olsaydı öyle çabuk toprağa girmezdi, Bed *Amu*. Marut öyle çok büyük de değildi, elli yaşında var yoktu. Rahmetli o tarlayı gözünün ferine değişmezdi. Eh, Allah'ın emri." Torik Bedo'ya bir

Amu: Amuca, emmi.

bardak daha şarap doldurdu ve devam etti:

"Ne olur Bed *Amu*, gel şu tarlayı size yarıcılığa vereyim, pamuk ekin. İstersen oğlun Markar'la konuş bir kez. Bana dört beş *lir** pamuk verirseniz, üstüme başıma yeter."

"İyi söylersin Eğsig" dedi Torik Bedo gözlerini daha da açarak. "Ben Markar'la konuşurum. He he, öylesi çok iyi olur, kim sahiplik edecek? Ben Markar'la konuşurum."

Eğsig bir *tas* daha doldurdu. Torik Bedo onu da boşalttı.

Sürülmüş tarlaya kızgın güneş vurduğunda tarlanın kıpraştığını, toprağın kımıldadığını, öbeklerin sessizce ufalanıp dağıldığını hiç gördüğünüz oldu mu? İşte tam öyle bir kıpraşma yayılıyordu Torik Bedo'nun ihtiyar kemiklerinde.

Kiliseden çıkanlar neşeyle evlerine dağılıyorlardı. Torik Bedo ilk kez akşam duasına gidememişti.

O akşam Eğsig'in tarlasını konu etmeyi düşündü oğluna. Sofra hazırdı. Torunu ayağa kalkıp yemekten önce "Göklerdeki Babamız"ı söyledi.

Nasıl konuşacaktı oğluyla? Torik Bedo giderek bir delikanlı gibi utangaçlaşıyor, kendini ele vermekten korkuyordu.

"Markar!"

"Ne var *apar*?"*

"Bizim tarlanın yanındaki Eğsig'in tarlasının çorak kaldığını biliyorsun, değil mi?"

"Çoraktır, he. Ama onun günahı Eğsig'indir. Akşama kadar evde oturmuş, küfesini dolduruyor; bizim alaca öküz gibi. Yapamıyorsa birine yarıcılığa versin. Eknoların Cuvan'ı kadar da mı olamadı?"

"Markar, bugün 'size yarıcılığa vereyim, pamuk ekin' dedi bana."

"Eh, dediyse, yarın rençbere söyle, gitsin sürsün. Ben yarın erkenden su vermeye gideceğim."

Ertesi sabah, Torik Bedo çan sesinden evvel uyandı, rençberden önce ahıra girdi. İki çift güçlü öküz çıkardı dışarı, rençberin yardımıyla boyunduruklarını bağlayıp en sivri saban demirlerini seçti.

---

lir: (Yunanca/Ermenice *lidr*) Günümüzde litre olarak sıvı ölçüsüne dönüşmüş olan, eskiden yöreye göre değişik büyüklükte (326 gram, eczacılıkta 317,803 gram, Bağdat'ta 3436 gram, Halep'te 1442,5 gram...) ağırlık ölçüsü.

apar: (Ermenice *ağpar*/abi, ağabey) Anadolu'nun kırsal bölgelerinde, büyük aile yaşamı içinde sık rastlanan anlam kaymasıyla 'baba'

"Bugün nereyi süreceğiz?" diye sordu rençber Torik Bedo'ya.

"Eğsig'in tarlasını, Eğsig'in tarlasını" dedi alelacele azık çıkınını bağlarken.

Henüz kendini yeni gösteriyordu güneş ve Eğsig'in şarap testisi gibi eğilip dökülüyordu hiç tükenmeden. Ova, Eğsig'in şarap *tası* gibi güneşle doluyordu. Doluyor, boşalıyor, tekrar boşalmak için yeniden doluyordu. Canlılığı ve sonsuzluğuyla rüzgârın, tarlakuşunun türküsü hep varolagelmişti ovada. Yalnızca yaşlı bedeninde toprağın nabzı ve Eğsig'in soluğu duyulan Torik Bedo'nun ömrüydü kalımlı olmayan. Torik Bedo, tüm gücüyle sabanın üstüne eğilmiş, yükleniyor, yükleniyordu...

Gayretli öküzler, boynuzlarını şafağa doğru dikmiş, mağrur, Eğsig'in tarlası boyunca baş aşağı inerek eski bir parşömenin bilge satırları misali *agos*ları* yan yana diziyordu.

"Serop!" diye uzaktan seslendi rençbere, "sabana iyi bastır, *agos*lar küçük ama derin olsun.

Gün batıyor, ışık ovadan çekiliyordu. Rençber, öküzlerle evin yolunu tuttu, kendi de muntazam açılan *agos*lara bakarken üstünü silkeledi ve yorgun argın köye döndü. Eğsig'in kapısından geçince durup belini doğrulttu ve seslendi:

"Kız, Eğsiiig..!"

"Ne var Bed *Amu*?"

"Bugün şu senin tarlayı..." derken adımları da içeri yöneldi.

Torik Bedo öylesine yorgundu ki kiliseye bile uğramadan, dosdoğru eve gitti. Markar henüz tarladan dönmemişti. Torunuyla konuşmaya bile mecali yoktu. Erkenden yatağa girdi.

"Anna gelin, Anna gelin, şu taşı ısıt, getir şu sırtımın ortasına koy. Vaay sırtım..."

Markar eve döndüğünde, karısı, babasının yemek yemeden yatağa gittiğini anlattı.

"Niye?"

Rençber lafa karıştı.

"O *hal*iyle benimle *barabar* Eğsig'in tarlasını sürdü!"

Markar'ın canı sıkıldı, yine kızdı:

"Ne yani? Bir çift yetmiyor muydu? Üç yıldır o tarla sürülmemiş,

---

agos: Ermenice, sabanın toprakta açtığı iz, çığır.

sen o *hal*inle nasıl sürersin? Bin defa söylemişim çalışma diye. Bu yaşından sonra senin çalışman bana gerek değil."

"Tıt, tıt, tıt" diyerek canı sıkkın, kızgın bir halde yataktan kalkıp geldi Torik Bedo. "Eh, sen ne bilirsin? Sen *daha* dünkü eniksin. Şimdi ekmezsen pamuğu ne zaman ekeceksin? Sen ne bilirsin? *Daha* dünkü enik..."

Tarlayı sürdüler, pamuğu ektiler. Artık her gün tarla dönüşü Torik Bedo Eğsig'in kapısının önünde duruyor, belini doğrultuyor ve dikkat çekici bir sesle bağırıyordu;

"Kız, Eğsiiig..!"

Bir akşam Torik Bedo yine yorgun, alışılmıştan erken gitti yatağa.

"Anna gelin, Anna gelin, şu taşı ısıt, getir de sırtımın ortasına koy" diye seslendi yatağından.

Gelin taşı ısıtıyor, Markar ise lambanın önünde öküze yeni bağ örüyor, üstüne cıncık boncuk diziyordu. Bu sırada Kavruk Garo içeri girdi.

"Hoş geldin, safa geldin dünür. Ayağının altına *haçırget* mi* koysak, ne yapsak?" dedi Markar gülerek.

"Eh, doğru söylersin Markar. Bir kez geçen Noel'de gelmişim, bir de şimdi. Der* Minas'la lafa tutulmasam daha da erken gelirdim. Bu ne ilgisizliktir? Papaz olacak! Bir gün olsun şu kilisenin damı çamurla sıvanmak ister mi diye bakmıyor. *Hınami* Bedo nerede peki?"

"Bugün erken yattı."

"Eh, iyi, ben de seninle konuşmaya gelmiştim zaten. Söylediğime darılmayasın ha!" Enfiyesini çekerek lafını sürdürdü: "Markar, öküz öküzken, yaşlanınca artık çalıştırmazlar. At ihtiyarlayınca bağını çözüp kendi *hal*ine bırakırlar. Diyeceğim o ki, *hınami* de yaşını aldı, bu yaştan sonra rahat etmeli. Bugün gördüm de, öyle yorulmuştu ki, ağzı açık kalmıştı..."

"*Hınami*, sen de gelmiş yedi yabancı gibi konuşursun. Başkası olaydı, dinlemeden kapı dışarı ederdim. Söyle bakayım, babamın ça-

---

haçırget: (Ermenice *khaçergal*/haç demir) Tandır üzerine tencere koymaya yarayan haç şeklinde açılır kapanır demir, sacayağı. Eskiden yaygın bir alışkanlıkla, dolu yağdığında *haçırget* dışarı koyulur, böylece dolunun duracağına inanılırdı.

Der: Papazların adının önüne getirilen sıfat. Ermenice sözcük anlamı "efendi, sahip"

lışmasına ihtiyacım mı var? Allah'a şükür, üç çift öküzüm, kaç tane tarlam var. Sırf kendi tarlalarımızı ekip biçsem bize yeter. Ben de ar *namus* sahibi bir adamım. Söylemediğim, konuşmadığım gün yok bunun için *hınami*. Bin defa demişim 'çalışma, sana kilise, dua gerek; çalışma, senin çalışman bana gerek değil!' Yine de her zaman kazmayı alır gider. Bilmem ki ne var? Bugün ne işi vardı da gitti Eğsig'in tarlasına? Bildiğim kadarıyla ona göre bir iş yok. *Daha* dört gün önce pamuğu ekip dışarı çıktık ordan."

"Hadi be, sen ne bilirsin?" diye bağırarak, üzerinde iç donu, başında *şalı*, birden içeri girdi Torik Bedo. "Sen *daha* dünkü eniksin. Bugün Eğsig'in tarlasının seti yıkılmış. Gidip yapmıya mıydım? Geçen gün de Eğsig'in pamuğunun içine keçi ayağı girmiş. Gitme de, bekçiyle konuşma! Yarıcılıkla pamuk ekmişsin, sahiplik edeceksin *helbet*. O tarlanın setleri nc *hal*dedir diye bir kere baktın mı?"

"Senin çalışman bana gerek değil *apar*. Tarladır bu, keçi ayağı da girer, tilki ayağı da. Ben gece gündüz bu ev için, senin için çalışıyorum. Senin çalışman bana gerek değil."

Torik Bedo sıkılıyordu. Derdini nasıl anlatsındı? Hele ki Eğsig'in tarlasına yürekten bağlanmıştı bir kez...

* * *

Pamuk çabuk yetişir. Çiftçi'nin tarladan ayağı çıktı mı, tohumlar kıpırdamaya başlar. Dört gün olmuştu ektikleri; beşinci gün gittiğinde, anasıyla ilk kez otlağa çıkmış süt kuzusu gibi şaşkın, güneşe gözünü açmış da şaşırmış, körpecik pamuk filizlerini gördü. Torik Bedo sonsuz bir mutluluk duydu. Geçkin ve tükenmiş vücudunda filizlenmeyen, artık filizlenmeyecek olan hayat, pamuk tohumları gibi kıpırdıyordu.

Nasıl gitmesindi? Eğsig'e nasıl anlatmasındı pamuğun filizlendiğini?

"Kız, Eğsiiig..!"

Torik Bedo daha ayağını içeri atmadan Eğsig'in evinin karşısındaki *çardağ*tan kendisini taklit eden bir delikanlının sesini duydu:

"Kız, Eğsiiig..!"

Torik Bedo yukarı bakarken kadın gülüşmeleri duydu. "Şüphesiz komşular bir şeyler sezinlemiş olmalı" diye düşündü Torik Bedo, ürkerek. İyi de, Eğsig'in tarlasını kendileri sürüp ekmemiş miydi? Bunu

tüm köylü biliyordu. Torik Bedo işte o yüzden Eğsig'in evine gidip geliyordu. Torik Bedo ile Eğsig'in konuşmalarının ana ekseni tarlaydı. Eğsig için tarla, pamuğun geleceği yerdi. Torik Bedo içinse Eğsig'le kendisi arasında gerilmiş evlilik bağıydı. Amma, pamukla birlikte aşkının da boy attığını hiç kimse bilmiyordu. Eğsig bile bilmiyor, hatta şüphelenmiyordu bile.

Akşam kiliseden eve dönerken arkasından yine aynı sesi duydu:

"Kız, Eğsiiig..!"

Torik Bedo yukarı baktı. Varo'nun uçarı oğlu *sivike* horoz gibi tünemiş gülüyordu.

Torik Bedo artık sabredemedi:

"Ulan itoğlu it, sen git de, dedenin eğri bıyıklarıyla eğlen" diye bağırdı, kızgınlıkla.

Ve Torik Bedo'nun içine büyük bir kuşku düştü. Yoksa bütün köylüler onun neden Eğsig'in evine gidip seslendiğini biliyorlar mıydı!

O günden sonra Torik Bedo insan yüzüne bakamaz oldu. Sanki herkes kabahatini biliyor ama yüzüne vurmuyordu. Bir kez Turo'nun oğluna kızdıydı ya, artık kimi serseri veletler "Kız, Eğsiiig..!" diye bağırıp kızdırıyorlardı kendisini. Toz toprak içinde uyuklayan köpeği gören dilenci nasıl sopasına davranıp tetikte geçerse sokaktan, Torik Bedo da her gördüğü çocuktan işkillenip kulaklarını dikiyordu.

Şüphe iki gündür içini kemiriyor, huzurunu kaçırıyordu. Ona sanki torunu da biliyor gibi geliyordu; amma babası Markar tembihlediği için arkasından bağırmıyordu. Evde gelininin ve oğlunun alışılmış hareketlerinden bile kuşkulanıyordu. Artık Eğsig'e rastlamaktan da kaçınıyordu. "Kız, Eğsiiig..!" diye bağırdığında tüm köye sırrını açıklayacakmış gibi geliyordu.

Torik Bedo yaramaz delikanlıların merakını azaltmak için artık ilgilenmemeye, kızmamaya karar verdi. Çünkü kızarak onları sevindirdiğini biliyordu. Evet, artık kızmıyordu. Zor da olsa kendini tutup geçiyordu sokaklardan, ama uzaklaştıkça yüreği tükeniyor, sonunda dönüp bakıyordu ki, Varo'nun oğlu... serçe gibi boynunu bükmüş, sesleniyor:

"Kız, Eğsiiig..!"

Geceleri de rahat yoktu. Rüyasında bir leylek yuvasından paçavra gibi sarkan bir delikanlı bağırıyordu:

"Kız, Eğsiiig..!"

Torik Bedo tarlaya gidip, boynunu sallayan bir leylek gördüğünde, "Kız, Eğsiiig..!" diye bağırmasını bekliyordu. Ama rüya değildi tüm bunlar. Zaman zaman esen yelle bile geliyordu bir delikanlının, "Kız, Eğsiiig..!" diye bağıran sesi.

Her tarla dönüşü, kirman eğiren Kavruk Garo'nun yanında bir nefes almak için durduğunda, "selam *hınami*" diye seslenirdi Kavruk Garo.

Onun sesi her zamankinden farklı değildi. Doğal ve içtendi, ama Torik Bedo onun bu selamında bile sinsi bir alay olduğunu seziyordu.

Kavruk Garo'nun sorularını ya kestirme cevaplarla geçiştiriyor veya hiç cevaplamıyordu. Kavruk Garo alışılmış konuşmalarını "şimdi hanideyse çan çalar" diye sürdürünce, içi içini yiyen Torik Bedo neredeyse *hınami*sinin yüzüne karşı bağıracak oluyordu:

"Garo, Garo, biliyorsun, her şeyi biliyorsun, her şeyi biliyor ama yüzüme vurmuyorsun... Hadi, devam et, bağır, 'Kız, Eğsiiig..!' diye bağır, ne duruyorsun?"

He, he, hepsi de biliyordu. Geçen gün papaz, torununun iyi olup olmadığını sordu. Aslında papazın söylemek istediği o değildi. "Torunun da yüzüne 'Kız, Eğsiiig..!' diye bağırıyor mu?" demek istiyordu.

Torik Bedo çoktan beri Eğsig'in yüzünü görmemiş, hatta kapısından bile geçmemişti. Kiliseye giderken yolunu değiştiriyor, uzaklaşıyor ama onun gülüşünü, helc şarabının tadını da özlüyordu. Sanki tüm olanlar bir rüyaydı. Yine de Eğsig'in tarlasına uğramayı hiç aksatmıyor, hatta daha sık ziyaret edip günden güne pamukların da kendi özlemi gibi boy attığını izliyordu.

Pamuklar büyüdü, yaprak verdi. Elleriyle ektiği, okşayarak büyüttüğü pamukların çiçek açma zamanıydı artık ve Torik Bedo günden güne artan heyecanla bekliyordu çiçekleri.

Ona çiçekler gecikti gibi geliyordu, çok gecikti... Suyu zamanında vermiş, tohumları eliyle atmıştı. Peki, çiçekler niye gecikmişti ki? Acaba çiçekler de yaşlı yüreğinin aşkı gibi gizlenip hiç açmayacak, hiç açamayacak mıydı?

Ama sonunda bir sabah gördü çiçekleri. Yüzlerce, binlerce, açık sarı çiçek. Göz göz çiçekler sanki hepsi birlik olmuş, Eğsig'in gülen gözleri gibi kendisine bakıyordu.

Torik Bedo bir çocuk gibi saf ve içten gülümsedi. Kopardığı ilk çiçeği yüzüne gözüne sürdükten sonra katlayıp *arahçi*nin içine koydu.

Ah, şimdi nasıl gitmesin, nasıl anlatmasın Eğsig'e pamuğun sayısız çiçekler açtığını, her birinin yarın dopdolu birer koza vereceğini..!

Kazması omzunda köye döndü.

"Selam *hınami*."

Torik Bedo, Kavruk Garo'nun yüzüne bile bakmak istemedi, kimseyle konuşmadı. He, he, hepsi de biliyor ama arkasından bağırmak istemiyorlardı. Köylülerin bilmesi kimin umurunda? Alay etmeleri kimin umurunda? Eğsig'i görmek istiyordu; görüp anlatmak, pamuğun sayısız çiçekler açtığını anlatmak istiyordu.

Torik Bedo pamuk çiçekleri gibi patlayıp dışarı fırlamak istiyordu. Eğsig'in sokağına girdi, karşı *çardağ*a bakmadı bile. Eğsig'in kapısında durdu ve bu kez ortalığı inleten gür bir sesle haykırdı:

"Kız, Eğsiiig..!"

(*Antsrevı*/Yağmur adlı kitabından)

Mavi boncuk

Buğulu iki göz, kemikli bir beden ve elinde hep bir süpürge... Karşı duvara atılmış bir paçavrayı ya da güneşe konmuş küleği Karug sanarak çağıran halasıydı.

"Karug!" diye sesleniyordu kapının üstünden.

Karug ise damın kenarında uçurtma yapıyordu. İki çıtayı birbirine çatmış kâğıt kaplıyor, kuyruğunu örüyordu. Uçurtmanın uzaklara, kavakların oraya, dağa ulaşması için koca bir ip yumağı gerekecekti. Neyse ki halasının iplikleri gizlediği yeri biliyordu. Üstelik hayallere kaptırmıştı kendini. Olmayacak şey miydi? Sıcak bir yaz günü uçurtmaya binip kavakların üzerinden uçacaktı. Harmanda çalışanlar şaşkın, işlerini bırakacaklar, demet yapan kadınlar, bağ yapan erkekler, öküzler harman yerinden, köpekler köyün sokaklarından, tavuklar

avlu duvarlarından, çamaşır seren kadınlar damlardan, hepsi, hepsi korku ve şaşkınlıkla yukarı bakacak, tanıyacaklardı onu. "Sako'nun oğlu, Karug" diyeceklerdi, "mucize" diyeceklerdi, "mucize!" Artık kapıda, elinde süpürge, tehditkâr halası bile umurunda değildi, çünkü herkesle beraber, kendi evlerinin damından Maran da izliyor olacaktı onu.

"Karuuug..!"

Halasının sesiydi bu. Ah, keşke cinler *merek*lerden davul *zurna*larla çıksa, Surp Sarkis* sazendeleriyle geçse ya da *nahır* meleye böğüre köye yayılsa veya daha da olmazsa kuyruğunu damın kapağına kıstıran bir kedi ciyaklasa da halasının sesini duyulmaz etse..! Karug bunu o kadar çok isterdi ki...

Halasının tehdidinden korkup duvardan atladı ve yavaşça halasına sokulup yanı başında durdu. Halası yeniden bağırmak üzereyken fark etti onu.

"Karug, *ğuş* gibi uç, *sanamar*ından* hamur mayası al gel."

Karug at gibi kişneyerek burnunu rüzgâra dikti ve koşmaya başladı. *Sanamar*ının evi çok uzak değildi. Karuglar'ın damından çoğu kez görünürdü çamaşır seren *sanamar*ı. Karug, safkan bir at gibi koşarak *çay*ın yolunu tuttu.

Derenin kıyısında küçükler kavak dallarından yaptıkları ve üzerine dökülen suyun döndürdüğü çarkla değirmencilik oynuyorlardı. Karug önce kendi buğdayını öğütsünler istedi. "Yo, olmaz" dedi küçük Tavit değirmenci havalarında. Olurdu olmazdı derken, Karug eliyle vurup çarkı devirdi. Su, dağılan dalları, masaldaki selin altın sarayı sürüklediği gibi alıp götürdü. Karug arkadaşlarından büyüktü. Kim "gözünün üzerinde kaşın var" diyebilirdi ona? Ve Karug safkan bir at gibi koşarak yoluna devam etti. Hamur mayasını getirecekti.

Maranlar'ın bağının yakınındaydı şimdi. Maran'ı görmek, safkan at gibi koştuğunu ona da göstermek istiyordu. Şaşılacak şeydi, hep küçük buzağısıyla orada olurdu Maran. Duvar dibinde durur, buzağı-

---

Surp Sarkis: Doğu kiliselerinde özellikle anılan (Karnaval'dan önceki Cumartesi günü) bir aziz. Kilisenin III. yy. azizlerinden olup dini uğruna öldürülmüştür. Ermeni halkı arasında şefaatine en çok baş vurulan azizdir. Kısmet bekleyen genç kızlar niyetlerinin tutması amacıyla üç gün katıksız oruç tutup sonra Surp Sarkis yortusu ayininе katılırlar. Surp Sarkis'in kimseye görünmeden geçerken iyi bir işaret olarak atının ayak izini bıraktığına inanılır. Bkz. s. 52.

sanamar: Ermenice, vaftiz edilen çocuğun annesine kirve ve ailesince verilen ad.

sını otlatırdı. Birden Maranlar'ın armut ağacındaki ibibik yuvası aklına düştü. Karug yumurtalara el uzatmış değildi. Dişi ibibiği yumurtaların üstünde yakalamak istiyordu. Sarılarak ağaca tırmandı, kolunu sıyırıp yuvaya elini uzattığında ibibik öbür yandan uçtu. Rengarenk, benekli yumurtalar sıcacıktı halen. El sürmedi, ne de olsa Maranlar'ın ağacının ibibiğiydi. Yoluna devam etti. Mayayı getirecekti.

Arakeller'in avlusunun yakınından geçerken, çardağın yanında memeleri sarkık dişi köpeği gördü. Çardağa girip onun kaç enik doğurduğunu tespit ettikten sonra yeniden yola koyuldu. Mayayı getirecekti.

Kasap dükkânının önünde bir an durdu şaşkınlıkla. Kasap ne diye etin fiyatını bağırmıyordu? Kendisi kasap olsaydı eğer... Ve yoluna devam etti. Mayayı getirecekti.

Kapıdan içeri girdiğinde, halasının *sanamarı*yla konuştuğunu ve kendisinden dert yandığını duydu: "Ne yapayım anam bacım? Allah canımı alsa da bu haylazın elinden kurtulsam." Uzunca bir süre beklemişti halası, ama Karug gecikince kendisi gelmişti. Mayayı götürecekti.

Hala mayayı alıp Karug'u elinden tuttu, kızgınlıkla eve doğru sürükledi. Maranlar'ın kapısından geçtiklerinde, Maran kapıda olmasa da, kendisini bu kötü durumda görmese diye can atıyordu Karug. Maran'ın anası kapının önünü süpürüyordu. Halası durup Karug'un yaramazlıklarından sızlanmaya başladı.

"*Daha* küçükler hala *baci*" dedi Maran'ın anası. "Yarın büyüyünce böyle kalmazlar. İki gündür bizim Maran bir *çiban* çıkarmış, tam göğsünün üstünde. Garibim acıdan hastalandı."

Halası elini bıraktı Karug'un. Kızgınlığı geçmişti sanki. Bilgiç kocakarı tavrıyla çıbana ilaç tarifine başladı.

"Soğan bağla üzerine. Soğanı iyicene kavur, biraz *sabon*, birkaç *damla zeytinyağı* koy karıştır, keserin sapıyla iyicene döv, sıcak sıcak üstüne bağla. Bunu koydun mu hem *çibanı* deler, hem de *çirigini* alır."

"*Zeytinyağı* nerde, hala *baci*?"

"Bizim evde az bir şey var. Ben Karug'la yollarım."

"*Güvban*, hala *baci*, Karug'la yolla da üstüne bağlayım, geçen gece gözüne uyku girmedi, garibimin."

Az sonra Karug, elinde tozlu bir şişe, Maranlar'ın evine girerken

anası soğanı hazırlıyordu. Maran yatakta uyur uyanık yatıyordu. Maran'ı uyandırmak için Karug yüksek sesle konuşuyordu. Ah, öylesine istiyordu ki göğsündeki çıbanı görmeyi! Anası sabunu yontarken Karug, halasının çağırdığını duydu:

"Karuuug!"

"Halan sesleniyor Karug" diye uyardı Maran'ın anası. Karug biraz daha oyalandı. Çıbana soğan bağlanırken görmek istiyordu.

"Karuuug!" diye bağırıyordu halası. Karug onun hamur mayası için kızdığını düşünüp, daha fazla kızdırmamak için gitmeye hazırlandı. Maran yatağın içinde ayaklarını oynatıyordu.

"Karuuug!"

"Evladım, halanın bağırmaktan sesi kısıldı" dedi Maran'ın anası, dövdüğü soğanı bir bezin üzerine sererken. Karug nihayet çıktı dışarı. Ah, ne kadar da görmek istiyordu Maran'ın çıbanını!

Köylülerin takvime ihtiyacı yoktu. Karug'u sokakta yalınayak gördüklerinde bahar gelmiş, toprak ısınmış demekti. Karug'un şalvarı dizine kadar yırtılmışsa, yaz gelmiş demekti. Eğer köprünün altında yengeç avlıyorsa, demek ki güz gelmişti. Karug'un yaşantısında özel bir şey olmadı o yaz. Sadece Maranlar'ın bir ağaç dolusu kirazını yalnız başına yedi, bir gün de harman yerinde oynarken Maran'dan bir öpücük istedi, ama reddedildi. Hatta Maran anasına söylemiş, anası halaya anlatmış, bir güzel dayak da yemişti Karug.

Bir sonbahar günü, yengeç avlarken köprünün altında bir mavi boncuk buldu Karug. Bir ipe geçirip kem gözlerden korunmak için boynuna astı. Halasından duymuştu mavi boncuğun kem göze iyi geldiğini. Karug sık sık arkadaşlarına mavi boncuğun mucizevi gücünü anlatırdı. Maran da orada olurdu. Bir kez de avucunda tutmak istemişti boncuğu.

Bir gün Maran her zamanki gibi buzağısını otlatıyor, bir yandan da kır çiçeklerinden taç örüyordu. Birden, "hop" duvardan atladı Karug.

"Hah, insan bu boncuğu elbisesine dikerse, kurdun ağzı birden bağlanır" derken gözlerini de koca koca açmıştı Karug. "Aşık oynarsan şans hep senden yana olur. Ağaçtan düşsen de bir şey olmaz. Bu, yanında olursa ne sel götürür, ne de ateş yakar..." Karug öyle şeyler anlatmıştı ki boncuğu için, aklı başından gitmişti Maran'ın.

"Karug, boncuk bende kalsın, ha?" diye rica etmişti Maran.

"Yok, yok, yüz lira versen *gine* de bu boncuğu vermem."

"Bırak bir gün bende kalsın, ne olur" derken kadınsı bir gülümseme ve utangaçlık takınmıştı Maran yüzüne.

Boncuğun rengi çok hoş görünüyordu Maran'ın gözüne; üstelik o kadar sıcaktı ki mavi boncuk. Ah, ne olurdu bari bir tek gün onda kalsaydı..!

Bağda kimsecikler yoktu. Arada bir kuşlar kanat çırpıyordu, o kadar. Karug'la Maran baş başaydılar. Bu yalnızlıkta, yabancısı olduğu sıcak bir duygu sardı Karug'u. Maran o gün, utangaç gülümsemesiyle boncuğu isterken daha da güzel görünüyordu üstelik.

Derinden gelen sesle "Maran!" dedi Karug ve sustu.

"Ne var Karug?" diye seslendi kız. Karug suskundu. Mavi boncuk Maran'ın avucunu nasıl yakıyorsa, onun da yüreği öyle tutuşuyordu. Ah, söyleyemiyordu bir türlü! Ya reddederse... Eğilip kulağına yavaşça fısıldadı sonunda:

"Bir öpücük verirsen, o boncuğu sana veririm."

Daha da kızarıp gözlerini yere indirdi Maran. Nasıl rıza gösterirdi? Ya anası duysa... Yo, olmazdı. Ama avucundaki boncuğu da Karug'a vermek istemiyordu. Giderek ısınan boncuk daha da güzel görünüyordu avucunda. Ama ya anası duysa..!

"Yok, istemem Karug."

"Öyleyse, ver boncuğumu!"

Maran boncuktan ayrılmak istemiyordu. Öyle de güzeldi ki! Yarın boynuna geçirecekti yuvarlak sıcacık mavi boncuğu...

"Yok, Karug, öpücük versem, sen kalkar başkasına söylersin."

"Kör olayım Maran, kimseye söylersem eğer, *sağ sağ* toprağa gireyim."

Karug yemin billah ediyor, Maran susmuş, istemez görünüyordu.

"Ver öyleyse boncuğumu" diye bastırdı Karug.

"Hıh" dedi Maran kızararak ve yüzünü Karug'un dudaklarına uzattı nazlı nazlı.

Oh! Ne kadar da sıcaktı Karug'un dudakları, avucunu yakan mavi boncuktan da sıcak...

(*Antsrevı*/Yağmur adlı kitabından)

Çoban Dağı'nın masalı

Dağ yamaçlarında açılan iris çiçeği baharın ilk gülümsemesidir. Biz de bu ilk gülücükleri toplamaya, kırlara çıktık.

Şurada, posta beygirlerinin fırtına gibi geçtikleri, tozlu yolun yakınındaki telgraf direğinin yanından başlıyordu bir tilkinin ayak izleri.

Siz hiç tilkinin ayak izlerini gördünüz mü? Güneş batarken mi, yoksa doğarken mi, ya da gecenin hangi saatinde ıssızlığı yarıp geçtiği bilinmeyen izleri..?

Ve biz, saf ve meraklı gençlik duygularıyla tilkinin taze ayak izlerini sürdük.

Şurda yaban otlarının yanından geçip, Surp Ohan Taşı'nın* arkasından yardan aşağı inmiş. Yağmur sularının birikip gölet oluşturdu-

---

Surp: Ermenice, aziz. Surp Ohan(nes), Aziz Yuhanna.

ğu çukura eğilmiş, sonra da tepeye tırmanmış. Belki de tepede, yapayalnız oturup civar köyden duyulan horoz seslerine kulak vermiş ve de gökyüzündeki yıldızları koklamıştır, kim bilir?

Tam karşısı ise *Çoban* Dağı'dır, artık koyu kahverengi kayaları iyiden iyiye seçilen *Çoban* Dağı...

Bizim evin damından görürdüm hep *Çoban* Dağı'nı. Rahip başlıklı bir dev gibi, gökyüzünü omuzları üzerinde taşırdı sanki ve her akşam, güneşi sırtında gizlerdi. İşte bu yüzden de sabah ve akşam olurdu. *Çoban* Dağı'ndan öteye ise zaten başka dünya yoktu...

Siz yüksek bir damdan sağ elinizi kaldırıp olgun incir gibi, bir yıldızı gökyüzünden aşağı aldığınızda neler hissedersiniz? İlk kez *Çoban* Dağı'nın demir renkli koca kayalarını gördüğümüzde bunları hissettik biz de.

Zirvesiyse daha bir büyüleyiciydi. Dağ ile gök, kutsal bağla alınları birleştirilmiş gelinle damat gibiydiler* Sessiz bir ürküntü kapladı içimizi ve zikzaklar çizerek dağın heybetli doruğuna doğru giden tilkinin ayak izlerini unuttuk. Gizemli ıssızlık, hatta kendi sesimizin kayalardan yankılanması bile bizi müthiş ürkütüyordu.

"Keçiye bakın, keçiye" diye bağırdı içimizden biri. Sesi yankılandı ve irkilerek birbirimize baktık. Daha sonra bir kayanın tepesinde aniden beliren keçiyi gördük. Adeta kayaların bağrından çıkmış, sesimizin canlılaşmış yankısıydı ya da yankıyı üreten sahici bir peri... Nereden de çıkmıştı şimdi ıssız ve gizemli ortamda bu gülünç görünüşlü hayvan? Kısacık kuyruğunu hızla sallayan keçi ise sakalını rüzgâra vermiş, kayanın tepesinden aşağıya, vadiye bakıyordu. Bir de tırnaklı ön ayaklarıyla kavalını tutarak rüzgârın ve sivrisineğin türküsünü çalıyor olsa, onu kayalara tünemiş dağların perisi sanırdınız.

Keçinin ardından benekli inek belirdi tepede. Önce boynuzlarını, sonra da başını ve sırtını gördük. Mihraptaki bir Asur mabudu misali duruyordu tüm heybetiyle. Peşinden ise, rüzgâra kapılmış bir tay, dağ perilerine özgü tuhaf sıçrayışlarla bir dağlı oyunu sergiliyordu. Aniden durup vadiye, tanyerinin ağarmasına eşlik edercesine ağır ağır tepeye tırmanan tan rengi kısrağa, anasına baktı. At tepeye vardığında, başını ileri uzatıp piyano klavyesini andıran iri dişlerini açtı ve geniş geniş esnedi, mavi ufukta yeni ve harika bir tablo oluşturdu.

---

kutsal bağla alınları birleştirmek: Papazın nikâh töreninde gelinle damadın başlarını *narod* adlı bağla bağlayıp birleştirmesi.

Giderek hayvanlar çoğalıyorlardı. Totem başlı boğalar, düşünceli eşekler ve satirik keçiler. Tepeden aşağı süzülerek bize yaklaşan köyün *nahır*ıydı bu, en sonunda da *nahır*cı *Pinti* Mıgo. Herkesin horladığı *Pinti* Mıgo, *nahır*ını bu büyülü dağda otlatma cesareti göstererek o gün bizim gözümüzde efsanevi bir deve dönüşmüştü; tıpkı omzunda sadağıyla Hayg atamız gibi. İnekler bile o kadar görkemli gelmemişti bize. İşte Marutlar'ın mandası ve işte bende aniden saygı uyandırmaya başlayan ineğimiz...

Bu büyülü dünya onların her günkü yeri miydi acaba? Bu konuda hiçbir şey bilmiyorduk. Onların, hatta *Pinti* Mıgo'nun efsanevi ve maceralı yaşantısının bile yabancısı idik.

Bu arada *nahır* ağır ağır tepeden aşağı süzülüyordu.

"Hoo! Bırrre, ho!" diye *nahır*cının sesi duyuldu ve boynuzlaşan iki boğaya fırlattı elindeki kalın sopayı.

"Ne yapıyorsunuz siz buralarda?" diye sordu *Pinti* Mıgo. Elimizdeki irisleri görünce de "o çiçekten buralarda *bol bol* var" diye ekledi.

O anda *Pinti* Mıgo öylesine görkemli geldi ki bize, köyde arkasından neden "*pinti*" diye seslendiğimize şaşakaldık.

Suçüstü yakalanan bir öğrenci gibi cevapladı içimizden biri:

"Hep bu Hıngo'nun yüzünden Mıgo abi."

"*He de* niye?"

"Bu Hıngo, tilki *izi*dir dedi de..." diyerek ayak izlerini gösterdi arkadaşımız.

"Buralarda çok tilki var" derken *Çoban* Dağı'nın kayalıklarını gösterdi Mıgo. "Dün azık torbamı götürdüler, iki topak peynir, tuzlu *isot**, iki de ekmek. Götürdüler de götürdüler. Bugün ise rehavet çöktü üstüme, dedim biraz uyuklayayım. Bir de ayağımı ısırmazlar mı! Bağırmamla beraber bir tilki yavrusunun tin tin kayalığa koştuğunu gördüm. O taşların arasında çok tilki yuvası var." Bunları söylerken, bir taraftan da sopasıyla çeşitli şekillller sergileyen kayaları gösteriyordu.

"*Çoban* Dağı'dır o. Vaktiyle buralar *çayır çimen*likmiş. Şurdan da manda gövdesi kalınlığında bir su fışkırırmış. Siz *Çoban* Dağı'nın masalını bilir misiniz..?"

"Hoo! Bırrrre, ho!" diye bağırdı hayvanlara, elindeki kalın sopayı bir mandanın sırtına fırlatarak.

---

isot: Kürtçe, biber.

Pinti Migo gidip aldı attığı sopayı, bir taşa oturdu ve başladı anlatmaya *Çoban* Dağı'nın masalını.

Ben çocukluğumu ve tilkinin ayak izlerini hatırladığım gibi hatırlarım o masalı. Tüm ayrıntıları ile, *Pinti* Migo'nun burnunun kenarındaki ben gibi hatırlarım bugüne kadar.

Migo masalını anlatmaya şöyle başladı:

"Var idi yoğ idi, *vağt*iyle benim gibi bir *çoban* var idi.
Bu *çoban davır*ları ile hiç dağdan aşağı inmez idi.
He de, niye insindi ki?
Şu taşların ordan bir su fışkırır ki,
Buralar desen, *çayir* ve *çiman*.
Sahipsiz köyde olan neydi ki!"

"Hoo, hoo" diye bağırdı birden. *Nahır*dan bir boğa yarıda kesti, daha doğrusu noktaladı masalını. Boğa, burun deliklerini iyice açmış, çenesini bir ineğin sırtına dayamış koklarken bir değişik böğürüyordu.

"Surp Ohan'dan beriye cennetti, cennet.
Neçe *ğuş ğanadı*,
Binbir çeşit neçe çiçekler,
*Çoban*ın yazı kışı burada geçer.
Aşkı, *sevda*sı *davar*ında,
Yaz kış onlarla yaşar idi.
Aldı mı *ğavalı* eline,
*Davar*la beraber, dağ taş *sus* olur dinler idi.
Aldı mı *ğavalı* eline, koyunu keçisi beri gelir,
Kimi kayalıklardan, kimi ta karşı dağlardan,
Ben diyeyim bin,
Sen de iki bin toplanır, suya gider idi,
Dünya onun gibi *çoban* görmüş değil idi.
Onun gibi bilge *çoban*ın yanında
Bezirgân bir *hiç* kalır idi.
Tanrı *tam temam* cennet vermiş idi.
Fağat bu *çoban* üst üste,
İki diz çöküp dua etmiş değil idi.
Kilisenin mihrabı ne menem şeydir,
Kaç sütünludur? Papaz ne okur?

Böyle şeyler onun kulağına girmez idi.
Günün birinde Tanrı kızdı,
Kendi kendine şöyle konuştu:
'He de, nerde bu bolluk,
Yağma mı var, nedir!
Bu *çayir çiman*ı vermişim,
Bu dağı taşı, vadiyi vermişim,
Renk renk çiçekler, ağaçlar, dallar,
Koyunlar, keçiler vermişim...
Buna karşılık ey hak bilmez *çoban*,
İki diz çöküp dua etme sen!
Ne günlük tüttür,
Ne de kilisede mum yak!'
Ve Tanrı kızıp hak bilmez *çoban*ı yola getirmeyi denedi.
Öğlen sıcağında *zevallı çoban*,
Keçileri, koyunları suya götürmeye *ğaval* çalmaya başladı.
Dört bir yandan gelip yan yana sokuldular.
Ağır ağır kuyruklu koyunlar,
Şeytan sakallı keçiler,
Toplandılar ki, ne görsünler!
Manda gövdesi gibi fışkıran pınar kurumuş...
Şivan tuttular.
Göl kurumuş, kurbağaları da,
Şivan düştü *davar*ın içine.
Binlerce koyun, binbir nakışlı
Ak ve kara keçi gözlerini dikmiş,
Dilleri dışarda sesler çıkarır, öküz misali, katır misali...
Çoban bu *hal*e nasıl dayansın?
Ah, keşke *davar* yerine kendi kalaydı susuz ,
Dili damağı kuruyaydı,
Kör olaydı da *hiç* görmeyeydi böyle *şivan*ı*
Bunun üzerine *çoban* kollarını Tanrı'ya uzattı,
Ve şöyle yakardı..."

*Nahır*ın içinde iki keçi dövüşüyordu, bir de katır almış başını uzaklaşıyordu *nahır*dan. Migo'nun ayağa fırlayıp bağırması üzerine

---

şivan: Ağıt, yas.

keçiler birbirinden ayrıldı, katır da başını çevirince bize dönüp sürdürdü Migo:

"Kollarını uzattı,
Ve şöyle yakardı:
'Ey Tanrım, Tanrım,
Masmavi Tanrım.
Bu ne *şivan*dır getirdin başımıza,
Tövbeler Tanrım.
Neydi günahım?
Şerrim olmamıştır, bildiğim kadar.
Kapım hep açıktır *fakir fukara*ya,
Yorgun yolcuya.
Günahım varsa başıma vuraydın,
Ezeydin beni, toz edeydin,
Bu *hayvan*cıkların neydi günahı?
Masmavi Tanrım,
Tövbeler Tanrım, bin kere tövbe.
Koyver suyu, fışkırsın eskisi gibi,
Yine *göl* dolsun eskisi gibi,
Eskisi gibi kana kana içsin tüm *davar*.
Koyunlarımın en *has*ını, şurada
Kurban edeceğim, vaadim olsun sana.'
Tanrı yukarlardan,
*Çoban*ın yakarışını duydu aşağıdan.
Yalak, *göl, dere,*
Suyla doldu birden.
Yine fışkırdı su eskisi gibi,
Manda gövdesi gibi
Şen ve sevimli,
Balıklarla, şırıl şırıl.
Tüm *davar* kana kana içti.
Hoplayan keçiler *keyifle* toslaştı,
Koyunlar desen ağır kuyruklarını
Neşeyle hop hop oynattı.
*Çoban*ın *keyfi*ne diyecek yoktu.
'Şükür sana Tanrım, şükürler sana,

Ne kadar güzel
İki gözümle gördüm bak,
Keçiler, koyunlar *şen* şakrak.'
Ve bu *keyifle ğavalı*
Öylesine yanık üfledi ki,
Dağlar, taşlar *ğavalla* birlikte
Koyverdi sesini.
Zavallı *çoban* durup aniden,
Bıraktı *ğavalı*, yüzünü astı.
Adağı geldi aklına.
He de, ne yapaydı?
Tanrı adağıydı, unutulur mu?
Tanrı bu, bakarsın kükürt yağdırır,
Keçi, koyun, *çoban*, *ğaval* demez ateş sardırır.
Tanrı bu, istese tufan çıkarır,
Bakarsın o *saat çakmağı* çakar,
Şimşekler yakar,
Keçi, koyun, *çoban*, *ğaval* yok olur naçar.
Tanrı *zulmü* bu...
Ve üzgün *çoban* doğrultup *ğavalı*
Beri çağırdı bütün *davarı*.
Keçiler, koyunlar şaşkın, gelirken yan yana,
*Çoba*nın erken çağrısına veremediler bir mana.
Sessizce düşündüler: sahibimiz ne istiyor acaba?
Güneş yere inmedi *daha,*
Gölgemiz bizden uzaklaşmadı *daha*,
Ne çabuk çağırdı bizi vicdanlı efendimiz?
İyi yürekli sahibimiz...
Bizim zavallı *çoban* en *hasını* seçti koyunlarının,
Kıyısına götürdü *göl*ün,
Bıçağını biledi,
'Ya Tanrım' dedi,
Zavallı koyunu 'tıp' yere yıktı.
He de, ne yapaydı? Tanrı iradesiydi.
Yüreği tükense de,
Ne yapabilirdi?

Tanrı adağını nasıl kurban etmezdi!
Koyun, dili dışarda meledi,
Meleyip inledi,
Çırpındı, tepindi.
Koyunun sesine binlerce koyun, keçi ses verdi,
Bu dağlar taşlar ses alıp haykırdı sanki.
Çoban aniden
Bıçağı çekti,
Tam bıçağı koyunun
Boynuna sürecekti ki,
Gözleri onun gözleriyle karşılaştı.
Eli titredi,
Yüreği burkuldu,
Birden yere atıp bıçağı
Ayağa kalktı.
Bizim zavallı *çoban*a,
Birinin boğazına çökmüş de,
Bıçak çekmiş gibi geldi.
Yeniden titrek kollarını kaldırdı
Ve *çoban*, Tanrı'ya şöyle yakardı:
'Tövbeler Tanrım, sana bin tövbe,
Rahmetin yerine, varsın kükürt yağsın,
Şimşeğin varsın başıma aksın,
Kahrolayım ben, bir avuç toz olayım.
Tövbeler Tanrım, masmavi Tanrım.
Tövbe, gözlerini gördüm koyunun,
Bıçağı dayayınca tam da boynuna.
Söyle, sen görmedin mi gözlerini koyunun?
Tövbeler Tanrım, masmavi Tanrım...'
Tanrı kızıp kaşlarını çattı,
Sakalını sıvazladı,
Fırtına sesiyle
Bulutların ağzından
Şöyle seslendi:
'Vay sersem *çoban*,
Karşıma geçmiş,

Dil uzatırsın.
Teh, git, *çoban*,
Sonsuza kadar
*Davar*larınla
Dağ taş olup kal.'

O eski zamandan bugüne kadar *çoban* orada *davar*ıyla dikilip kalakalmış..."

Nahırcı Migo masalını bitirdi, biz ise, değişik hayvanlar gibi şekillenen *Çoban* Dağı'nın masalımsı kayalarını şaşkın gözlerle seyre dalmıştık.

O kayalar oturan ya da ayakta duran koyunlardı; şu küçüğü belki de anasının sırtına yapışmış bir oğlaktı. Ötede, fırtına kokusu almış gibi, çenelerini birbirine dayamış bir grup koyun... Şu berideki, gökyüzüne ve Tanrı'ya karşı dev gibi dikilen ise, şüphesiz ki *çoban*dı.

Günbatımı yakındı. *Pinti* Migo ayağa kalktı. *Nahır*ın inekleri, danalarının özlemiyle acı acı böğürüyordu. Günbatımı tuvaline, bir ineğin sırtına atlayan dağ gibi güçlü ve görkemli bir boğa resmolmuştu.

Nahırcı, *nahır*ını etrafında toplamak için koyverdi sesini:

"Hoo! Bırrre, hoo!"

(*Antsrevı*/Yağmur adlı kitabından)

Miço

Salgın vardı o yıl hayvanlarda. Boyunduruk altında öküzler, *nahır*da inekler yıkılıyorlardı. O yıl Lolig Ovan'ın da hangi dertten öldüğü bilinmedi.

Lolig Ovan öldüğünde ardında bıraktıkları harap bir ev, kiraz ağacından yapılmış iyi bir pipo, bir kadın, alacalı bir inek ve on dört yaşındaki oğlu Miço idi. Babası öldükten sonra, köyün kırmızı donlu yaramaz çocuğu oldu Miço. Yazları hemen hemen yarı çıplak geçirir, kışın ise babasının kendisine uydurulmuş abasını giyerdi.

"Ah, Miço, Miço, ev yıkan Miço! Yemliği bomboş, bu inek ayaklarını mı kemirecek? Ayaklarını kemiresin sen, hayırsız Miço!"

Miço ineği otlaktan yeni getirmiş, bu kez, bacanın altındaki serçeleri taşlamak için dama çıkmıştı.

Miço anasının ahının bacadan duman gibi yükselmeye başladığını duyunca aşağı iner, inekle otlağa yollanırdı. Kuyruğu döşlerini döven inek önde, ıslıkla bir türkü tutturan Miço arkada...

Bahar geldiğinde, ayakları bir de keçi ayağı olsa şüphesiz otlakların Pan'ı olurdu Miço. Surp Sarkis Dağı'nın yamacından geçen kent yolcuları onu çoğu kez aşağıda, vadide, bazen ineğin gölgesinde ölü bir kargayı çekiştirirken, bazen de güneşin altında put gibi dikilmiş bir halde, kulaklarından astığı bir tavşana eziyet ederken görürlerdi.

Akşamleyin, tarlalardan rençberler köye dönüp de boyundurukları indirip öküzleri içeri aldıktan sonra, geç vakit, ineğin sırtında köye giren Miço görünürdü. Omzundaki sopanın ucundan ise bu kez siyah beyaz bir saksağan sallanıyor olurdu.

Miço'nun o günkü kurbanı, öğlen sıcağında bir kaç kez ineğin sırtına konmaya yeltenen siyah beyaz saksağandı.

Miço yumuşak bir atlayışla ineğin sırtından inerdi. Kiliseden yeni çıkmış olan akranları, hatta tarladan yeni dönmüş olan rençberler Miço'nun etrafını sararlardı.

"Miço, *bayğuş* nasıl öter?" diye sorardı bir rençber. Miço duvarın dibine büzüşür, gözlerini açıp mehtaba bakan bir baykuş gibi öterdi.

"Miço, sizin inek nasıl böğürür?" diye bir başkası araya girerdi.

Miço iki elini ağzına siper eder, burnunu diker ve "moo, moo" diye, tıpkı inek gibi böğürürdü.

Miço yere yatıp tavşan uykusu taklidi yapar, sincabın ceviz yemesini taklit eder, değişik kuşlar gibi öterdi. Beride zavallı inek başını iki yana sallar, sırtını yalar, sabırla son perdenin inmesini beklerdi.

"Ah, Miço, Miço? Mezarını kendim kazayım, ev yıkan Miço! Kiliseden döndüler, karanlık bastı, sütünü sağacağım ineği bekliyorum, nerelerde bıraktın?"

Sokaklara düşüp beddua eden anasıydı. Miço'yu arıyordu. Uzaklardan anasının ilenmesini duyan Miço ise kayıplara karışırdı.

Ve o gece Miço artık eve dönmezdi.

Geç vakit, yorgun köylüler alınları yıldızlara dönük, damlarda huzur içinde uyurken, Miço, Mırdolar'ın evinin bahçe duvarından atlayıp dut ağacına tırmanır, yavaşça Mırdolar'ın *çardağı*na geçer, oracıkta yumuşak çalıların içine köpek gibi kıvrılıp uyurdu.

* * *

"Klink, klink, klink..."

Değirmen kapısında, değirmenci Navo işine dalmış, değirmen taşını çekiçleyip düzeltiyordu ki saçaktan pıt diye atlayan şeyi merak edip başını çevirdi; Miçoydu.

"Babana rahmet Miço, sen miydin? Ben de tilki kaçtı sandım. Gel, otur bakalım. Bak, taşı nasıl yontuyorum. Öğren Miço, baban benim iyi dostumdu. Ha bak, otur şuraya, öyle işte."

Ve yeniden kendini işine verip sürdürdü taşı yontmayı.

"Klink, klink, klink..."

Ertesi sabah ihtiyar değirmenci, gün ışırken Lolig Ovanlar'ın kapısını dövüyordu.

"Kız, Sarig!"

"Ne var Nav *Amu*?"

"Şu Miço dün *tutun* torbamla *çıbuğ*umu çaldı. İyi *çıbuğ*du Sarig; yirmi senedir kullanıyorum. *Çıbuğ*suz ne yaparım? Nerden bileyim, ben taş yontuyordum, Miço da yanımda oturmuştu. Bir de baktım ki ne *çıbuğ* var ne de Miço."

"Ah, Miço, Miço! Yedi gün can çekişesin, ev yıkan Miço!"

"Beddua etme Sarig, *cahil*lik işte."

"Nasıl beddua etmeyeyim *ğurban* Nav *Amu*! Dün de *Kel* Ğugas var ya, o gelmişti. Herifim öldüğünden bu yana evime ayak basmış değildi. 'Kız, Sarig' diye seslendi. 'Ne o Ğugas?' dedim. 'Şu Miço nerde?' diye sordu. Bir görmeliydin Nav *Amu*! *Hers*inden *kel*i bile kızarmıştı. Meğer sabah erken, daha tavuklar uyanmadan, Miço sen git, Surp Sarkis Dağı'ndan *Kel* Ğugas'ın *tuzağ*ını çal! Nasıl edeyim *ğurban* Nav *Amu*? Geceleri eve bile gelmiyor. Geçen gün de bir taş attı, az kaldı başım kırılıyordu."

Şikayete gelen sadece Navo ya da *Kel* Ğugas değildi. Gün geçmezdi ki Lolig Ovan'ın kapısı vurulmasın.

*Rençber*ler ekili tarlada inek ya da ayak izleri gördüklerinde gelip Miço'yu ararlardı. Hatun Mama tavuklardan birinin bacağını kırık görünce gelir Miço'yu sorardı.

Değirmenci Navo daha köşede kaybolmadan, bu kez de Manan *Baci* içeri giriverdi.

"Kız, Sarig, günahım boynuna, nerde bu Miço?"

"Ne var Manan *Baci*?"

"Kız, bu sizin oğlan çeşme yolunda bizim yeni gelinin testisini

kırmış. Yepyeni, kırmızı bir testiydi, Sarig. Bu seninki taşı gelinin omzuna atınca, şak diye yere düşürmüş. Zavallı gelin üstü başı su içinde eve döndü. *Zahar* sen de oğlum var diyorsun."

"Benim oğlum yok, Manan *Baci*, ben öyle çocuk istemem" diyordu ağlayarak Sarig. "Ben nasıl ağlamıyayım! Ah, Miço, Miço! Sütüm sana *haram* olsun, *boy*un bosun devrilsin, ev yıkan Miço!"

"Sıkılma Sarig, daha çocuktur, yarın öbür gün böyle kalmaz. Güz gelince okul açılır, koy okula oğlunu okuma yazma öğrensin, kiliseye *diratsu** olsun" diye teselli edip akıl verdi.

Manan *Baci*'nın verdiği akıl yeni bir şey değildi. Lolig Ovan sağlığında hep söylerdi Sarig'e:

"Sarig, çalışıp çabalayalım, çocuğumuzu okula koyalım, okuma yazma öğrensin ki *çoban* kalmasın."

Kocası öldükten sonra her sonbahar, okul açıldığında Sarig boşuna Miço'yu okula yollamayı denerdi.

Yine sonbahardı. Harman işleri bitmiş, kuşların rengarenk kanatları göğün mavisinden geçip gitmişti.

Bir pazar günü, kilisenin *vernadun*unda* ilahi söyleyen birinin sesini duydu Sarig. Ayin bitince kapının önünde pantolon giymiş, *arahçin*siz, uzun şapkalı, omuzları yuvarlanmış, çok tütün içmekten bıyıkları sararmış, kilise başkanıyla* konuşarak eve doğru giden yaşlı bir adam gördü.

Hiç kuşkusuz, köyün yeni öğretmeniydi bu.

Ertesi gün Sarig erkenden, çan sesinden önce uyandı. Karanlıkta eşeğine pamuk yüklemiş, "Tanrım, günahlarım pek çok" duasını mırıldanarak şehre giden Mıhsi Ağpar'ı* görüp seslendi;

"Mıhsi Ağpar, canına *ğurban.* Şu on *para*yı al da Miço'ya bir alfabe getir."

O akşam inekle Miço otlaktan eve dönünce, anası alfabeyi Miço'ya verdi. Ertesi gün ineği otlağa götürmeyip, erkenden kiliseye, oradan da okula gitmesini tembihledi. Kendi de lambanın ışığında

---

diratsu: Ermenice, papaz yamağı.
vernadun: (Ermenice, "yukarı ev") Kilisenin hemen girişinde, eskiden kadınlara ayrılan, şimdilerde ise orgun bulunduğu ve kilise korosunun kullandığı balkon.
kilise başkanı: (Ermenicesi *yerets-pokh*) Cemaat içinden seçilen ve kilisenin mali işlerini yürütmekle görevli kimse.
mıhsi: (Arapça'dan Ermeniceye *mahdesi*/hacı) Kudüs'e gidip hacı olmuş kimse.
ağpar: Ermenice, ağabey. Bkz. s. 17, dipnot.

Miço'nun okul *minder*ini dikmeye koyuldu. Miço sıkılmasın da evden kaçmasın diye vaatlerde bulunuyor, tatlı ve yumuşak bir sesle konuşuyordu Sarig.

Miço alfabeye baktı, yepyeni yeşil kaplı kitabı lambanın önünde inceledi, sayfalarını çevirdi. Hemen yanı başında ise kendi gibi bacaklarını kıvırmış, o yıl doğan buzağı oturuyordu.

Alfabenin kabında, geniş alnında ışıktan halesiyle Surp Mesrop'un* resmi vardı. Sağ eli göğsünde, iri gözleri gökyüzüne çevrilmiş, bulduğu yazılarına ışık vermesi için Tanrı'ya yakarıyordu. İkinci sayfada Miço dört kollu bir haç gördü. Sayfaları çevirmeyi sürdürürken bir de ne görsün! Tamı tamına *Kel* Ğugas'ın *tuzağı* ve de Hatun Mama'nın, yavrularını kanatları altına almış *kurku*...

Alfabe Miço'nun dünyasıydı. Kuş yuvaları, tavşanlar, hatta Tatolar'ın köpeği Komo'yu bile tanıdı orda.

Sevdi Miço alfabeyi. Birkaç kez resimlerini seyretti sayfaları çevirerek, sonra da yastığının üstüne koyup uyudu.

Gece, rüyasında yeşil kaplı alfabesini, yeşil geniş kanatlarını açmış, vadinin üzerinden uçarken gördü Miço. Alfabenin uçarak kilisenin kubbesine konmasını seyrediyorlardı ineğiyle birlikte.

Sabah erkenden Miço pazarlık *entari*sini giydi ve *minder*iyle alfabesini koltuğunun altına sıkıştırıp doğru kiliseye gitti. Kilisede, *minderi* ve alfabeyi koltuğunun altından bırakmadı. Öbür elinde de sıkı sıkıya tuttuğu *fesi* vardı. Yüksek sesle konuşarak komşuları Manuel'e, *Kel* Ğugas'ın *tuzağı*nın alfabenin içinde olduğunu anlattı.

Miço'nun yüksek sesle konuşması, haç çıkarmaması, *minder*iyle *fesi*ni yere bırakmaması, hatta öğrenci olma görüntüsü, diğer öğrencilerin gülüşmelerine sebep olmuştu. Bazıları kilisenin içinde gülmelerini tutmak için ağızlarını elleriyle kapatıyordu.

Kiliseden çıkan öğrenciler itişerek doğruca okula çıktılar. Miço da onları izleyip komşuları Manuel'in yanına *minder*ini serip oturdu. Tam o sırada da zangoçun oğlu Miço'ya yaklaşıp:

"Hey, burası benim yerim Miço, kalk yerimden" diye bağırdı.

Surp Mesrop: Zamanın ilim diyarı Asuri topraklarında, Amit (Diyarbakır), Samosat (Samsat) ve Edesia (Urfa) yöresinde Asurice ve Yunanca dahil, yıllar süren araştırmalar sonunda 405 yılında, her sesin bir harfle karşılandığı, soldan sağa yazılan, otuz altı harfli Ermeni alfabesinin yaratıcısı ve bu nedenle *surp* (aziz) olarak anılan Mesrop Maşdots (362 Hatsegats, Erzurum - 440 Vağarşabad, Erivan).

Miço yerinden kalkacaklardan değildi. Zangoçun oğluna dirseğiyle vurmaya hazırlanıyordu ki öğretmenin içeri girmesiyle öğrenciler bir anda seslerini kesti.

Zangoçun oğlu dosdoğru öğretmene şikayete gitti:

"Öğretmenim, Miço yerimi almış."

Öğretmen için yepyeni bir isimdi. Bu yüzden de:

"Miço Hanginiz?" diye sordu.

"Lolig Ovanların Miço..."

"Çocuğum, buraya gel bakayım" diye seslendi öğretmen Miço'ya.

Alfabenin resimlerine dalan Miço, yanındaki öğrenciler dirsekleriyle uyarana kadar öğretmenin kendisiyle konuştuğunu fark etmemişti bile.

Miço yerinden kalktığı anda *minder*in de arkasından koştuğunu gördü. Öğrenciler yüksek sesle gülüştüler. Miço iyice şaşırmıştı.

"Bunu hanginiz yaptı?" diye sordu öğretmen.

"Mıgır" deyip ele verdi öteden bir çocuk.

Şüphesiz, *minder*i hissettirmeden topluiğneyle Miço'nun eteğine iliştirmek, onun solunda oturan Kambur Mıgır'ın marifetiydi.

"Mıgır ayağa" diye bağırdı öğretmen.

Yeşile çalan gözleriyle hastalıklı bir çocuk kalktı ayağa.

"Avucunu aç."

Mıgır korkuyla avucunu açtı ve öğretmen avuçlarına sopayla iki kez vurdu.

"Söyle bakalım, adın ne senin?" Giderek ciddileşen bir yüzle Miço'ya iyice yaklaşmıştı öğretmen.

"Miço" diye cesaretle cevapladı.

Öğrenciler yeniden gülüştüler, çünkü Miço alışılmıştan hayli yüksek sesle cevaplamıştı.

"Susun!" diye bağırdı öğretmen, elindeki sopayı birkaç kez masaya vurarak.

"Soyadın nedir?"

"Miço, Miço" dedi sesini daha da yükselterek

"Sana soyadını soruyorum."

"Ovanyan" dedi köşeden bir çocuk.

"O hanginizdi?"

"Gırbo" diye gammazladı bir diğeri.

"Gırbo ayağa!"

Tombul, kısa boylu bir çocuk kalktı ayağa.

"Aç elini! Sana sormadım, değil mi?"

İki sopa da onun avucuna indirip Miço'ya döndü.

"Demek istiyorum ki, 'ne'yansınız? Babanın adı ne?"

"Lolig Ovan" diye cevapladı Miço.

"İyi, aç bakalım alfabeni Miço" dedi öğretmen. Bu arada alnındaki kırışıklıklar da düzeliverdi.

Miço sol elinin başparmağını ağzına sürüp *Kel* Ğugas'ın *tuzağı*nın resmi olan sayfayı açtı.

"Yoo, orayı değil, baş tarafı aç."

Öğretmen haçın ve altında da Ermeni alfabesinin dizili olduğu yeri açtı.

"*Ayp* de bakayım" dedi.

Parmağını ilk harfin üzerine koyup tekrarladı Miço:

"*Ayp.*"

"*Pen.*"

"*Pen.*"

Miço harfleri bir otomat gibi tekrarlarken sanki onun yüzünde yazılıymış gibi öğretmenin yüzüne bakıyordu.

Öğretmenin yukarı aşağı yürümesini izleyerek, onunla birlikte "*yev*", "*o*", "*fe*" deyip alfabenin sonuna kadar tekrarladı Miço; parmağı ise hâlâ "*se*"nin üzerindeydi.

"İyi, gel bu köşeye otur" dedi öğretmen. "Boyun epey uzamış ama görüyorum ki *ayp-pen-kim*i bilmiyorsun daha."

Miço *minder*ini alıp Kambur Mıgır'ın karşısına oturdu.

Bir saat geçti geçmedi, yanı başında oturan küçük Minas, öğretmene şikayete gitti:

"Öğretmenim, Miço bana vurdu."

"Miço ayağa! Aç elini!"

Miço ilk gün ve ilk kez eline iki sopa darbesi yedi.

O gün alfabesinin yeşil kapaklarını yırtmıştı bile.

Ertesi gün sol yanındaki çocuk şikayet etti:

"Öğretmenim, Miço kalemimi çaldı."

"Öğretmenim, Miço bana küfretti" diye üsteledi bir diğeri.

İkinci gün Miço alfabesinin sayfa kenarlarına kuş resimleri çizmeye başlamıştı. Ama bunlar kuştan çok makasa benziyordu.

Öğleye doğru pencerenin aralığından bir lokma güneşin tam elinin

üzerine düştüğünü gördü Miço. Ne kadar da güzeldi... Miço'nun gözünde güneş giderek canlı bir yaratığa dönüşüyordu. Elinin üzerinde sadece bir lokma güneş. Halbuki dışarıda, vadide güneşten bir deniz vardı; Miço'nun güneş banyosu yapabileceği bir deniz...

Okulun penceresinin önünden sürünerek geçen bir kuşun gölgesi bile Miço'nun kendinden geçmesine yetiyordu. Miço dışarıyı, sonbaharın güzelliklerini hayal etti. Yollarda koşuşan, köprülerin üzerinde delice halay çeken yaprakları, hatta alev rengiyle tutuşan ağaçları hayal etti. Kurumuş bir kavağın tepesinde rüzgârla salınan bir karganın sesi bile geldi kulağına... ve kendi bu sonbahar senfonisinin içinden ineğiyle birlikte, rüzgâra ayak uydurup geçemiyordu.

Okulun duvarları öğretmenin kaşları gibi giderek kalınlaşıp sertleşiyordu.

İnsanlar amma da acımasızdı.

Miço'yu okula, ineği ise ahıra hapsettiler.

Zavallı inek ise ahırda inliyor, tepedeki incecik bir ışık huzmesinin günün belli bir saatinde örümcek ağlarına düştüğü küçük tavan penceresine gözlerini dikmiş, böğürüyordu. Ve Miço ile ineğin yürekleri aynı duygularla, ortak çarpıyordu.

Hasta Kambur Mıgır, Miço'nun karşısına oturmuş, onu kızdırmak için dilini çıkarıp duruyordu. Kararını verdi Miço, ertesi gün okula gelmiyecekti.

İki günden beri kayıptı Miço. Öğrencilerden bazıları onu bir ağaç tepesinde kuş yuvası dağıtırken, bazıları ise *çay*da çimerken görmüşlerdi.

Üçüncü gün, anası Sarig, Miço'yu bir torba gibi sırtlamış bir halde, okulun kapısından girdi, bir un çuvalı gibi öğretmenin önüne bıraktı. Çalı çırpı ve örümceklerle kaplıydı Miço'nun üstü başı.

"Öğretmen, canına *ğurban*, döv, döv, leşi de, eti de, kemiği de sana helal olsun, öğretmen. Şu Mırdolar'ın *çardağ*ından, çalıların arasından çıkardım. Döv öğretmen, dizleri kırılsın. Alfabesini yitirmiş. Daha beş gün olmadı alalı, öğretmen, ben nasıl edeyim? Ah, Miço, Miço! Dert sahibi ettin beni, dert sahibi olasın Miço!"

Anası böyle ah ederken okulun açık kapısından yeni bir kaçış tasarlıyordu Miço.

O gece anası boşuna bekledi. Miço eve dönmedi. Öğretmen usanmıştı artık. Anası da usanmıştı. Miço'yu okulda tutmak olanaksızdı.

O kış, Miço'da gözle görünür bir değişiklik olmadı. Bir kedi gebertti, birkaç köpeğe ad taktı, bir de *Kel* Ğugas'ın *tuzağı*nı, içindeki tilkiyle birlikte çaldı.

Kış günleri Miço kasabın yanından ayrılmazdı. Kasap ona bir şey söylediğinde ya da bir iş verdiğinde ise çok gururlanırdı.

"Miço, git bizim evden keçiyi getir."

Miço koşar giderdi.

"Miço, git çeşmeden su getir."

Reddetmezdi Miço.

Miço kasaba yardım etmeyi seviyor, hatta tiz körpe sesiyle etin fiyatını bağırmayı ayrıcalık sayıyordu.

Miço kasaplığı seviyordu. Bıçaklarla dolu kemerini beline bağlayıp bıyıklarını bükmek, *fes*ini yan koymak, hatta *arahçin*in bir ucunu da arkaya, ensesine atmak istiyordu.

Kış geceleri Miço çoğu kez Mırdolar'ın ahırında sabahlardı. Mırdolar'ın ahırının büyücek bir *saku*su* vardı. Kışın kilisenin kapısındaki dilenciler orada soğuktan korunurlardı.

Miço çoğunlukla yabancı dilencilere rastlardı. Bazıları tamamen kördü ve şarkı söylerlerdi. Bir kısmı da bükük belleri, sulu gözleriyle Miço'ya aşk hikâyelerini anlatmaktan hoşlanırlardı. Miço öyle dilenciler görmüştü ki, tefleri bile vardı ve gecenin sessizliğinde şen şakrak oynarlardı. Onlar gündüzün o üzgün ve asık yüzlü dilencileri değildi artık. O pırtık şövalyelerin içinde Miço'nun en çok sevdiği, masallar anlatan, tek gözlü bir dilenciydi.

Miço eşeğin *palan*ına uzanır, dilenci de ekmek torbasını yastık yapar, yan yana uyurlardı. Birden seslenirdi dilenci:

"Miço!"

"Hı-ı-ı."

"Uyandın mı?"

"Hı, hı."

"*Horoz*lar öttü mü?"

Miço uyanmazdı bir türlü.

"Uyan Miço, uçan atın masalını anlatacağım bu kez" deyince, Miço yüzünü gözünü buruşturur, uyanırdı. Onun masallarını dinle-

*saku: Odada veya ahırda, duvar boyunca uzanan tahtadan veya taş, topraktan sedir, kerevet; seki.

meyi öyle severdi ki... Miço için masallar, dilencinin "bir varmış bir yokmuş, bir kral varmış..." demesiyle birlikte yaşanmaya başlayan birer gerçek öyküydü.

Miço masal kahramanıyla birlikte uçan ata biner, bütün dünyayı dolaşır, devlerle savaşır, kızı kurtarır, neler, neler yapmazdı ki...

O kış dilenciyle birlikte yakın köylere gurbete bile çıktı Miço. Dilencinin eli omzunda, birkaç köy dolaşıp büyük bir özlemle döndü köyüne.

* * *

Baharla birlikte çeşmelerin suyu bollaştı, dereler taştı. Ağaçlar köklerini toprağın derinliklerine saldı. Toprağın altında tohumlar gebeydi. Her yanda hayat, her yerde hareket. Her filiz, her fidan doğum sancısıyla titriyordu.

Otlaklarda boğalar burun deliklerini açmış, çenelerini yukarı dikmiş, ineklerin geçişini kokluyorlardı.

Bu bereketli bahar yaşamının değişmeyen olayı ise, her gün ineğinin sırtında köprüden geçen Miço'ydu.

Yine ılık bir bahar günü, topal bir ibibik kuşunu kovalayan Miço, Sukig *Amu*lar'ın bostanına daldı. Kuş, bostandaki kulübenin damına düştü. Kulübeye yaklaşan Miço bir de ne görsün? Kapının önünde Sukig *Amu*'nun karısı küçük kızı Lusig'i yıkamıyor mu? Miço neden olduğunu bilmeden seyretmeye başladı. Kızcağız istiridyeden çıkan Venüs gibi çıplak, topuğunun üzerinde öylece duruyordu. Anası tasla su döküp sırtına yapışan uzun, ıslak saçlarını tarıyordu.

Gerçi Miço kırların prensiydi ama Lusig'in çıplaklığı kadar aklını başından alan bir varlık daha görmemişti doğada.

O anda Miço ibibiği de, ineğini de unutup gizlendiği ağaçların arasından çıkıverdi.

Birden karşılarında, kapının yakınındaki ağacın yanında, bir ağaç gibi sessizce durmuş, gözünü kırpmadan kendilerini izleyen Miço'yu gördüler.

"Hey, Miço, ne yapıyorsun burda!"

Miço konuşmadı, dili tutulmuştu. Lusig ise utanmış, sanki üşürcesine, omuzlarını birbirine yaklaştırmıştı.

Lusig'in anası, kızın çıplaklığının genç oğlanın gözlerinde tutuşturduğu yangını hayretle fark etti.

"Teh, yürü ordan, Miço!"

Miço kımıldamıyordu.

"Yürü, ha!" Ana, Miço'yu kovalamak için kızgınlıkla kulübenin kapısından dışarı çıktı ama Miço bir hamlede kendini çitin öte yanına atmıştı bile. Lusig'in gözlerinin önünden, bir hayal gibi beliriveren Miço, öylece de kayboluverdi.

Ertesi gün Miço ineğini yeniden Lusigler'in bostanına sürdü ve kulübeden hayli uzak bir yerde, çitten içeri atladı.

Bu kez Miço kollarını sıvamış bir halde toprağı belleyen Sukig *Amu*'yu gördü. Lusig ise *patates* çuvalının yanında çalışıyordu.

Sukig *Amu,* Miço'nun çitten atladığını gördü. Kızmadan seslendi:

"Hey, Miço, ne yapıyordun orda? Teh, gel şu bizim Lusig'e *yardım* et de çabuk bitirelim."

Miço, Lusig'e yaklaştı. Birbirlerine bakıp kızardılar.

"Lusig'e bak Miço, sen de onun yaptığını yap" dedi Sukig *Amu.*

Miço çuvaldan *patates*i alıp Lusig gibi Sukig *Amu*'nun açtığı çukura bırakıyor ve üstüne toprak örtüyordu. Çok kolay ve basit bir iş olmakla beraber Miço, Lusig'i izlemekten kendini alamıyordu.

Lusig on üç yaşında, güneş yanığı tenli küçük bir kızdı. Neşideler Neşidesi'ndeki Şulamit* gibi güneş görmüştü vücudu. Toprağa bastığı yalın ayakları ve çıplak bacaklarıyla bir gündöndüye benziyordu. Etrafında dönen kelebekler, *entari*sine, omuzlarına, saçlarına konmaya çalışıyordu.

Miço, Lusig'de gündoğumundan günbatımına kadar tüm ovayı gördü. Onda güvercinlerden, tilkiden, tavşandan, ineğinden parçalar, hatta bir parça da gökyüzü buldu. Onun sesi, Surp Sarkis Dağı'nın kayalarına konan güvercinlere dönüşmüş perilerin seslerinden de tatlı ve güzeldi. Kaşları, kar üzerine düşmüş karga kanadından da karaydı. *Entari*si, ineğinin sırtı gibi nakışlıydı. Miço *patates* almak için çuvala her eğildiğinde, elleri Lusig'in ellerine dokundukça, içinde garip bir şeyler duyuyordu.

Miço, Lusig gibi kızlara sadece dilencinin anlattığı masallarda rastlamıştı.

Neşideler Neşidesi: Eski Ahit'in sekiz baptan oluşan yirmi ikinci kitabı. İbranicesi "Şir ha şirim" olup en eski aşk şarkıları ve şiirleri antolojisi niteliğindedir. Hıristiyan geleneğinde bunlar, karısı Şulamit'e aşk şarkıları ithaf eden İbrani kralı Solomon'a atfedilmiştir

Toprağın altındaki tohumun güneşi ilk gördüğü andaki gibi huzursuzdu Miço. Lusig, Miço'nun güneşiydi.

Miço artık ineğini otlağa götürmez oldu. Her gün Sukig'in bostanına taraf gidiyordu. İneği kurumuş tarlalara salıyor, kendisi çitten atlayıp bostana giriyor, çalıların arasına gizleniyordu. İnek, Miço'nun kendisiyle eskisi gibi ilgilenmediğini fark etmişti. Güneşte susuzluktan kavruluyor, kuru tarlada yiyecek bir şey bulamıyordu. Miço artık yanına gelmiyor, ağaçların gölgesinde başını karnına yaslayıp birlikte yatmıyorlardı.

İnek tarlada boşu boşuna böğürüyor, bostandaki çalılara gizlenen Miço ise kuşların uçuşunu, rüzgârın otları kımıldatmasını gözetliyor, Sukig *Amu*'nun karısının sesine kulak veriyor, saçlarını rüzgâra kaptırmış Lusig'in, çalıların arasından boy göstermesini bekliyordu.

"Lusig" diye kendi kendine sesleniyordu Miço, tıpkı yeni dile gelmiş bir canlı gibi alabildiğine sessiz, derin, anlamlı bir sesle...

"Lusig, dikecek *patates* yok mu?" diyerek çalılardan çıkıyordu Miço.

Dikecek *patates* yoktu. Lusig onu cevaplamadan rüzgâr gibi geçip çalıların arasında kayboluyordu.

Miço, Sukigler'in rençberi olup sabahtan akşama kadar toprağı kazmaya, *patates* dikmeye, bostanın tüm işlerini görmeye razıydı. Bütün bunları karşılıksız yapmaya hazırdı. Yeter ki Lusig'e yakın olaydı, onunla kardeş olaydı.

Bir başka gün Lusig'in geçtiğini görünce çalılıklardan dışarı çıktı. Elinde de canlı bir baykuş vardı.

"Lusig!"

Lusig merakla Miço'nun elindeki baykuşa bakarak yaklaştı.

"O *bayğuşu* niye yakaladın Miço, günahtır, günah."

Miço dilenciden dinlediği, süpürgeye binerek uçan, baykuşun gözlerine bakarak fal açan, günün saatlerini belirleyen cadının masalını anlattı kıza.

Lusig daha da meraklanarak, Miço'nun ve baykuşun bilge gözlerine baktı. İkisi de baykuşun gözlerinin derinliğinde, adeta nikâh törenindeki kutsal bağla bir araya getirilmiş, yan yana duran kendi görüntülerinden başka bir şey göremediler.

Miço ve Lusig yan yana oturdular. Miço bu kez dilencinin "Uçan At Masalı"nı anlattı.

Miço dilencinin anlattığı gibi anlatmadı masalı. Masalın kahramanı kendisiydi artık. Devlerle kavgaya tutuşuyor, uçan atı alıyor ve Lusig'le birlikte ata atlayıp, melek kanatlarıyla dağları, denizleri aşıyorlardı.

Pegasus'la büyülenen iki genç için, birlikte bambaşka diyarlara uçmak ne büyük mutluluktu! Çünkü onların dünyası güneşin battığı Surp Sarkis Dağı'nın ardında son bulurdu.

İkisi de üzerinde yaşadıkları dünyayı unutmuş, sihirli atın sırtında gizemli diyarlara doğru Ay'ın yanından uçmaktayken aniden çalılardan Lusig'in kızgın anası çıkıverdi.

Miço kaçtı hemen. Anası Lusig'i döve söylene kulübeye götürdü:

"Kız ne yapıyorsun burda? Adını bağırmaktan sesim kısıldı. Ben sana o hırsız Miço'yla konuşma demiyor muyum? Bir yakalasam bacaklarını kırardım. Çabuk içeri geç, kapları yıka."

Miço'nun bostanlarına gelmesini istemiyordu artık Lusig. Ayrıca onunla yabancı diyarlara gitmeyi de özlemiyordu.

Lusig artık Miço'yla konuşmadı. Çünkü onunla konuşunca anası kendisini dövüyordu; üstelik de hırsızdı Miço.

* * *

Bahar gelip geçti, yaz, hatta güz de geçti. Miço, Sukigler'in bostanından uzaklaşmıyordu. İneği kırda, yol üzerine terkedip, çalıların arasından, günden güne serpilen Lusig'i izliyordu. Bir sonbahar akşamı, çalılıktan çıktığında ineği bulamadı. Tarlaları boydan boya dolaştı, ama bulamadı ineği. Acaba küsmüş de başını alıp bir yerlere mi gitmişti? Yoksa yoldan gelip geçenlerden biri mi götürmüştü?

İnek kayıptı ve anası topyekün bedduaya dönüşmüştü:

"Ah, Miço, Miço! Gebereydin de leşini köpeklere ataydım! Ah, anam bacım, ayıplamayın beni, bir ineğimiz vardı, onu da yitirdi. Ne yapacağım şimdi? Ben bir dul kadınım, kimin kapısını çalayım? Ah, Miço, Miço! Evler yıkan Miço!"

Güzün son ayıydı. Sukigler bostandan eve taşındılar. Miço da kimsenin olmadığı Lusigler'in kulübesinde birkaç gece kaldı. Soğuklar bastırınca da Mırdolar'ın ahırına döndü.

Miço artık eve de gitmiyordu. Zaten anası da sahiplenmiyordu onu. Miço o kışı Mırdolar'ın rençberlerine yardım ederek, öküzlerini sulayarak, *merek*ten saman taşıyarak geçirdi. Geceleri ise genellikle

masal anlatan dilenciyle sabahlıyordu.

Eşeğin *palan*ı üzerine yatıyor, "Sako Ağpar" diye sesleniyordu. Dilenci de Miço'nun o eski şen şakrak oğlan olmadığını fark etmişti. Sesinde hüzün vardı, az konuşur olmuştu. Dilenci onun yüzünde sivilceler çıktığını da fark etmişti.

"Ne var Miço?"

"Uykum gelmiyor Sako Ağpar, bir *masal* anlatsana."

"Şimdi uyu Miço, yarın gece anlatırım.

"Yo Sako Ağpar, uykum yok."

"Uyu artık ha, neyin var senin?"

Miço'nun söyleyecek çok şeyi vardı, amma hiç kimseye, tek dostu dilenciye bile anlatamamıştı. Miço, göğe erişmeye çalışan dağ gibi, yıldızlara âşık kavaklar gibi sessizdi.

"Anlat, Sako Ağpar, anlat" diyordu Miço. "Üf, bu geceler de ne kadar uzun..."

Dilenci ona doğru dönüyor ve başının altına koyduğu torbadaki kuru ekmekleri kıtırdatarak başlıyordu anlatmaya:

"Bir varmış bir yokmuş, bir padişahın küçük bir kızı varmış..."

Ve Miço'nun hayalinde bir resim şekilleniveriyordu. Sukig *Amu* papazın başlığını andıran altın tacı ve parıltılı giysileriyle Surp Sarkis Dağı'nın tepesinde oturuyordu. Sukig *Amu* kral, Lusig de kralın kızıydı.

"Miço!"

"Ne var Sako Ağpar?"

"Uyanık mısın?"

"Anlat, Sako Ağpar."

"Bu kralın kızı bir gün, hizmetkârları ile *has* bahçeye inmiş..."

Miço sırmalı giysiler içinde, çeşme yolundan geçip kendi bostanlarına inen Lusig'i hayal ediyordu.

"Ne var Sako Ağpar?"

"Kim var yanımızda?"

"Danadır Sako Ağpar, dana. Sen anlat..."

Dilenci sürdürüyordu masalını. Kralın kızını bir *çoban*la everiyor, kırk gün kırk gece düğün yapıyor ve gene torbadaki kuru ekmekleri kıtırdatarak Miço'ya sırtını dönüp uyuyordu. Miço'nun uykusu yoktu, karla örtülü ve orasına burasına kâğıt tıkıştırılmış tavana gözlerini

dikmiş, boşuna günün doğmasını bekliyordu.

Miço'nun geceleri çok uzundu. Miço kış geceleri, sokaklarda kimsecikler kalmayınca, Sukigler'in avlusuna atlayıp kâğıtla örtülmüş küçük bir pencere deliğinden içeriyi gözlüyordu. Lusig anasının yanında oturmuş yün çilesini sarıyor, kedi de yumakla oynuyor olurdu. Anası yün eğirirken, yastığa yaslanmış Sukig *Amu* da *çıbuğ*unu tüttürüre tüttüre İncil'in sayfalarını çeviriyor olurdu. Bazen de Lusig'in kırmızı testiden babasına ya da anasına bir *tas* su doldurup verdiğini, hatta pencereye yaklaşıp uzaklaştığını görüyordu. Onların sessiz hareketleri Miço'yu büyülüyordu.

Miço nefesini tutarcasına izliyordu Lusig'i ve doyamıyordu Sukigler'in evinin huzuruna. Akşam dualarını edip Sukig *Amu* kemerini çözünceye, Lusig *entari*sinin düğmelerini açıncaya kadar ayrılmıyordu Miço oradan. Ancak lambayı söndürdüklerinde uzaklaşıyordu Sukigler'in evinden.

O gece yine her zamanki gibi seslendi Miço dilenciye:

"Sako Ağpar!"

"Ne var Miço?"

"Bir masal anlat, Ağpar." Sesi titriyordu Miço'nun, yalvarıyordu dilenciye, çünkü yaşamı ve tek teselliyi masallarda bulabiliyordu.

"Uyu Miço, yarın Surp Sarkis'in günü, erken kalkacağım" dedi dilenci.

Ertesi gün Surp Sarkis yortusunun pazarıydı. Güneş doğmadan Surp Sarkis Dağı'na çıkmak için erkenden yatmıştı dilenci. Onun da bir hesabı vardı. Çevre köylerden üç günlük oruçlu insanlar sıra sıra adaklarını adamaya geleceklerdi. Adak günü dilencinin günüydü, çünkü o gün insanlar daha eli açık olurlardı. Yeter ki kar yağmasın, fırtına olmasın...

Dilenci, Miço'nun ricasını reddetmezdi. Her seferinde anlatacak yeni bir masalı olurdu. Bu kez de komutan Surp Sarkis'in masalını anlattı. Onun atının övgüsünü yaptı. Fırtınalı gecelerde Surp Sarkis'in, uçan atı Pegasus'un sırtında dağdan aşarken kayanın üzerine atının nal izlerini bıraktığını anlattı. Her yıl genç erkek ve kızların oruç tutup adağa gittiğini ve Surp Sarkis'in kendilerine erdem ve güzellik ihsan etmesi için yakarıp güvercin adadıklarını, *murat*larını vermesi için dua ettiklerini anlattı.

Dilenci masalını kısa kesip uyudu. Tam derin uykuya dalmışken,

Miço'nun sesiyle uyandı;

"Sako Ağpar!"

"Hı, hı..."

"Sako Ağpar, bu Surp Sarkis benim de *muradı*mı verir mi?"

"*Helbet* verir. Teh, uyu artık Miço."

Oruç tutanlar şanslıydılar. Dilencinin de şansı vardı. Surp Sarkis günü hava biraz soğuk olmakla birlikte açıktı ve karın yüzeyi, üzerine elmas tozu serpilmiş gibi parlıyordu güneşte.

Çevre köylerden işlemeli *entari*ler giymiş kızlar ve delikanlılar, şen şakrak, Surp Sarkis Dağı'na tırmanıyorlardı.

"Şu da kim?" diye birbirlerine soruyorlardı uzaktan tek başına peşlerine takılmış birini görünce.

"Belki dilencidir" diye cevaplıyordu biri.

"Hayır, kurttur kurt" diye takılıyordu bir diğeri.

"Yok, daha neler! Ne kurdu ne dilencisi! Sarig'in oğlu Miço bu" diye saptıyordu keskin gözlü bir kız.

Köylüler şakalaşıyor, Miço'nun adağa geldiğini söyleyip gülüşüyorlardı:

"Ulan, ben sana bir şey diyem mi? Bu Miço, Surp Sarkis'in mumlarını çalmaya gelmesin sakın!"

"Yok yok, o yukarı gelmez. *Kel* Ğugas'ın tuzaklarına gidiyordur yine tilkileri çalmak için..."

Miço tıpkı köyde tabut taşınırken yaptığı gibi, adağa gidenlerin peşine takılmış, uzaklara yürüyordu.

Miço istenmeyen bir adakçıydı. Kir içindeydi. *Fes*i yağlıydı. İşlemeli *entari*si yoktu. Baştan başa saman kaplı donmuş potinleri içinde ise çıplak ayakları soğuktan kızarmıştı.

Miço'nun köylülere katılıp dağa tırmanmaya cesareti yoktu, bu yüzden hep uzaklardan izliyordu onları. Surp Sarkis Taşı'nın çevresinde daire olmuştu toplanan kalabalık. Miço orada birkaç da yabancı dilenci gördü. Güvercin satan Mınçig'le mum satan zangoç da oradaydı.

Adakçıların bazılarının mum, pek çoğunun da güvercin satın aldığını gördü Miço. Adak sahibi elindeki güvercini taşın üzerinde kurban edip diz çöküyor, muradını versin diye, haç çıkarıp Surp Sarkis'e dua ediyordu.

Bunları izleyen Miço diz çökerek başını Surp Sarkis Taşı'na vura

vura kısacık duasını etmeyi çok istiyordu. Adakçılar tırmalanmış yüzüne, pırtık elbiselerine ve yaşının küçüklüğüne bakıp gülecekmiş, umurunda bile değildi.Güvercini olsaydı, Miço bunu yapardı da. Aslında bir güvercin bulmak onun için zor da değildi. Adakçılardan önce köye döndü. Mınçig'in güvercinliği etrafında dolanarak sabırsızlıkla gece olmasını, insanların sokaklardan çekilmesini ve Mınçig'le karısının eve girmesini bekledi.

"Hey, herif! Damda bir ayak sesi var" dedi birden Mınçig'in karısı.

"Bu saatte kim olur be karı. Dışardaki soğuktan, fırtınadan haberin yok mu senin?"

Karı koca böyle konuşup sustular. Az sonra yeniden söylendi kadın:

"Güvercinlikte bir şey devrildi, kalk bak ne var? Kıpırda ha..!"

"İşine bak be karı! Bu zamanda köpek bile havlamaz. Soğukta kim olacak? Rüzgârdan güvercinliğin bir tahtası düşmüştür" dedi Mınçig. Bir taraftan da lambanın ışığında, gündüz sattığı güvercinlerin paralarını sayıyordu.

Ne rüzgâr ne de fırtınaydı gürültünün nedeni. Miço, Mınçig'in güvercinlerinden birini çalıp damdan atlamıştı.

Güvercini çıplak göğsüne bastıran Miço, Surp Sarkis Taşı'nın yolunu tuttu. İneğiyle güzel günlerinde geçtiği köprüden geçti.

Miço tipiye tutulmuş Surp Sarkis Dağı'na baktı. Kim bilir? Belki de karda, tipide, yılda bir kez gelen Surp Sarkis geçiyordu...

Tipi ne kadar da benziyordu onun atının rengine... Ama niçin bu kadar acele ediyordu ki Surp Sarkis? Gecikmiş bir adakçı, yolun yarısını geride bırakmış, soğuktan uyuşan ayaklarına güç veren Miço vardı. Kurbanlığı ile adak taşına ulaşıp kısacık duasını edecekti.

"Ey yüce Surp Sarkis! Taşlarının üzerinde şu adağımı kurban ediyorum. Mınçig'in en iyi güvercinlerinden biridir ve ben onu çaldım."

"Kervan istemiyorum ey yüce Surp Sarkis, ne taç ne de saray."

"Bana ordularının gücünü ver, ziyarete dönüşen dağlarının gücünü ve atının beceresini ver ki Sukigler'in evine rençber olayım."

Ertesi sabah *Kel* Ğugas, erkenden, Surp Sarkis Dağı'ndaki tuzaklarına bakmaya gitti. Dağa tırmanırken, daha Surp Sarkis Taşı'na varmadan, dizleri bükülmüş, saçları buzlara yapışık, kollarını yakarır gibi Surp Sarkis Taşı'na uzatmış Miço'nun cansız vücudunu buldu.

"Vay köpoğlusu, hangi *tuzağı* istesen verirdim sana" dedi ***Kel*** Ğugas. Acıdı ve küfretti boş yere, bir *tuzak* için canını vermesine.

Şüphesiz, Miço gece vakti *tuzağı* çalmaya gelmişti, diye düşündü.

Kel Ğugas, Miço'nun cansız vücudunu, sırtlamaya alışkın olduğu bir tilki gibi sırtına alıp doğruca köye indi.

Ceset ağırdı. Lolig Ovan'ın evine varmadan ***Kel*** Ğugas yükünü bir öküz arabasının üzerine bıraktı. Henüz erkendi, bacalar tütmeye başlamamıştı. Donmuş kapı rezeleri birbiri ardı sıra yeni yeni gıcırdıyorlardı. Köylüler kapılarındaki karları küremek ya da kiliseye gitmek için yeni yeni dışarı çıkıyorlardı evlerden. Kiliseye giden biri yaklaşıp "o nedir Ğugas" diye sordu. ***Kel*** Ğugas anlattı acı gerçeği. Giderek başkaları da toplandı etraflarına.

Hepsinin söyleyecek bir şeyi vardı, herkesle bir takıntısı, bir işi olmuştu çünkü Miço'nun. Birinin tavuğunu çalmış, birinin penceresini taşlamış, bir başkasının eşeğinin kuyruğunu kesmişti.

"Bu yaz, anam bacım elinden *yaka* silktik. Şu bizim *bağça*nın duvarlarında saçak bırakmadı, hepsini alaşağı etti." Bunu söyleyen, Lusig'in anasıydı.

Kel Ğugas'a cesedi doğruca kiliseye götürmesini önerdiler. Çünkü anasının ölüye bile sahip çıkmayacağını tahmin ediyorlardı, ama uzaklardan, yangından kaçar gibi saçı başı dağınık, aklını yitirmiş anası ağlayarak Miço'nun cesedine koştu ve deli gibi göğsünde sıktı oğlunun vücudunu.

"Ah, Miço, Miço! *Aslan* Miçom benim. Evimi sataydım, sana *tuzak* alaydım. Miço, Miço, *ğurban* senin canına, *ğurban* boyuna. Miço, uyan Miço, benim *aslan* Miçom!

(***Küğı***/Köy adlı kitabından)

Yağmur

Damlardan kuru ot ve yaprakları süpüren rüzgâr Surp Ohan Gölü'nü dalgalandırıp bulutları her yürüttüğünde Göbek Barsam'ın suratı canlanırdı gözlerimin önünde. Onun yüzünde de rüzgâr vardı sanki, bu nedenle de alnı kat kat, burnunun üst tarafı ise her an hapşıracakmışçasına buruşuktu. Ama hiç de hapşırmazdı Göbek Barsam. Ağırlığını taşıyamıyor gibi sarkık gözkapakları ise, acemi bir sadekârın kötü el işi idi sanki. Göbek Barsam'ın eşek yükü altını olduğu, büyük dedesinin ise Karadeniz'i geçip geldiği, dahası, köyün Surp Partoğ Kilisesi'nin inşasında eşsiz mimari dehasını kanıtladığı söylenirdi.

"Dahası" diye anlatırdı Göbek Barsam, "ayin sesinin böyle güzel yankılanması için, rahmetli, duvarların içine ne bilinmedik şeyler

koymuştu kim bilir..?"

Göbek Barsam'ın evindeki hafif şehirli esintisinin nedeni de bu olmalıydı. Tandır odası ile *çardağın* yanısıra bir de konuk odası vardı ve orada konuklara şarap veya rakı değil de, mavi fincanlarda kahve sunulurdu.

Göbek Barsam *arahçini*ni ince sarar, zeytinyağlı *salata* sever ve de *dama* oynamaya bayılırdı.

Köyde ilk bakkal dükkânını Zakar Usta'dan çok önce Göbek Barsam'ın açtığı anlatılırdı. Birkaç kutu kibrit, tuz, sabun, kürek, gazyağı, saban demiri, çivi, tütün, dahası okul gereçleri, kamış kalem, yazı tahtası, tebeşir, balık şeklinde yazı ucu ve başka bir sürü şeyler getirip alışverişe başlamıştı. Dükkân, evinin içindeydi. Ev ise köyden harman yerine uzanan yolun başındaydı.

Sabahleyin köyün neşeli gürültüsü içinde, köylüler öküzleriyle tarlaya gitmeye hazırlanırken dükkânın *darabal*arını* açardı Göbek Barsam. İlk iş olarak yakındaki çeşmeden küçük bir testiyle su getirir, sonra sabun kalıplarını rafa dizer, bu arada bir gün önce Torik Ğugas'la oynadıkları *dama*yı ve onun bir taş verip iki taş alışını anımsardı.

Tam o sırada, elinde gazyağı tenekesi, küçük bir kız girerdi dükkâna:

"Anam parasını yarın veririz dedi."

"Anan nasıldır?" Tenekeyi doldururken konuşup şakalaşırdı Göbek Barsam. "Mektup aldınız mı? Bunca zaman ne yaktınız? On beş gündür *gazyağı* almadınız. Yavaş ol, *kavi* tut, dökmeyesin. Anana sor bakalım, Amerika'dan gelen paraları ne yaptı?"*

Köy giderek boşalırken, eskici, dükkânından çıkar, elindeki demirden iğle iplik bükerek yaklaşırdı Göbek Barsam'a:

"Dün şehre mi gitmiştin? Buğday kaça gidiyor?"

"Yanına bile yaklaşılmıyor Parseğ. Sultan Selim zamanından kalma altınlar şimdi *meydan*lara dökülmüş. Kan fiyatına, kan..!"

Eskici ipliğe balmumu sürerken, Göbek Barsam gözkapaklarına

---

daraba: Arapça, keperik.

Amerika'dan gelen paralar: Doğu Anadolu'da siyasal-toplumsal yaşam koşullarının zorlaması, yörede okullar da açan Amerikan misyonerleriyle tanışan Ermeniler arasında, Amerikan İç Savaşı (1861-1865) ertesinde uygun zemin sunan yeni dünyaya doğru bir göç başlatmış, çok sayıda Ermeni erkeği, ailesini bırakıp gurbete gitmiştir. Burada sözü edilen, bu gurbetçilerin mektupları ve gönderdiği paralardır.

konan sinekleri kovalar, uzaktan uzağa Zakar Usta'nın testeresinin tekdüze sesi duyulurdu:

"Kırt, kırt, kırt..."

Karşı duvardaki güneş yere düştü. Bezgin bir köpek burnunu içeri uzattı ve geçip gitti. Göbek Barsam gözlüğünü burnuna takmış, ünlü defterindeki veresiyelere göz atıyordu. Divitini ağır ağır gezdirerek sinek bacağı gibi ince bir eski yazıyla yeni bir veresiyeyi kaydediyordu.

"Agolar'ın Eğsig'e bir kalıp sabun, kırk *para*."

Yetmiş beşlik Garo Tato günün bu saatinde titrek vücudunu değneğine dayayarak gelir, Göbek Barsam'ın dükkânının duvarı dibine, güneşe otururdu.

"Ğugas şimdi neredeyse gelir Barsam. Amma, sen dün o taşı oynamayacaktın! Yoo, yanlış oynadın" diyor, bir yandan da titrek parmaklarıyla *çıbuğ*una tütün dolduruyordu.

Göbek Barsam'la Torik Ğugas *dama*ya her başladıklarında, ihtiyarcık yanlarına oturur, ağzı aralık, sesini çıkarmadan onları izlerdi. Arada bir kıkır kıkır gülerdi sadece, *dama*ya çıkma olanağı ya da *dama*yı kesme tehdidi sezdiğinde, biri tuzağa düştüğünde, yanlış taş oynadığında... Ama hiç konuşmazdı oyun sırasında. Ancak ertesi gün, "yok yok, o taşı oynamıyacaktın" diye söylenirdi.

Göbek Barsam'la Torik Ğugas çok iyi dosttular. Birlikte *dama* oynama zevkini yaşamadıkları gün olmazdı. Göbek Barsam'ın dostluğuyla gururlanırdı Torik Ğugas. Diğer *rençber*ler gibi çok meşgul de değildi. Öyle gündüzü geceye katıp çalışacak işi yoktu. Hepi topu üç tarlası, iki öküzü, bir karısı ve bir göz evi vardı. Tarlada bir ark açsa veya bir taş yığını kümclese, aklına Göbek Barsam, onun dükkânının serinliği ve *dama* gelir, sanki *dama* taşları göz, kulak, burun olur, karşısına dikilirlerdi. İşte o zaman Torik Ğugas terini siler, küreği omzuna vurup köye inerdi.

O saatlerde köy sessiz olurdu. *Dama* oynayanların çıtı bile çıkmazdı. Bu ağır sessizliği bir tek ihtiyarcığın gevrek gülüşü, bir de Zakar Usta'nın testeresinin dişleri bozardı ki birden beyaz kolları dirseklerine kadar sıvalı, pençe pençe kızarmış yüzü kan ter içinde, fırtına gibi içeri dalardı Hatunig *Baci*:

"Toprak başınıza, şunlara bakın hele! Herkes işinde gücünde, siz oturmuş *dama* oynuyorsunuz. Teh, kalk, çabuk, şurdan bir kalıp

sabon ver. Bulutlar geliyor, yağmur bastırmadan çamaşırımı kurutayım."

Göbek Barsam, aklı hâlâ *dama*da, bir kalıp sabun uzatırdı. Hatunig *Baci* fırtına gibi, nasıl geldiyse öyle giderken, ihtiyar Garo, kadının tombul sırtını süzer ve dikkatini yeniden *dama* tahtasına yöneltirdi

"Al şu taşı."

"Aldım!"

"Şimdi... bir, iki, üç, *dama*..!"

* * *

Baharın ilk günlerinde köy telaş içindeydi. Mandalarla öküzlerin uzun kirpikli gözlerinde yemyeşil bir bahar ufku açılıyordu. Sanki güneş onların gözlerinde doğup, yine orada batıyordu.

Böylece, işe başlıyorlar, işten dönüyorlar; akşam sabahı, sabah akşamı izliyordu.

Güçlü kasları gergin tosunlar ardına kadar açılan kapılardan fırlayıp çıkıyorlardı dışarı. O günlerde Torik Ğugas da iki öküzünü, Doğan ve Dikko'yu çıkarıyordu. Doğan kısa boynuzlu, kurşuni, kulağının ucu kesik, ağır bir öküzdü. İki yıl önce beş kaymeye Karacadağ'dan* alınmıştı. Doğan ağır ve oburdu ama çok çilekeşti. Torik Ğugas sık sık "*merek*teki samanı Doğan tüketti" diye sızlanırdı... Sırtında saman çuvalıyla dışarı çıkmaya görsün! Doğan ayağa fırlar, gözlerini ona dikerdi. Saman önüne döküldüğünde ise burnunu içine daldırır, saman tükenene kadar da çıkarmazdı.

"Eh, zararı yok, kendi kazanıyor, kendi yiyor" diye düşünürdü Torik Ğugas.

Aslında Torik'i kaygılandıran Doğan değil, Dikko'ydu. Dikko o kış büsbütün ağırlaşmıştı. Ayağa zor kalkıyor, bir yemlik samanı üç günde zor bitiriyordu. Kemikleri çıkmıştı. Gözleri ise günbatımı sonrası ovaya çöken mavimsi alacakaranlık gibi bulanıktı. Ayağa kalktığında ileri geri şöyle bir sallanıyor, bir daha da geriye bakmaya cesaret edemiyordu.

Torik Ğugas, Dikko'nun artık ihtiyarladığını biliyordu. Biliyordu da, eli dardaydı o günlerde. Evin çatlayan duvarının tamirine üç kayme vermişti. Üstelik pamuklar da ucuza gitmişti bu yıl! Torik

---

Karacadağ: Bkz. s. 63, dipnot.

Ğugas, eli darda olmasaydı hem bir öküz satın almayı, hem de Haç'a kirve olmayı* planlamıştı.

Torik Ğugas baharı bekledi. Yeni yeşilliklerle, yeni güneşle belki de Dikko kendini toparlar, gözlerinin buğusu dağılıp ovanın yeşiliyle parıldardı. Bu yıl da Dikko'nun yardımıyla işleri kıvırabilse, gelecek yıl Allah büyüktü. Buğday pamuk satar, yeni bir öküz alıp Dikko'yu da artık kendi haline bırakırdı...

Baharın ilk günleriyle birlikte, Torik Ğugas da sabanını dışarı çıkardı. Gevşeyen yerlerini birkaç çiviyle berkitti. Saban demiri bütün bir kış boyunca *pas* tutmuştu. Öküzleri çıkarmak için ahıra gitti. Torik Ğugas'm tüm dikkati Dikko'nun üzerinde, onun hareketlerindeydi. Başını nasıl tutuyor, nasıl adım atıyor..? Tam kapıdan çıkarırken, eşiğe takılmasıyla az kalsın koca gövdesiyle yere yuvarlanacaktı. Sonunda sokaktaydı Dikko ve koyu sarımtırak derisiyle sanki Zakar Usta'nın tahtadan yaptığı el emeği ürünlerinden biri gibiydi.

Dört bir yandan *rençber*ler öküzleri koşmaya gidiyor, birbirlerine sesleniyorlardı. Herkes neşeliydi. Yalnız Torik Ğugas'ın yüreği, kocamış Dikko'nun gözleri gibi karaydı. Hayırlısıyla şu yazı da bir atlatabilseydi...

"Mako! Hey, Mako, yere giresice" diye seslendi karısına. "Haydi, daha ne bekliyorsun? Güneş tepeye mi çıksın? Üç *sıat*tir be, bir ekmek çıkınını bağlayamadın!"

"Anam bacım, ne üç *sıat*? Daha öküzlerinin *sami*lerini* bağlamamışsın."

"Zaten sıkılıyorum, dilini tutar mısın sen? Yoksa..!"

Kavga ve küfürlere başlamaması için dilini tuttu kadın. Konu komşuya karşı ayıp değil miydi?

Hoğtar'daki* tarlasını sürmek için öküzleriyle yola düştü Torik Ğugas. Daha güneş doğmamıştı ama gündoğusu ufkunda kuru buğdaydan bir harman yığını alev alev yanıyor sanırdın. Dağların mavimtırak eteklerinde öküzlerle çiftçilerin resimleri çizilmişti sanki. Güneş

Haç'a kirve olmak: Vaftiz yortusunda kiliseye bağış yaparak haçı sudan çıkarmaya hak kazanmak. Taşrada kirve seçimi için kilisede açık artırma da yapıldığı olurdu.
sami: [Ermenice *sami(k)*] Öküzün boyunduruktan çıkmaması için boynunun iki yanından boyunduruğa, aşağıya doğru geçirilen tahta ya da demir çubuk; Türkçe'ye Yunanca'dan geçen "zelve" sözcüğü de bu anlamdadır.
Hoğtar: [Ermenice, topraktepe] Köylerde yapılar için toprağından yararlanılan tepe.

doğmadan işe başlamak için sabanları hazırlıyor, demirlerini bağlıyorlardı.

Güneş doğuyor ve tuvalin renkleri değişiyordu. Hoğtar yolundan Torik Ğugas, Doğan'ı ve Dikko'suyla geçiyordu. Güneş Dikko'nun gölgesini ta karşı ufka kadar atıverdi. Ah, ne de acayip görünüyordu gölgesi! Bir dağ kadar kocamandı bu gölge ve sırtının halka halka kemikleri uzamış çubuklar gibi görünüyordu.

Her yer bahardı. Sadece Hoğtar yolundan sonbahar geçiyordu sanırdın. Torik Ğugas tarladaydı artık. "Ya Allah" deyip demiri bastırdı. Doğan başladı çekmeye. Dikko izledi onu ve tarlada boydan boya çektiler sabanı.

Güneş bir *agos* derinliği kadar yükselmişti. Mavi mavi sinekler, peş peşe öküzlerin kulaklarında vızıldayıp kaçışıyorlardı. Torik Ğugas Dikko'nun giderek ağırlaştığını, sabanın tüm yükünü artık Doğan'ın çektiğini fark etti. Birkaç kez dürttü üvendireyle ama Dikko daha da ağırlaşınca tarlayı sürmeyi durdurdu. Çünkü Dikko'nun gövdesi depremden sallanan dağ gibi ileri geri sarsılıyordu. *Çıbuğ*unu çıkardı, düşünceliydi, biraz uzaktaki tümseğe oturdu.

Diğerleri tarlayı sürüp bitirmişlerdi ama kendisi ancak sekiz *agos* çekebilmişti.

Eh, ne yapabilirdi ki! Fakirlik işte. Bu yıl Doğan'ın yanına bir genç öküz koşabilseydi eğer...

Torik Ğugas bir daha denedi. Bu kez fazla bastırmadı. Zararı yoktu, tarla sürülsün de biraz yüzeyden olsundu. Ama sabanı düzeltirken Dikko'nun koca gövdesinin açılan a*gos*ların üzerine yığıldığını görmesin mi!

Tutuştu Torik Ğugas. Boyunduruğu çözüp ayağa kaldırmayı, su içirip ağacın gölgesine çekmeyi düşündü. Boşunaydı. Öğlen sıcağı da giderek bastırıyor, Dikko'nun soluk alıp vermesi iyice ağırlaşıyordu.

Torik Ğugas sabanı omzuna alıp Dikko'yu da yarısı sürülmüş tarlada bıraktı ve tek öküzle doğruca köye girdi. Yolda, Göbek Barsam'a derdini açmayı düşündü.

"Selam Ğugas, böyle çabuk..?"

"Ne halde olduğumu sormazsın!" Sabanı omzundan indirip duvara dayarken devamını getirdi: "Bugün Dikko, benim yaşlı öküz, sabanın altına düştü. Eh, ne yaparsın? Bahar günü, iş zamanı, tek öküzle nasıl edersin? Bir eşeğim olsaydı bari Doğan'ın yanına koşardım. Harma-

na yetiştireydim, sonrasına Allah kerim..."

"Dert etme Ğugas, canın sağ olsun, gel şöyle de *dama* oynayalım."

Torik Ğugas'ın canı ne eve gitmeyi, ne de *dama* oynamayı istiyordu. Göbek Barsam ise *dama* taşlarını dizmeye başlamıştı bile.

Torik Ğugas, ihtiyarcık yokken, yalnız konuşmak istiyordu Barsam'la.

"Oyna taşını şimdi, bir, iki..."

"Barsam" diyebildi sonunda Ğugas, "sana söylemezsem kime söyleyebilirim ki? *İşte hal*im ortada. Bu yıl pamuktan da bir şey çıkmadı."

Barsam *dama*ya bakıp hesaplar yaparken, bir kulağıyla da Torik Ğugas'ı dinliyordu.

"Barsam, yapabilirsen bana bir el uzat, genç bir öküz alayım. Beş kayme borç versen, harmanda fazlasıyla öderim sana."

Ciddiydi Torik Ğugas. Bu yüzden yüzündeki sükûnet aniden dalgalandı Barsam'ın ve kaşlarıyla birlikte ağır gözkapakları da kalktı, alnı büsbütün kırıştı. *Dama*dan başını kaldırıp düşündü. Torik Ğugas borç altında kalacak adam değildi. İyi bir faizle beş lira verebilirdi. Köprünün ordaki tarla doğrudan Torik Ğugas'a tapuluydu. Bir terslik olursa, köprüdeki tarlayı ya da öküzleri sattırır, parasını geri alırdı.

"İyi olur Ğugas, senin gibi dostuma vermeyip de kime vereyim? Bu darlığında beş lira vereyim, işini gör. Efendime söyleyeyim, sen iyi adamsın. *Fağat*, adam dediğin çiğ süt emmiş, kim bilir, ne olur ne olmaz..! Para dediğin, yılanın ağzında, kazanmak kolay değil. İki şahite imzalatıp *senet* yaparız, liraya aylık yüz *para* faizle, ne eksik ne fazla! Harmanda buğdayını satar, paramı faiziyle verirsin."

"İyi dedin Barsam. İstersen üç şahitle yazar, *senet* yaparız. Torik Ğugas'ın canı da çıksa *gine* paranı fazlasıyla öder. O *taraf*tan alnım açıktır Barsam. Bu yıl köprüdeki ve Hoğtar'daki tarlalara buğday ekeceğim, Marhon'dakine* de pamuk. Sana borcumu pamuğa bırakmam öderim."

Ertesi gün, üç tanık huzurunda senet düzenlenip karşılıklı imzalandı. Göbek Barsam, senedin altına Ğugas Torikyan yerine, Torik Ğazar oğlu Ğugas Torikyan yazmak gerek diye itiraz etti. Göbek Barsam tanıkların da adlarına baba adlarını ekletip imzalattıktan sonra, Göbek

Marhon(i): (Ermenice, çıralık) Çıralı ağaçların bol olduğu bölge.

Barsam, Torik Ğugas'ın avucuna altınları şıkırdata şıkırdata saydı: "bir, iki, üç, dört, beş..."

'Eşek yükü altınlardan sadece beş tanesi' diye ister istemez düşündüler tanıklar...

Torik Ğugas altınları aldığının ertesi günü genç bir öküz getirmeye, Karacadağ'a doğru yola koyuldu. İki günlük yoldu Karacadağ* Beşinci günü, Göbek Barsam yeni öküzü ile köye dönen Torik Ğugas'ı gördü:

"Selam Ğugas, yeni öküzün bu mu? Hayırlı uğurlu olsun" diyerek dükkândan çıktı.

Torik Ğugas'ın yeni öküzünü görmeye, eskici ile Zakar Usta da geldiler.

Yeni öküz Dikko kadar iri değildi. Boynuzları hilal gibiydi. Alnında da küçücük bir nakışı vardı. Alışılandan uzun kuyruğuyla eski yıkık kale duvarlarına resmedilmiş dev inek kabartmalarını anımsatıyordu. Torik Ğugas onların düşüncelerini söylemelerini, daha doğrusu, öküzünü övmelerini bekliyordu.

"Kaça aldın, Ğugas?" diye sorarken öküzün dişlerini gözden geçiriyordu Zakar Usta.

"Dört buçuk lira *nağit para*, o da nc *hal*lerle!"

"İyidir Ğugas, daha çok genç. Hem araba çeker, hem tarla sürer. Allah hayırlı etsin."

İhtiyar eskici ise uzun kuyruğuna, tırnaklarına ve gözlerine bakarak düşüncelerini söyledi:

"Eve götürdüğünde, alnına taze yumurta kırmayı unutma Ğugas. Bak ki *eşik*ten içeri sağ ayağını atsın..! Kızıl, açık renk gözler kötüye işarettir. Yoo, yeni öküzün gözleri iri, zeytin gibi de kara. Öküzün gözlerinin karası bolluktur..."

"Adı ne?"

"Dikko."

Öküz ise vaftiz edildiğinden bihaber, öylece duruyordu. Sadece arada bir, Karacadağ'dan beri kendisine eşlik eden, kirpiklerinden asılan sivrisinekleri kovmak için başını sallıyordu.

Torik Ğugas yeni öküzüyle işe başladı. Sürdü, ekti, Marhon'u da

---

Karacadağ: Büyük olasılıkla, Siverek'in 40 km kadar doğusunda, yaylalarıyla ve hayvancılığıyla ünlü Karacadağ. Ancak yazarın, herhalde kendi köyünden Karacadağ'a olan uzunca mesafeyi neye göre iki günlük yol olarak tarif ettiği meçhul.

pamukladı.

Tarlayı sürüp ektikten sonra Ğugas'ın işi hafiflemiş sayılırdı. Artık her gün küreği alıp tarlaya uğruyor, tümsekleri düzeltiyor, sıçanları öldürüyor, suluyor, pamuğun yaban otlarını ayıklıyor, bazen de kocamış Dikko'ya uğruyordu.

Karacadağ'dan dönüşte, ilk işi Dikko'yu Hoğtar'dan harman yerine getirmek olmuştu. Kendi *hal*ine bırakılmış Dikko artık gece gündüz orada, harman yerindeydi. Bazen kuru ot, bazen de saman götürürdü Torik Ğugas. Onu da yakındaki evlerden tavuklar gelip gagalar, dağıtırdı. Gelen geçen yolcular çoğu kez koca öküzün sırtına tünemiş tavuklar, bazen de tam kulağının dibinde, cırtlak sesiyle ötüp öğle saatini haber veren bir horoz görürlerdi.

* * *

Mayıs'ın ortasında havalarda alışılmadık bir ısınma başladı. Yağmur yağmayalı bir haftayı geçmişti. Tam da buğdayların başak bağlama zamanıydı. Torik Ğugas bazılarının kabuklarını patlatıp güneşe çıktığını fark etmişti. Ama yağmur gecikiyordu. Gün be gün yağmuru bekleyen köylülerin suratı yavaş yavaş asılıyordu.

Tabii içlerinde en çok merak eden de Torik Ğugas'tı. Nasıl merak etmesindi! Sürmek, ekmek, yeni öküz, ter, emek, borç, senet, tüm bunlardan sonra iyi bir *çeç* kaldırmak için, gözünü harmana dikmiş bekliyordu. Gökyüzünde boş yere bir parça bulut arayan Torik Ğugas gözlerini yere indiremiyordu bir türlü.

Torik Ğugas ihtiyar Dikko'nun etrafında sivrisineklerin olağanüstü çoğaldığını fark etmişti. Leylekler de her zamankinden daha yüksek lerde kanat çırpıyordu. Havanın sıcağından bataklıkta debelenen mandaların sırtındaki balçığı güneş anında kurutuyordu. Torik Ğugas o gün de elini alnına siper etmiş, her zamanki gibi gökyüzünde bulut arıyordu. Markarlar'ın söğütlerinin üst tarafında, küçücük bir bulut parçası vardı. Komşusu Agop da kendi tarlasından, yayılmış keçi *post*una benzeyen aynı bulut parçasını izliyordu. Torik Ğugas küreği omzunda, komşu Agop'a yaklaştı:

"Şu bulut çoktan beri orda..."

"Ben de az önce gördüm!"

"Şu leylekler bir alçalsa..."

İki *rençber*in izlediği açık renk bulut parçası şimdi bir sincabı an-

dırıyordu. Sonra kuyruğunun ayrıldığını gördüler, giderek belinden bölündü, başı koptu ve kayboldu..

Gözlerini yere indirdi *rençber*ler.

"Bugün değirmenci Navo'yu gördüm, değirmeni kapatmış çıkıyordu."

"*Helbet*, oncağız suyla ne değirmen döner, ne tarla sulanır. O kadar azalmış ki, tarlanın başına götürene kadar sıran geçer."

"Dün Mato ile Kımıl Minas az kaldı kürekle birbirinin kafasını yarıyorlardı."

"Niye?"

"Hep birlikte değirmenin suyunu ikiye böldük. Ama tam tamına böldük, ne eksik ne fazla. İkisinin de ikişer *sıat* suyu vardı. Sen deme, Mato gelmiş, su ayrımına bir küçük taş parçası koymuş ki suyun fazlası kendi tarafına aksın. Kürekleri çekip giriştiler. Orda olmasaydık..."

"Bu çekilir gibi değil Agop. Buğdayın yüzüne bakamıyorum. Tarlaya gelmeye yüreğim dayanmıyor. Bir toplansak köylülerle de *davul zurna*yla gidip değirmenin suyunun gözesini bulsak, eşelesek, karıştırsak, suyu çoğaltsak..."

"Bana öyle geliyor ki, büyük küçük, hep beraber *hısguma** çıkmalıyız, *hısguma*..."

*Rençber*ler böyle konuşup dertleşerek köye doğruldular. Ayakları altında kertenkeleler kaçışıyorlardı. Akşam vaktiydi, leylekler alçalıyor, iki *rençber*in ardında güneş batıyordu.

Torik Ğugas artık Göbek Barsam'a uğramaktan hoşlanmaz olmuştu. Çünkü onun suratındaki havanın giderek değiştiğini fark ediyordu. Özellikle buğdayın durumuyla ilgileniyordu ve bir huzursuzluk vardı yüreğinde. Geçen gün sanki dilinin altında bir şey vardı da söylememişti.

"Buğdayların ne *hal*de, Ğugas?" diye sorarken Göbek Barsam'ın suratındaki ekşilik hâlâ sürüyordu...

"Bir haftadır çabalıyorum ki biraz su yetiştireyim buğdaya. Dün değirmenin suyunu tam tarlaya ulaştırdım ki, yukardan suyu kestiler. Üç *sıat*lik suyla ne yapabilirsin ki?"

---

hısgum: (Ermenice sözcük anlamı "kollama, tedbir") Özellikle bayram arifesinde yapılan akşam duası. Burada, yağmur yağdırmak amaçlı.

Küçük bir çocuk elinde gaz kabıyla içeri girdi. Barsam gazyağı doldurmaya gidince Ğugas da aldı başını uzaklaştı. Nasıl uzaklaşmasın? Seziyordu Barsam'ın dilinin altındaki sözleri. Gününü kolluyordu konuşmak için sanki. Bir hafta kadar önce artık *dama* oynamayı teklif etmediğini, oyun hazırlığı yapmadığını görünce, Barsam'ın durumunun değiştiğini fark etmişti. Eee, ne yapsındı, tüm köylüler aynı durumdaydı... Bir akşam Torik Ğugas birkaç kaşık yemek yedikten sonra dışarı çıkıp Yağtaşı'nın orda köylülerle sohbete katılmayı ve onlara *hısgum*a çıkmayı teklif etmeyi düşünürken birden Göbek Barsam içeri girdi.

"Oo, selam Barsam, hele gel otur, evin yapıla! Hey, karı, Barsam geldi, *minder* getir, lambanın fitilini de biraz yükseltiver..!"

Kadın *çardağ*a minderi serdi ve oturdular.

"Hey, karı, soğana yumurta kır, *rakı* getir, bir de *salat* yapsan fena olmaz. Barsam, taşlarım olsaydı, bir güzel *dama* oynardık. Epeydir oynamıyoruz."

Kısa bir sessizlik oldu. Damın basamaklarından komşunun kara kedisi iniyordu.

"Ben de dışarı, Yağtaşı'na gidip *hısgum*a çıkalım diyecektim. *Hısgum* yapmadıkça, *başğa* şey fayda etmez. Buğdaylara baktıkça ağlayasım geliyor..."

Karısı *honça*yı* düzdü, rakı şişesi ile birkaç parça peyniri ortaya koyup gitti. Sıkılmıştı kadın. Misafirin önünde ne diye şunu getir, bunu getir diye bağırıyordu ki! Sanki eliyle eve bir şey getirdiği mi vardı? Bir değil, iki değil... Marko *Baci*'nın dertlerinden biri de buydu.

Torik Ğugas sesini çıkarmadı, keyfi kaçmıştı. Eh, evde misafir olmasa, yapacağını bilirdi.

Nihayet konuştu Barsam: "Ğugas, ineğin yüzüne baksan süt verip vermiyeceğini anlarsın. *Hava*lar böyle giderse, bu yıl harman marman hak getire! Biz sana para verdik, şahitlerle *senet* yaptık. Buğdaylar tehlikede. Şimdiden parayı ödemenin çaresine baksan iyi edersin. Ha, bak, dostça söylüyorum bunu..."

"Barsam, ben şimdi nereden bulurum bu parayı? Bu yıl harman yapamazsak Allah *helbet* başka bir kapı açar. Torik Ğugas'ın canı da

honça: Yemek yemek veya hamur açmakta kullanılan yuvarlak tahta masa.

çıksa *gine* borcunu unutmaz."

"Eğer ki parayı ödemenin çaresine bakmazsan, sonra Göbek Barsam kötü adamdır demiyesin. Yazı, *senet*, şahit, hökümat var. Harmanı beklemek boş şey. Daha şimdiden buğdaylar sararmaya başladı. Ne harmanı, ne marmanı..! Öküzleri sat Ğugas, saban, düven sat, köprünün ordaki tarla senin adına, tarlanı sat... Ne yaparsan yap, Göbek Barsam'ın parasını öde. Ha, bak, dostça söylüyorum bunu..."

Göbek Barsam ne rakı içti, ne de bir lokma peynir yedi. Önceden kararlaştırdığı sözleri söyledi yalnızca.

Her şeyden önce parasını sağlama almayı istiyordu. Ne olur, ne olmaz, kim bilir? Bir aydan beri damla yağmur yağmamıştı. Değirmenler kapanmış, sular azalmıştı. Gece gündüz köylüler arasında su kavgası eksik olmuyordu. Göbek Barsam her şeyden önce parasını sağlama almak istiyordu. Kısa kesti sözü ve Ğugas'ın kapısından dışarı çıktı.

Ğugas da nihayet sıkıntısının acısını karısına patlayarak çıkardı:

"Ulan köpoğlusu, sana yumurta kır, *salat* yap dedik. Hadi *domates*, yumurta yoktu, *salat* da mı yoktu? Soğanla *mağdanos*un üstüne azıcık sirke döksen *salat* olurdu!"

"Nasıl edem ki? Ne sirke var, ne de *mağdanos*."

"Yok diye diye beni bu hale kodun köpeğin kızı. Kırk kez demişim 'yok' deme, evin beti *bereket*i kaçar diye. Göbek Barsam bizim eve ayak atmamıştı. Ben dostlarımın 'Torik Ğugas aç sefil' demelerini istemem."

"Boynu altında kalsın öyle dostun! Gelmiş, iki ayağını bir pabuca sokup para istiyor. Yok öküzlerini sat, yok tarlanı sat..."

Karısı haklıydı. Karısına kızmayı âdet etmeseydi, bu serzenişte de bulunmayacaktı. Göbek Barsam'ın sözleri daha da ezmişti Ğugas'ı. Onun için karısını dinleyecek kadar hafifti kızgınlığı.

Bir pazar kiliseye giderken Torik Ğugas'ın karısının başında yeni bir *laçag** gördü Göbek Barsam. Dikkatle baktı ayağındaki kundurulara ve içinden söylenmeye başladı:

"Borcum var demiyor, karısına *laçag* alıyor. Bu para nereden geliyor? Hem de Eğin *laçag*ı! Nereden baksan dört *kuruş* eder..."

Söylene söylene doğru Torik Ğugas'ın evinin yolunu tuttu. Torik Ğu-

laçag: (Farsça'dan Ermenice) Kadınların kullandığı ince baş örtüsü, leçek.

gaslar sofrayı donatmış, sarımsaklı kelle paça yemeye hazırlanıyorlardı.

"Oo, selam Barsam, gel otur, ben de seni kelle paça yemeye çağırmayı düşünüyordum. Hey, karı, bir *salat* hazırla..."

"Yo, yo, gidiyorum Ğugas. Paramı vermek için bir çare düşünmüyorsun belli. Ğugas, sana beş tane sarı lira saydım. Şahitler var, yazı, *senet*, hökümat var."

"Eh, Barsam, borcumun sahibiyim. Olsa, harmana kadar da beklemem. He, he, harmanımız da olmazsa, yağmur da yağmazsa, evimi satar, paranı veririm."

"Harman yok Ğugas. Yağmur yağmazsa, su olmazsa harman ne gezer?"

O pazar günü alacaklısı karşısına dikilmeseydi sarımsaklı leziz paçayı büyük bir iştahla yiyecekti Torik Ğugas. İştahı kapandı. Alacaklıyı herhangi bir yolla ikna etmenin çarelerini düşünüyordu. Öküzleri nasıl satardı? Göbek Barsam kolay ikna edilecek adam değildi.

Bir öğle vakti ovalarda bunaltıcı bir sessizlik sürüyordu. Rüzgâr esmiyor, ağaçların yaprakları kıpırdamıyor, uzaklarda çöl sıcağı dalgalanıyordu. Güneş giderek sararıp ihtiyar öküzün, Dikko'nun derisinin rengine dönüşüyordu. Köylüler birbirlerine seslendiler. Güneş tutulmuştu. Kötüye işaretti, kötüye... Diratsu Magar takvime baktı. Şaşılacak şeydi! Takvim "krallara barış, bol yağmur" diyordu. Bunu duyan Torik Ğugas, Göbek Barsam'ın dükkânına seğirtti.

"Barsam, Barsam, bugün ya da yarın. Takvim diyor ki bugün ya da yarın yağmur gelecek."

Bugünler, yarınlar da geçti, yağmur yoktu. Ğugas iyice dardaydı ve her işaretten yağmur sezinliyordu. Bir sabah, erkenden, evin kedisini çatıda oturmuş, patisini yalarken gördü. Yağmur işaretiydi bu. Torik Ğugas'a o kadar gizemli geldi ki, bir koşu Barsam'a gidip yağmurun yolda olduğunu söylemek istedi. Zira kedi çatıda oturmuş temizleniyordu.

Göbek Barsam'ın birkaç kez görüştüğü şahitler de alacak sorununu hükümete havale etmeyi öneriyorlardı.

Nasıl söyleyeydi, nasıl ikna edeydi?

Göbek Barsam'ın suratını her gördüğünde, sanki karşısına kanatsız iblis dikiliyordu. Gülümsemesi hepten kurumuştu; tıpkı Surp Sarkis Taşı'nın yanı başındaki, vaktiyle pınar olduğu rivayet edilen

örümcek kaplı kovuk gibi. Buruşan burnunun üzerine sinek bile konmaya cesaret edemezdi.

Hey gidi günler... Tarlada çalışırken aklına Göbek Barsam'ın dükkânının nemli serinliği, *dama* oynayışları geliyor, o günleri anıyordu. Dükkânın gazyağı ve sabun kokusu kilisenin günlük kokusundan daha güzel gelirdi. Bir *dama* taşını oynatışta sanki köy papazının "takdis edilmiş cemaat" diye başlayan vaazındakinden daha derin bir bilgelik vardı. Zaten bu sebepten arada bir kiliseye gitmeyi aksatıyordu ya.

Ne güzel günlerdi, Göbek Barsam'ın yüzünün güldüğü günler. Şimdi ise yüzü dağın demir rengi yekpare kayası gibi çıplaktı. Ayak sesleri sağır ve kasvetli bir yankı uyandırıyordu içinde. Kapıya vuruşunu tanıyordu. Artık ne konuşacaklardı? Her içeri girdiğinde, koltuğunun altındaki bez çıkını açıp binbir çeşit kâğıtların, tapuların, makbuzların, senetlerin içinden Ğugas'la aralarında tanzim edilen senedi ayırıyor ve tehdide, tehdide başlıyordu...

* * *

Değirmenin suyu daha da azaldı. Daha da ısınıp ağardı güneşin ışığı. Köyde yüzü gülen bir tek Hatunig *Baci* idi. Onun yüzü niye asılsındı ki? Çamaşırını yıkar, damının dört yanına gerdiği iplere giysileri serer, temiz pak kurutur ve beyaz beyaz katlardı.

Tarlaların toprakları yarılmaya başladı. Küçüklü büyüklü köylüler, papazıyla, *diratsu*suyla, İncil ve rahleyle *hısgum*a çıktılar. Papaz, günlük dumanları eşliğinde, haçıyla dünyanın dört yönünü kutsama duasını icra etti.

Torik Ğugas'ın gönlü ve inancı bu *hısgum* ayinindeydi... Çoktan beri söylüyordu köylülere. Değirmenin suyu iyice azalınca *hısgum*un önemini fark ettiler.

*Hısgum*un ertesi gecesi Torik Ğugas iyimser bir inançla uyudu. Rüyasında, tam kendi tarlalarının üstünde, tepedeki manastırda münzevi Partoğ'un pamuklara sarılı olarak saklanan sağ eli gibi el kadar bir bulut parçası gördü. Sonra komşusu Manan'ın önlüğü kadar büyüdü bulut parçası. Giderek beyazlaştı ve dört köşeye dönüştü, beyazlığın üstünde harflere benzeyen lekeler belirmeye başladı. Yazıların altında dört tane mühür görünce kalbinde bir çarpıntı başladı Torik Ğugas'ın. Göbek Barsam'la aralarında düzenledikleri senetti gördüğü.

Çaresizdi köylüler. Tarlaya gitmek gelmiyordu içlerinden. Nasıl gitsinlerdi ki? Kimin yüreği dayanabilirdi bodur kalmış buğdayları görmeye? Yağmur daha da gecikirse başaklar sararmaya başlayacaktı. İşte o zaman *Haci* Hatun kulaklı gümüşlerini, Torik Ğugas da öküzlerini satacaktı.

Mayıs sonu bir öğlen vaktiydi. Hava daha da ağırlaşmıştı, fakat ihtiyar Dikko'nun etrafında fazla sivrisinek yoktu. Arılar peteğin deliklerinin etrafında toplanmış, ovaya gitmiyorlardı. Tavukların kanatları gevşemiş, sarkmıştı. Torik Ğugas öküzlerini kıra, otlatmaya çıkarmıştı. Alışılmadık biçimde sırtlarını yaladıklarını gördü. Sonra, leylekler de giderek alçalıyordu.

Torik Ğugas her zamanki gibi yukarı baktığında Hoğtar'ın üstünde bir bulut parçası gördü. Tarlaların üstünde elyazması parşömen bir İncil gibi açılan bulut parçasının koyu bir esmerliği vardı. Tarlada çalışanların da o bulut parçasıyla ilgilendiğini fark etti. Çok geçmeden, bir rüzgâr sanki İncil'in binlerce sayfasını döküp maviyi de, güneşi de örttü.

Tüm bunlar çok kısa bir zamanda gerçekleşti. Güneş bu kez köylülerin yürekleri içindeydi. Kadınlar ot yığınlarını sırtlamış eve koşturuyorlardı. Torik Ğugas kendinden geçmiş, çift öküzlerini önüne katmış, harman yolundan köye seğirtiyordu. Göbek Barsam'ın dükkânına gitmek istiyordu. Onun suratını bir kez görmek, tam mezarlığın yanından geçerken gök gürlemesini duyduğunu söylemek istiyordu.

Bütün köylülerin yüzünde gülümseme vardı. Kimisi kollarını sıvamış, kürekleri omuzlarında, buğdaylarla beraber yağmurun keyfine varıp, yağmur altında ıslanmaya, tarlaya gidiyordu. Köy tam bir düğün yerine dönüşmüş, köylüler tarlalarında, kapılarında, damlarında yağmurun konserinin başlamasını bekliyorlardı. Torik Ğugas öküzleri eve götürdü. Dostu Göbek Barsam'ı görmek, yeniden onun güler yüzüne ve *dama*ya kavuşmak için acele ediyordu. İki yağmur damlasının üzerine düşmesiyle neşesi daha da arttı. Biri eline, diğeri ise tam burnunun ucuna gelmişti.

Göbek Barsam yağmur içeri girmesin diye dükkânın *darabası*nı indiriyordu.

"Barsam, Barsam! Nah, üç damla, tam üç damla yağmur düştü üstüme; bak, bak, iki koca damla da elimin üzerine. Diyordum da inan-

mıyordun; bak, gör yağmuru, elimin üzerinde. Artık satmıyacağım öküzlerimi."

Torik Ğugas daha lafını bitirmeden dükkânın tahta *darabaları* üzerine yağmurun iri damlaları vurmaya başladı. Sonra buğday tanelerinden büyük damlalar dereye düştü. Karşı damın *kepengine* yama niyetine çakılmış tenekenin üzerine düşen yağmur damlalarının sesi gelmeye başladı. Büyük bir konser için sanki sırayla teller geriliyor, sesler akort ediliyordu. Ve nihayet, sağnağın tekdüze, uyumlu melodisi başladı.

Birkaç köylü ıslanmamak için Barsam'ın dükkânına sığındı ve gözlerini dışarı çevirip yağmuru seyre koyuldu. Titrek yüzlü ihtiyar Tato Garo da aralarındaydı.

"Uyy, gözün çıkmasın, çamaşırlarım damda kaldı."

Hatunig *Baci* idi yağmur altında aceleyle koşan.

Torik Ğugas doya doya seyrediyordu yağmuru. Dışarı çıkıp ıslanmak, yağmur altında elbiselerini çıkarıp cıbıl kalmak istiyordu. Daha da hızlandı yağmur. Taşların üzerine inci taneleri dökülüyordu adeta. Damların çörtenlerinden sular şen gürültüyle sokak taşlarına akıyordu.

"Bu yağmurun damlası altındır, altın!"

Göbek Barsam'ın bu lafına "*helbet* altındır" diye karşılık verdi Torik Ğugas. Gözlerini su birikintilerinden kaldırıp Göbek Barsam'a baktı. Evet, o bildik tebessümüyle eski dostuydu karşısındaki.

"Ğugas" dedi Barsam, "gel bir *duma* oynayalım, çoktan beri oynamıyoruz..."

Barsam *dama* taşlarını dizdi, karşılıklı oturdular. Yanlarına da ihtiyarcık oturdu. Diğerleri ise ayakta seyrediyorlardı.

"Al şu taşı."

"Aldım."

"Bir, iki..."

"Kaç taşını."

"Kaçtım."

Dışarda sicim gibi inen bol bir yağmur, tarlaları, damları, sokaktaki kedi leşini, ihtiyarlamış Dikko'yu huzur içinde yıkıyordu.

"Şimdi, bir, iki, üç, bu *dama..!*"

(*Antsrevı*/Yağmur adlı kitabından)

Damat Ovan

Eski, çok eski bir *şalvar* giydiği günlerde adı Tiligin Ovan'dı. Ayaklarına bağcıklarla sarılmış çarık, üstüne, ev dokuması mavi mintan giyer, başına ise *arahçin*in kıvrımları arasında kaybolmuş keçe bir takke takardı. Olağandan iri dişleri vardı ve konuşurken dudakları salyalanırdı. Üstüne üstlük, gözleri de bozuktu. İçeriden biten kirpiklerinin gözlerini rahatsız ettiği söylenirdi.

Çoluk çocuk bütün köylüler ekinle, hasatla uğraşırken, gözleri üzerine hep mendil kadar bir bez parçası tutan Tiligin Ovan köyde kalırdı. O hep aynı yerde, sırtını Eknolar'ın duvarına dayayıp bacaklarını *ocak* gibi açarak yapayalnız otururdu. Çoğu zaman köpekler onun çarıklarını şöyle bir koklayıp usulca uzaklaşır ya da yanı başında kıvrılırlardı. Karan Hanım akşam ateşini yakmak için dışarı, güneşe

bakardı. Eğer güneş Eknolar'ın duvarından çarşaf gibi Ovan'ın keçe şapkasına asılmışsa akşam yemeği için *ocağı* yakma zamanı gelmiş demekti. O hep orda, Eknolar'ın duvarının dibindeydi ve elinde, gözlerine bastırdığı bez parçası vardı. Eve niçin gidecekti ki? Karısı evde değildi. Oğlunu da başkasının yanına rençber vermişti. Akşamı beklemek zorundaydı. Karısı çalıştığı yerden bir lokma ekmek getirecekti ki birlikte yesinler. Beş yıla yakın zamandır gözlerinden rahatsızdı. Tamı tamına beş yıldır çalışmıyordu. Beş yıl, ilkbahar, yaz, sonbahar dememiş, Eknolar'ın duvarı dibinde öylece oturmuştu Ovan.

Ovan, köylüler tarladan dönsünler de, etraf taraf biraz şenlensin diye akşamı sabırsızlıkla beklerdi. Gerçekten de akşamları, yemekten sonra köyün *rençber*leri bir ara dışarı çıkar, Eknolar'ın duvarı dibine, Tiligin Ovan'ın oturduğu yere gelirlerdi.

"Selam, Ovan."

"Aleyküm selam."

"Ne var ne yok?"

"İyilik *sağ*lık."

Konuşup şakalaşırdı köylüler. O akşamki esas konu, Şodo Museh'in Tılandzig'den* getirdiği ejderha misali mandaydı. Eh, eğer günün birinde Hocganlar'ın mandası ile boynuz boynuza gelirse..!

Tüm bu konuşmalar sürerken sessizdi Ovan. O gün uzaktan uzağa duyduğu nal seslerini düşünüyordu çünkü.

"Margos, bugün bir şey duymadın mı?"

"Nasıl bir şey, Ovan?"

"*Hiç*..."

Belki de yanılmıştı Ovan, bu yüzden söylemeye cesaret edemiyordu. Kim bilir?

Bir şey demedi Ovan.

Fakat bir gün yanılmadığı kesindi. *Çay* yönünden atlılar girmişti köye.

Akşam bir araya gelen köylülerde şakadan eser yoktu. Hepsinin suratı taş kesilmişti.

"Vergi toplayanlar gelmiş, duydunuz mu?"

"*Kizir* bu gün atları sulamaya götürüyordu."

Tılandzig: Elazığ Merkez İlçe, Mollakendi Bucağı, Doğankuş köyü (Tilenzit). 1870'li yıllarda 11 hane Ermeni'nin yaşadığı bu köyde Surp Kevork adlı bir kilise ve aynı adı taşıyan okulun 17 öğrencisi vardı.

"Bu dar günde, daha ekinler yerdeyken..."

Onlar böyle konuşadursunlar, *kizir* Mano karanlıkta dereyi geçmiş, zeytin ezimevinin direği gibi dikilmiş, elleri kulaklarında, tellal gibi çağırmaya başlamıştı bile. Tüm köyün dili tutuldu sanki.

Geç vakit köylüler birer ikişer evlerine dönüyorlardı. Ağızlarını desen, bıçak açmıyordu.

Der Tavitler'in Margos henüz gitmemişti. Ovan onunla konuşmak istiyor ama yanında başkaları olduğundan cesaret edemiyordu. Birkaç kez dilinin ucuna kadar geldi söyleyecekleri.

Eh, Tiligin Ovan'a kim para verirdi?

"Margos!"

"Ne var, Ovan?"

"Hiç..."

"Hayır, hayır, Tiligin Ovan'a kimse para vermez" diye düşündü ister istemez ve kekeleyip söyleyemedi bir türlü.

Ama ne etsindi? Yarın kendi kapısını da vuracaklardı. Peki o zaman? Ne olacaktı o zaman?

"Margos!"

"Söyle, neyin var, Ovan?"

"Ah, *hal*imi bilirsin Margos! Otuz kuruşum vardı, üstüme bir *şalvar* çekmeyi aklıma koymuştum. *Şalvar*ımda kırk *biçim* yama var. Köpek *hal*i vallahi, köpek *hal*i! Yarın da vergi toplayacaklar. Otuzun üstünü *temam etmeye* elli kuruş ister. Elden elli kuruş ver Margos, Allah büyüktür, bende paran kaybolmaz."

"İyi dersin Ovan, *ama* az önce Hıngo beni yanına çağırıp dedi ki: 'Ekinler yerde, yarın tırpancıların parası eksik.' Daha buğday tam olgunlaşmadan biraz biçmiş, dövmüş, öğütmüş ki çoluk çocuğa yedirsin. Vergisini vermeye iki lira da o istedi benden..."

"Eh, peki Margos, Hıngo'nun işini gör, onun sürü sepet çocuğu var. Bana Allah acır, *helbet* yarın bir kapı açılır" diyerek vazgeçti Ovan, Hıngo'nun yoksul durumunu öğrenince.

Ovan artık konuşmadı. Say ki intizar etti kendine ve geç vakit evine gitti. Akşam olmuştu ve sokaklar tenhaydı ama yarın, yarın ne yapacaktı..? Yarın güneş doğmasa, her yer karanlık olsa ne iyi olurdu. Ovan da kendisini bulamasınlar diye küçük bir ayakkabının içine girip saklanırdı.

Sabahleyin telaş içindeydi köy. Tiligin Ovan sırtını Eknolar'ın

duvarına vermiş, bez parçasını gözlerine doğru tutmuş oturuyordu. Ona, sanki can alıcılar kendi evine yaklaşıyorlarmış gibi geliyordu; tıpkı anahtar deliklerinden süzülerek evlere giren ve bebekli kadınların yüreklerini uzun tırnaklarıyla deşip karanlıkta rüzgârla birlikte uzaklaşan *al*lar* gibi...

Ovan o *al*ların ürküsünü yaşıyordu. Sanki başucunda kapkara, çadır misali karanlık kanatlarıyla dikilmiş duruyorlardı.

Tam da o sırada *kizir*, gözlerine bir bez parçası tutarak yapayalnız oturmakta olan Ovan'a yaklaştı.

"Kalk bakalım, Ovan."

"Heeey, *gorbagorb!*"*

Tiligin Ovan *kizir*in önüne düştü ve kendi sokağına vardı, içeri girdi, boş bir peteğin bir köşesine saklı parayı alıp dışarı çıktı ve vergi toplayan *jandarma*lara, elleri titreye titreye çıkını teslim etti.

Otuz kuruş vardı içinde, tamamı bozuk para. Lakin eksikti eksik!

"Ba-ba, başka para yok *ağa*" diyerek kekeledi Ovan.

O gün *jandarma*lar kırbaçladılar zavallı Ovan'ın omuzlarını.

Ertesi gün Ovan, evin bakır kazanını köy meydanına, açık artırmayla satmaya götürdü.

* * *

İkindi vakti, Karan Hanım dışarı baktı. Güneş, Eknolar'ın duvarında Tiligin Ovan'ın omzuna yaklaşıyordu. Akşam yemeğini hazırlama saatiydi.

Tiligin Ovan o gün iyice sessizdi.

Üç korkulu uzun gün, yeni ekilen pamukların üzerinden çekirge sürüsü geçercesine gelip geçmişti. Üç günün sonrasında köyde alışılmış dingin hayat yeniden başladı.

"Selam, Ovan."

"Aleyküm selam."

"Ne var ne yok?"

"İyilik *sağ*lık."

---

al: (Farsça/Ermenice) Kadın görünümlü efsanevi yaratık; bebekli kadınlara, yeni doğmuş bebeklere ve gençlere düşman olduğuna, üzerlerine çökerek boğduğuna inanılan efsanevi kötü cin.

gorbagorb: (Kaynaklarda rastlanamadı!) Büyük olasılıkla, irice camız pisliği demek olan Ermenice *gorop* sözcüğünün, Ermenice'de bileşik sözcük oluşturan *a* sesini araya alarak yinelenmesiyle oluşan, "bok yığını, bok çuvalı" anlamında bir sözcük.

Yan yana geliyor, konuşuyor, şakalaşıyorlardı.

"Valla bu gün *çorak*larda Şodo Museh ile Hocganlar'ın mandaları neredeyse boynuz boynuza gelecekti."

Geç vakit eve döner oldular. O gece Ovan'ın karısı lambanın ışığında oturmuş, oğlunun *yelegi*ni dikerken Ovan içeri girdi.

"Eh, karı. Bak şu *şalvarı*mı bir *hale* yola koyabilir misin? İşte şurası yine söküldü."

Kadının yapabileceği fazla bir şey yoktu. *Şalvarı* yamamak için dizlerine yaydı ama bir dikiş atarken üç tanesi sökülüyordu. Aşınmış, bitmişti artık ve dikiş tutmuyordu.

"Nasıl yapayım karı, *feleğ*in çarkı bir kez ters döndü mü, kırk mum da fayda etmez. Bu *şalvar*la dışarı çıkmaya utanıyorum. Bu kör olası gözlerim de cabası..."

"Borç et, harç et, bir *şalvar* uydur üstüne herif."

"Borç mu? Yok, Marta yok, Tiligin Ovan'a kim para verir? 'Çalışmıyor, gözleri *kör*dür, karısı çalışıyor da kocasına ve çocuğuna bakıyor' derler."

Ovan ne yapabilirdi? Bu *şalvarla* artık dışarı çıkamazdı. Ne de olsa kendince dostu düşmanı olduğunu düşünüyordu... Karı koca sessiz kaldılar bir müddet. Bu arada kadın didiniyor, lambanın ışığında *şalvarı* bir o yana bir bu yana çevirip hale yola koymaya çalışıyordu.

"Sandıktan giysilerini getireyim de yarın giyin" dedi sonunda, ümidi tükenen kadın.

"Hangi giysileri karı?" diye sordu gözlerini kırpıştıran Ovan.

"Damatlık giysilerini..."

Yeniden sustular.

Tamı tamına yirmi yıldır evliydiler Marta ile Ovan. Yirmi yıldan beri Marta özenle katlayıp saklamıştı Ovan'ın damatlıklarını. Yirmi yılda Ovan yirmi kez bile giymemişti damatlıklarını. Bir tek karnaval günleri, bir de düğüne çağrıldığında giyerdi. Ne güzel günlerdi! Ovan'ın babası tek erkek evladını everiyordu. Kilisenin avlusunda keşkek dövdüydü. Biricik oğluna pahalı, ipek giysiler aldıydı. Vartatil'den* gelin getirdiydi tek evladına.

Vartatil: Elazığ Merkez İlçe, Merkez Bucağı, Yazıkonak köyü (Vertetil). 1870'li yıllarda 55 hane Ermeni'nin yaşadığı bu köyde Surp Kevork adlı bir kilise ve 40 öğrencinin okuduğu, yıllık bütçesi 600 kuruş olan aynı adlı bir okul vardı. Yüzyıl başlarında okulun 60 öğrencisi, 1 öğretmeni, aylık 80 kuruş bütçesi vardı. Hamasdeğ

Vakit çok geç olmuştu. Marta giysileri getirmek için aşağı indi.

Karı koca artık konuşmadılar.

Ovan içlenmişti. Çocuk gibi ağlamak istiyordu. Yatacakları zaman lambayı söndürürken konuştu Ovan:

"Eh, karı, bu günleri de mi görecektik?"

* * *

Ertesi gün Karan Hanım güneşe ve Ovan'a bakmak için pencereye gittiğinde, bir de ne görsün? Ovan damat gibi giyinmiş, bacakları *ocak* gibi açık oturuyordu. Karan Hanım evin gelinlerini etrafına topladı.

"*Ka*!* hayırdır inşallah, Ovan damat olmuş."

Akşam *rençber*ler gördüklerinde şaştılar ve takıldılar:

"Ne o, Ovan? Yeni damat mı oldun?"

Şüphesiz bu şakalardan fazla hoşlanmıyordu. Eh, kime anlatabilirdi ki insan darda kalırsa damatlık giysilerini giyer diye.

Köylüler Tiligin Ovan'ı artık Damat Ovan diye çağırıyorlardı.

* * *

Uzun, çok uzun yıllar geçti aradan. Amerika'da bir gün bana uzun boylu, sevimli yüzlü, elleri kocaman bir delikanlıyı "Parseğ Ovanyan" diye tanıştırdılar.

"Perçenkliyim"* dedi iri dişlerini gösteren bir gülümseyişle.

Boş yere anımsamaya çabalıyordum.

"Evimiz Dibek Taşı'nın yanındaydı" diye ekledi.

"Ha, hatırladım" dedim, "hatırladım, Damat Ovan'ın oğluyum desene..!"

(*Antsrevı*/Yağmur adlı kitabından)

---

de 1911'den itibaren bu okulda iki yıl öğretmenlik yaptı. Bkz. s.9

ka: Ermeni kadın jargonunda "ayol"

Perçenk: Elazığ Merkez İlçe, Merkez Bucağı, Akçakiraz köyü. Bkz. s. 8 üçüncü paragraf.

Dapan* Markar

Siz hiç tarlalarda içleri saman ve çalı çırpı doldurulmuş, acayip ve sarhoş görünüşlü korkuluklara rastladınız mı? Kiminin boyu devrilmiş, kiminin beli bükülmüş, meyhane çıkışı yürümeye takati kalmamış gibi. Kiminin kolları yukarda, bacakları gergin, sanki meyhaneye yeni gidiyormuş da, omuzuyla birlikte şapkası da yana kaykılmış... Cüce korkuluklar, uzun korkuluklar, bir değneğe dayanmış sakat korkuluklar, karnı içeri göçmüş ya da şişkin korkuluklar, idam sehpasından indirilmiş mahkûm gibi cansız korkuluklar...

Amma, bunların en güzeli bizim bağın yanındaki bahçıvanın korkuluğuydu. Uzun boyu, iki yana açılmış kollarıyla ıssız çöldeki

dapan: (Ermenice) Tapan; atılan tohumu örtmek için tarlada gezdirilen, ağaçtan geniş araç, sürgü.

Mesih gibi, sanki kıtlık varmış ya da tarlaların suyu kurumuş da dua ediyor gibi...

Onun yaratıcısı bahçıvandı. Haç şeklinde bir değnek dikmiş, lime lime mavi bir *şalvar* giydirmiş, beline de kat kat bir kuşak sarmıştı. Kolları ile sırtına keçi kılından eski püskü bir *aba* geçirmiş, baş yerine de boş bir kabak koymuştu. Tarlada bulduğu bir eşeğin çene kemiğinden söktüğü bembeyaz dişleri ağız diye oyduğu deliğe yerleştirmiş, burun takmış, kadife rengi iki kuru eriği de göz yapmıştı korkuluğuna.

Oh, ne de acayipti! Tıpkı patlak gözlü, yassı burunlu bir Çin mabudu gibiydi.

Her sonbahar, bahçedeki işler sona erdiğinde omzuna vurduğu korkuluğunu eve götürürdü bahçıvan.

Ve her ilkbahar, kuzucuklar minik ayaklarıyla nemli toprağın böğrünü mühürlemeye başladıklarında, o, korkuluğu omzunda bahçeye inerdi.

Hep aynı yerde hareketsiz dururdu korkuluk. Hani masaldaki, avuçlarına kuşların yuva yaptığı münzeviydi sanki.

Ama bir gün, korkuluğun yürüdüğünü gördüm.

Sekiz yaşındaydım o günlerde. Bizim bağ yolunda koşuşturur, kuşları taşlayıp gürültü eder, kuru köprünün altındaki örümcek ağlarını bozardım. Ve de uzaklarda, belirsiz bir yerde gizlenen sesimin yankısını uyandırmaya bayılırdım. Otlakta oynayan bir kuzu gibi bazen uzaklaşır, sonra da hoplaya zıplaya yanma dönerdim anamın.

Korkuluğun yürüdüğünü gördüğümde şaşkınlıktan dilimi yutacaktım. El çırparak haykırdım.

"Ana, ana! Korkuluk nereye gidiyor?"

Önce bir komşu ziyaretine gittiğini sandım ya da dereye su içmeye... Gözlerim beni aldatmıyordu, uzaktaki tümsekte yürüyen düpedüz bizim bağın yanındaki korkuluktu. Upuzun boyu, geniş ve çarpık omuzları, saman dolu aynı dalga dalga mavi *şalvarı*, aynı hasır şapka ve *aba*, hatta hatta kuşağı bile aynıydı. Sadece fazladan bir kürek vardı omzunda.

"O korkuluk değil evladım" dedi anam gülerek, "o bizim köyün Dapan Markar'ıdır."

Anam doğru söylüyordu. Korkuluk orda, bağımızın yanındaydı. Kel bahçıvan kel kavunların arasında çalışıyordu. İlerdeki çalılığa

yeni konmuş bir leylek kanatlarını topluyor, bahçıvanın eşeği ise korkuluğun gölgesinin yakınındaki ağaca ha bire boynunu sürtüp kaşıyordu.

Korkuluk ise her zamanki gibi, yerinde duruyordu.

İki tarla ötede göğün mavisine, koltuğu altında beyaz bir bulut kümesiyle Dapan Markar resmedilmişti sanki...

Gün batarken, tarlada çalışanlarla beraber köye döndük.

Davarın böğürtüsü, çıngırakların sesi yolun toz toprağına karışıyor, inekler petek gibi dolu memeleriyle eve varmak için sabırsızlanıyorlardı. Saban demirleri parıldıyor, çınlayışları duyuluyordu. Günbatımının bu karmaşası içinde, tepeden inen yolda tek başına yürüyen Dapan Markar'ı gördüm yeniden.

Tarla kadar geniş sırtı bize dönük, omzunda küreği, köye dönüyordu.

Batan güneş bulutların arasındaki yangını söndürerek gökyüzünü soldururken, Dapan Markar daha orada, tepedeydi. Alacakaranlık koyulaşırken, tepenin ötesinde giderek sırtı, sonra omuzları gömülüyor, kayboluyordu. En sonunda, güneşin can çekişen parıltılarıyla beraber omzundaki küreğin ucu da görünmez oldu. Dapan Markar alacakaranlıkla birlikte, alacakaranlık gibi köye gömülüverdi.

O günden sonra sık sık rastlıyordum ona. Bir kez akşamleyin, iki mandasıyla köye dönerken gördüm. Koca kunduralarındaki çamurları ağaca, "tık-tık" vurarak temizliyordu. Üf, ne kunduralardı ama... O kadar kocamandı ki içine rahat rahat bir tavşan sığardı. Bir kez de *şalvarını* örümcek ağı gibi saran otlarla kiliseye girerken görmüştüm.

Yıllar geçiyor ama Dapan Markar değişmiyordu. İki mandası, omzunda küreği... Sanki öyle, o kılıkta doğmuştu. Çok kez düşünürdüm, niye küreğine kuşlar konmuyor diye.

Dapan Markar'ın güneş yanığı bir yüzü vardı. Uzun ve minik köşeleriyle yanakları ve burnu sanki bakırdandı. Alnı sürülmüş tarla gibi *pot pot*tu. Tohum atanlara özgü kollarıysa *dapan* gibi enliydi. Hemen hiç konuşmaz, gerektiğinde de çok az konuşurdu. Büyük küçük tüm köylü onu sever sayar, her şeyi ona danışır, fikrini alırdı. Tarlaya buğday mı, yoksa pamuk mu ekmeli diye Dapan Markar'a sorarlardı. Tohumluk buğdayı ona gösterirlerdi. Acemi bir boğa mı alıştırılacak, Dapan Markar'ı çağırırlardı. Boğanın kuzu gibi uslanması için kulaklarının neresini okşamak gerektiğini yalnız o bilirdi.

Dapan Markar'ın karısı Tamar kırkına yaklaşmış al yanaklı, boylu boslu bir kadındı. Kayınbabasından çekinen yeni gelin gibi kocasından çekinir, sayardı onu. Oysa bir gün olsun güler yüz, gün güneş göstermemişti Tamar'a.

"Suçlamayın bacı" diyerek, hep sızlanırdı Tamar. "Zor ataştır, *sebeb* olanın ocağı söne... Tuzdan heykel sanki bacı, tuzdan heykel. Taştan ses gelir, ondan ses gelmez. *Nezenim* ellerim dadı eline döndü. Eh, *ğurban* olduğum Allah; şu eltimin kısmetine bakın. Testi kadar boyu var, görsen, kocasıyla birbirinin tükürüklerini yalarlar. Gece gündüz fiskosları bitmez. Kısmet işte bacı, kısmet..."

Dapan Markar'ın karısını sevmediği, hatta bir yastığa bile baş koymadığı köyün kadınlarının malumuydu.

Az buz değil, yıllardır Tamar kocasının kalbini kendine çevirmek için nice azizleri ziyarete gitmiş, neler neler denemişti.

"*Ama kuzum*, nasıl anlatsam" demişti *tas*taki suya bakan bir *falci* kadın. "Üçtür bakarım, *fağat* aranızda başka kadın göremedim. Kocanın kalbini çalan bir başka kadın değil *kuzum*, başka kadın yok... Benim burda gördüğüm *ğuş ğanadı*dır... Şurda serili bir şey daha var, *fağat* gözüm iyi seçemez, *tarla* mı, yoksa manda derisi mi ne? İyice göremiyorum...

Buna *başğa* şey fayda etmez *kuzum*. Kilisenin *havlu*sundan bir *bayğuş* yakalarsın, gün ağarırken boynunu keser, sonra da sağ ayağının kemiğini çıkarır, üç parçaya bölersin. Bir parçasını derenin yatağına gömersin, öbürünü becerebilirsen, kilisenin buhurdanlığına koyarsın, *daha* öbür parçayı da, gece yarısı horoz üç kez ötünce yakıp, uyurken kocanın burnuna koklatırsın. Bu da eğer fayda etmezse, *başğa* hiçbir şey fayda etmez *kuzum*."

Tamar bunların hepsini denemişti, *amma* gene de "tuzdan heykel bacı, tuzdan heykel... Taştan ses gelir, ondan ses gelmez" diye yakınırdı hep.

Dapan Markar'ın kalbi kadınlar için değil, mandaları için, tarlaları için, çifti çubuğu için, su arkları için, yalnız bunlar için çarpardı. O, yürüyen bir korkuluk, tarlaların iyi kalpli perisiydi sanki.

Dapan Markar mandalarını seviyordu. Onlarla birlikte yaşıyor, onlarla yürekten konuşuyordu. İri mi iri, alınları ha anka kuşu, ha ay parçası gibi çifte ak nakışlı, kalın kaslı, Dapan Markar'ın göğsü kadar geniş alınlı ve koca bir dağı çekip götürecek kadar güçlü bo-

yunlu bir çift manda...

Her ilkbahar, onları ovaya çıkarırdı Dapan Markar. Mandalar açık havada, tatlı sert esen yellerle ciğerlerini doldurmak için burun deliklerini açar, güçlü boynuz darbeleriyle toprak kümelerini dağıtır, başlarını gururla havaya diker, koca buhar makineleri gibi soluyarak koşuşurlardı...

Dapan Markar için ne büyük kıvançtı bu...

O daima orada, tarlaların içindeydi. Taşları ayıklar, toprak kesekleri elleriyle ufalar, okşardı tarlaları. Esen yeller yaramaz küçük çocuklar gibi onunla şakalaşır, ıslık çalarak cilveleşir, buğdayların arasına saklanırlardı. Uçan kuşlar omuzlarına pislerdi. Sağanak yağmurdan sonra tarla farelerini öldürmeye gittiğinde, aşina ak leylekler yanından ayrılmaz, adım adım izlerlerdi onu.

Her akşam tarladan eve dönüşte sofra hazır edilir ve onu beklerlerdi. Evin diğer çalışanları erken döner, geç kalan hep Dapan Markar olurdu.

Yemekten sonra Dapan Markar *ciğara*sım sarar, mindere yaslanıp dinlenirdi. Ama ne dinlenmek! Tarladaki bütün sıkıntılar kadar, gecenin sessizliğinde bir derenin taşması, buğday başaklarını yalayan rüzgârın ıslığı veya sürülmüş bir tarlada bir çiftçinin ayak sesleri, hepsi, hepsi bu dinlenmeye sığardı ve Dapan Markar ertesi gün yapması gereken bir sürü işi de düşünürdü: Gözelerin bitişiğindeki tarlanın arkını düzenlemeliydi, çünkü su verme günü... *Kıracın* arkını derinleştirmeliydi. Evdeki iki ineği bu yıl iyi bir boğaya çektirmeliydi. Sonra, şehre de gitmeliydi...

O tüm bunları düşünüp hesaplarken, keçe şapkasına konmuş renkli bir böcek ince bacaklarını temizliyor olurdu.

Daha *ciğara*sı bitmeden ağır ağır doğrulur, evdekilerin her birine yarınki işlerini dağıtır ve aşağı, mandaların yanma inerdi.

Güzel bir bahar sabahıydı. Her zaman olduğu gibi kilisenin avlusunda sabah duasını bitirip mandalarıyla tarlaya vardığında, şaşırdı Dapan Markar; çünkü kendinden daha erken gelenler vardı.

Tarlakuşları doğan güneşe ilk selamı verebilmek için yukarı aşağı uçuşuyorlar, çalılıkta bir tavşan kımıldıyor, ibibik yol boyundaki dut ağaçlarının birinden havalanıp bir diğerine konuyordu. Yukarda, gökyüzünde ise dünyanın mavi gölgesi üzerinde şaşkın, karan-

lık bir bulut parçası, başıboş dolaşıyordu.

Tanyerinin ağarmasıyla Dapan Markar'ın keçe şapkası da ışıldadı ve hemen sonra mandaların geniş sırtlarının siyahı renklendi. Önce limoni, sonra bakır rengi, turuncu ve altın sarısı... Ve giderek tanyeri parlak gümüş rengini alırken, ilk ışınlar uzaktaki tepeye Dapan Markar'la mandalarının koca gölgelerini indiriyordu.

Gökyüzünde bulut parçaları çoğalıp birikti ve sanki bir fil sürüsüne dönüştü. Bulutlar balyozla dövülen bakır gibi öttü; ardından iri yağmur damlacıkları serpilmeye başladı. Çalışanların çoğu evlerine seğirtti. Kurtçuklar yollara dökülürken solucanlar topraktan dışarı çıktı. Aniden bastırdı sağanak, sicim gibi, tekdüze. Bulutlar çatırdıyor, şimşek jilet gibi gökyüzünün bağrını parçalıyordu. Tarlalarda şaşkınlık ve karmaşa hüküm sürüyor, zavallı dilsiz hayvanlar, yakaran böğürmelerle öteye beriye kaçışıyordu.

Ufuğa yakın bir yerde, *nahır* telaşla köye koşuyordu. Ağaçlar yarılmış, yaprakların altına sığınan kuşlar tepetaklak, sapır sapır dökülmüştü. Bu dehşet ancak yarım saat sürdü. Bulutlar sakinleşti ve sağnak birden kesildi. Ve yine güneş ve yine bahar...

Köylüler sığındıkları yerlerden çıkarak, birbirlerine seslendiler...

Haber köyde çok çabuk yayıldı.

Dutluk yolunda Dapan Markar'a yıldırım çarpmıştı.

Dutluk yolunda iki manda, karanlık mağara ağzı gibi ürkünç, cansız yatıyorlardı.

Birinin boynuzu kırılmış, öbürünün boynuzu toprağa gömülmüştü. Ve tam onların arkasında çınar gibi devrilmişti Dapan Markar.

Yıldırım doğrudan mandalara düşmüştü. Dapan Markar da fena çarpılmıştı ama henüz nefes alıyordu.

Köylüler onu bir öküz arabasına koyup eve götürdüler.

"Artık yaşamaz" diyordu çokları.

Döşeğin etrafında toplanan komşular birden doğrulduğunu gördüler. Kavrulmuş yüzünün hareketlerinden, birini aradığı anlaşılıyordu. Kimileri son defa karısını, Tamar'ı aradığını sandılar. Tamar orda, hemen yanı başında gözyaşına boğulmuştu. Ah, son bir kez, sadece tek bir kez kendi adını verse..! Tamar onu affedecek, her şeyi unutacaktı, hiçbir şey olmamış gibi...

Dapan Markar arayış içindeydi. Elini yataktan dışarı uzatıp, şaşkın, cam gibi gözlerle etrafında toplananlara baktı.

"Kimi istersin Markar *apar*?" diye sordu kardeşi.

"*Küşne, merek*in yanında Mardig, bugün mandalara sen bak. O tarla yarım kaldı, yarın gider *tamam*larım."

Titrek, anlaşılmaz sözlerdi Dapan Markar'ın ağzından dökülenler.

Artık yarım kalan tarlasını tamamlayamayacaktı. Eğer bir de mandaların başına geleni bilseydi...

O akşam, Dapan Markarlar'ın avlu duvarına kocaman bir tabut uzatmıştı köyün zangoçu.

Cenazeyi kiliseye götüreceklerdi.

(*Küğı*/Köy adlı kitabından)

Güvercinler

İki güvercin besleyen vardı köyde: Mano ve Ağacan. Mano'yu kim tanımazdı ki? Bir öksürmesiyle kemeri yedi yerden kopan güvercin oynatıcı Mano'yu... Mano'nun karısı yoktu, köylüler ona kız vermiyordu. Güvercin oynatana kim kız verir ki!

Mano, üzerinde *astarı*na varana kadar eskimiş bir *entari*yle çoğu kez yalınayak, sokaklardan eteklerini yelken gibi açıp rüzgâr gibi geçerdi. Mano kavgacıydı. Ne akrabası vardı ne de dostu. Pek çoğu, hele ki belindeki yırtık pırtık kemere sokulu küçük bıçağı görünce çekinir, korkarlardı ondan.

Her sabah, köylüler yüzlerini güneşin ilk ışıklarıyla kutsayıp duaya ve tarla işlerine başladıklarında, uzun boyuyla güvercinliğin damında görünen Mano, pencereleri açar, tünekleri düzeltirdi. Güver-

cinler peş peşe kanat çırpar, Mano'nun etrafında dönerlerdi.

Mano damın orta yerinde, hareketsiz, bir heykel gibi dikilirdi. İlk önce Kayısı konardı onun omzuna, peşinden Çıtçıt, Toron, Maviş, Pumpul. Giderek dışarı çıkan yüz kanat güvercin omuzlarına, kollarına ve başına konarlardı. Çokları onun etrafında döner ama konacak yer bulamaz, hep birden kanatlanıp kilisenin kubbesinin yanından, Ağacan'ın güvercinliğinin üzerinden uçar, kavakların tepesinden rüzgâr hızıyla geçer, köyün çevresinde bir daire çizerek geri dönerlerdi. Orada yüz kanat güvercini etrafına toplayan Mano, tohum eken bir köylü gibi kolları açık, yem atardı onlara. Güvercinler mırıldanır, kanatlarını birbiri üzerine gerer, sürekli "gıt gıt" ederlerdi. O zaman Mano yüz kanat güvercinine bakar, aralarına bir yabancının katıldığını ya da güvercinlerinden birinin eksildiğini bir bakışta anlardı.

Güneş giderek ağarır, gölgeler kısalır ve uzaktaki güvercinliğin üzerinde Ağacan'ın uzun boyu görünürdü. Bu kez kilise kubbesinin yanından uçanlar Ağacan'ın güvercinleriydi. Onları gören Mano, Maviş'i tek başına uçurmaya hazırlanırdı.

Maviş dimdik yükselir, baş aşağı üç takla atar, üç kez kanat çırpışı duyulurdu. Yeniden yükselir, yeniden takla atıp doğruca Ağacan'ın güvercinlerine yönelirdi. Maviş yabancı sürüye karışıp onlarla birkaç tur atar, birden gruptan yanına bir dişi güvercin alıp ayrılır ve ikisi birlikte nefes nefese Mano'nun güvercinliğinin tüneğine konarlardı.

Ötede ellerini alnına siper eden Ağacan, kapakları kızarmış gözlerini gökyüzünden indirmeden kendi güvercinlerinin çizdiği daireleri izlerdi. Göğün mavisine düşen Maviş'in kanatlarını görürdü. Yüreği titrerdi Ağacan'ın. Maviş'in sürüye tek başına dalıp da çift uzaklaştığını görünce, küfrederdi. Maviş'i kaç kez tüfekle vurmaya niyetlenmişti Ağacan ve kaç kez Ağacan'a bıçak çekip yaralamıştı Mano. Mano ile boy ölçüşmesi olanaksızdı, çünkü iyice yaşlanmıştı Ağacan. Artık çok yükselen güvercinlerin kanatlarını izlerken bile zorlanıyordu.

Ağacan evliydi ve mesleği de vardı. İplik bükerdi. Günün belli bir saatinde aşağı iner, çıkrığın başına geçerdi. Ağacan çıkrığını güvercinliğin duvarı dibine kurar, kendir liflerini üst üste sarıp çıkrığı çevire çevire iplik bükerdi. Ağacan geri geri çekildikçe, çıkrık "cur cur" sesler çıkarır ve ip uzayıp giderdi. Tam karşıda, güvercinliğin pencereleri gündoğusuna bakardı.

İşte Borig tüneğe indi, yumurtaların üzerinden henüz kalkmayan Nakışlı da tüneğe kondu. Borig'le Nakışlı'nın gagaları birleşti.

Tüm bunları izlerdi Ağacan. Mano'nun kuşları güvercinliğin üzerinden geçerken izlerdi, bir güvercin kanadı şapırdar ve çıkrık "cur cur" öterken iplik de uzar giderdi.

Gerçi Ağacan'ın karısı ve zanaatı vardı ama hep gariban ve ayrık kalmıştı. Köylüler onun kiliseye girdiğini, ibadet ettiğini hiç görmemişlerdi.

* * *

Sabahın alacakaranlığında Torik Ovan'ın karısı Nunig *Baci*, bacayı açmak için dama çıktığında; *çardağ*ta, arılığın arkasında iki adamın konuştuğunu duydu.

"Güvercinlerimin en *has*ı hangisi desen, Kayısı derim Haçig. Şu sizin Hoğtar'daki *tarla*ya bile değişmem. Dün seyrettin mi nasıl kanatlandığını. Öyle bir *takla* atıyor ki, gökten asılmış *kirman* dönüyor sanırsın."

"Gel, şu Kayısı'yı bana ver Mano. Kaç *çerek* buğday desen veririm. *Has* güvercindir, gözüm üstünde..."

"Deli misin Haçig! Buğdayı ne edeyim ben? Kayısı-Maviş çifti benim canımdır. *Kervan* yükü *kutni** kumaş da versen o çifti sana vermem. Haa, bak, sana Çıtçıt'la Toron'u veririm. Çıtçıt daha dün Ağacan'ın güvercinlerinden birini getirmişti benim güvercinliğe. Akşam Ağacan'a rastladım Yağtaşı'nın orda. Güvercininin benim yanımda olduğunu biliyor tabii. Öyle bir baktı ki, sanki *ciger*imi sökecek. Bir ağzını açaydı, Mano ne yapacağını bilirdi o *vağıt*... O bir tek Maviş'ten korkardı, *fağat* bu sefer getiren Çıtçıt oldu. Benim günahım yok, Haçig. Onun güvercini benim Çıtçıt'a *sevda*lanmış, gelmiş benim evime."

"Öyleyse, o Çıtçıt'ı, altı çift de erkekli dişili güvercin verirsin, ben de sana harmanda üç *çerek* buğday veririm."

Peteklerin arkasından duydu Nunig *Baci* bu konuşmayı. Biri oğlu Haçig'ti, ötekiyse güvercin oynatan Mano.

Gerçi komşular söylemişti ama Nunig *Baci* hep savunmuştu oğlunu. Haçig'in Mano'yla kol kola dolaşıp dost olduğuna inanmamıştı. Ama o gün kulağıyla işitti. Oğlu buğday verip güvercin alıyordu.

---

kutni: Pamuklu, pamuktan yapılma; bir çeşit pamuklu ve ipek kumaş.

Ne yani! Oğlu, Mano gibi güvercin oynatan mı olacaktı? Allahım, dünya niye yıkılmıyordu ki!

"Öyleyse Çıtçıt ve altı çift de erkekli dişili güvercin..."

Şüphe yoktu, oğlunun sözleriydi bunlar.

Nunig *Baci* merdivenlerden indi. Avluda büyük oğlu Sarkis erkenden tarlaya gitmeye hazırlanıyodu. Öküzlerin boyunduruklarını bağlıyor, sabanı yerleştiriyor, ekmek çıkınını ve parıldayan saban demirini kuşağına bağlıyordu. Gelinler kayınbabalarıyla o gün Taşlık'taki tarlaya *mercefe** atmaya gideceklerdi.

"Haçig'e söyle de öğleden sonra gitsin Marhon'daki *tarla*nın arklarını düzeltsin" diye seslendi karısı Nunig'e Torik Ovan ve küçük kesesine alelacele tütün doldurup gelinlerle birlikte tarlaya gitmek için dışarı çıktı.

Gün dediğin nedir ki? Birazdan güneş avlunun duvarından sarkar ve öğlen olur. İnekleri sağmak gerek. Torun neredeyse uyanır. Buzağılar otlağa gönderilecek, tarlada çalışanlara öğlen yemeği götürülecek, içerisi dışarısı süpürülecek, yayık yayılacak, yoğurt mayalanacak...

Evde az işi yoktu Nunig *Baci*'nın. Gelinler hemen hemen her gün tarlada çalışırlardı. Evin işi ise bükülmüş beline ve kocamış yaşına rağmen Nunig *Baci*'nın üstündeydi. Temiz pak evi tek başına çeviriyordu. Bir de şu büyük gelinin dik suratlılığı olmasa, dilini biraz kısaltsa, Nunig *Baci*'nın dünyada başka *derd*i olmayacaktı.

Ama o gün şaşkınlık içindeydi Nunig *Baci*. Kendi kendine konuşuyor, dırdırlanıyor, bir elinde tencere kapağı, diğerinde kepçe, kollarını Tanrı'ya açmış yalvarıyordu:

"*Ğurban* olduğum Allah, sen şu bizim Haçig'e akıl fikir veresin."

Öğlen olmuştu. Haçig hâlâ damdaydı. Nunig *Baci* gidip arkları düzeltmesini söylemek için dama çıktı.

Nunig yukarı çıktığında arılığın az berisinde ellerini güneşe siper etmiş, güvercinleri izleyen Haçig'le Mano'yu gördü. Az sonra peteklerden birkaç adım uzaklaştılar.

"He, burası iyi Haçig. Arıların yakınında olunca iyi olmaz..."

Mano'nun bu sözleriyle birlikte damı adımlamaya, çizgiler çizmeye başladılar.

---

mercefe: (Kaynaklarda rastlanamadı! *Mer:* Farsça/Kürtçe, yılan... *merçube:* Farsça, kuşkonmaz.)

Nunig *Baci* peteklerin yanında durmuş, hiçbir şey anlamadan bakıyordu. Ta ki Mano yeniden konuşana dek:

"Bu kadar yer güvercinlik için yeter, Haçig. Şuraya kapıyı yaparsın, tünekleri şöyle dizersin. Bu cepheye beş altı pencere açarsın. *Sivik*ten şu ağaca da iki *sırığ* uzatırsın."

"Bana bu kadar yer küçükmüş gibi geliyor Mano" dedi Haçig.

"Ne küçüğü Haçig! Öyle görünür, *fağat* bir yap görürsün. Hemen hemen benim güvercinliğim kadar yer. Burası *bol bol* yüz *ğanat* güvercin alır."

"Öyleyse hemen bugün tahtaları buraya taşırım, seninle beraber yaparız."

Ve güvercinleri seyretmeye koyuldular yeniden.

"Haçig, Haçiiig" diye seslendi Nunig *Baci*.

"*Gine* ne var?

"Ne olacak, *yavru*m. Güvercinler karın doyurmaz, sen evli barklı adamsın. Abin Sarkis sabah duasından önce işe koyuldu. Tüm köy büyüklü küçüklü işinde *yavru*m. Hele bak, bir tane daha senin gibisi var mı? *İşte* Mano, *işte* sen."

Mano gözlerini gökyüzüne çevirmiş, yükseklerden uçan bir güvercini seyrediyordu. Haçig de anasının sözlerini önemsemeden hayranlıkla Mano'yu izliyordu. Yüksekten uçan Maviş'ti.

"Haçig, Haçig, sana söylüyorum, ağzımı açtırma benim, kem söz etmeyeyim..."

Haçig gözlerini indirmiyordu. Ağacan'ın güvercinleri gökte giderek çoğalıyor, Maviş'in kanat çırpışları duyuluyordu.

"Haçig, Haçig, ne oldu sana? Anan konuşuyor Haçig. Gel, şu kazmayı al, tarlaya git. Baban Marhon'daki tarlaya gidip arkları düzeltsin dedi, yarın su verme günü imiş..."

"Şimdi babama da başlarım sana da! Ne var tavuk gibi gıt gıtlıyorsun?"

Haçig, elini alnına siper edip Mano'yla birlikte Maviş'in kanatlarını izlemeye devam etti. Maviş ise ok gibi bir yukarı bir aşağı süzülüyor, göğün engin maviliğinde kanat çırpıyordu.

Maviş bir ara Mırdolar'ın söğütlüğünün üzerinden geçti, derken Ağacan'ın güvercinlerine yaklaştı, yükseldi, kanatlarını iki kez başı üzerinde çırptı ve az önce Mano'nun iki güvercininin, Kayısı ile Toron'un konduğu kilisenin kubbesine indi.

Nunig *Baci* ise boşuna konuşuyordu. Haçig değişmişti artık. Mano ile arkadaşlık eden nasıl değişmezdi ki?

Akşamleyin iki gelini de biraz erken döndüler tarladan. Sonra da buzağılarla birlikte torunu içeri girdi ve merdivene oturup ayağına batmış bir dikeni çıkarmaya koyuldu.

Gelinler yorgunluklarına rağmen hemen ev işlerine giriştiler. Küçüğü testiyi omzuna alıp çeşmeye, suya gitti, büyüğü ise yatakları sermeye koyuldu. Sarkis kapıda, öküzleri içeri alıyordu. Yemlerini verip yorgun argın, mindere yaslandı.

"*Apar* nerede kaldı?" diye sordu karısı Yeğsa'ya.

Artolar'ın *bağçanın* yanında ayrıldı bizden. Gideyim de Marhon'daki tarlanın arklarına bakayım dediydi" diye cevapladı gelin, kocasının omzundaki saman çöpünü alırken.

Yemekten sonra rençber evine yollandı. Torunu erkenden yatağa girdi, gelinleri ise komşu kız ve gelinlerle alçak damda toplandılar. Sarkis ise Gurzig'le buluşacağı Yağtaşı'na doğruldu. Zira son günlerde baba oğul, Gurzig'in tarlasını satın almaya niyetlenmişlerdi.

Nunig *Baci*'nın işleri henüz bitmemişti. İçeri dışarı girip çıkıyor, bulaşıkları yıkıyordu. Vakit ilerlemişken Torik Ovan eve döndü.

"Selam, herifim" dedi acı dolu bir gülümsemeyle. "Ne o? Güneş'i verip Ay'ı mı aldın, açlığını da mı unuttun?"

"Nunig, gidip arkları düzeltmesini söyledin mi oğlana?" diye sordu Torik Ovan canı sıkkın.

"*Hele* ekmeğini ye, *daha* ben de ağzıma lokma koymadım."

"N'edeyim ekmeği karı? Oturup da *helal* bir ekmek yemeye bırakıyorlar mı? Yarın su günü. Bugün baktım o arklar düzelmemiş. Ne olacak bu oğlanın hali? Bu bir gün değil, iki gün değil..."

"Demiyeyim diyorum ama, bana *dert* oluyor herifim, bugün oğlan yemeğe bile gelmedi."

"Nereye gitmiş peki?"

"Nereye gidecek, sabahtan akşama kadar Tiligin Mano'yla beraber."

"Mano'yla mı?"

"He, Mano'yla. Komşular söylerdi de inanmazdım. Bugün peteklerin arkasına oturmuş fiskos ederlerken gördüm."

"Ne konuşuyorlardı, Nunig?"

"Arıların sesinden fazla bir şey duyamadım. Haçig, 'eğer Çıtçıt

ile altı da dişili erkekli güvercin verirsen harmanda sana üç *çerek* buğday veririm' diyordu."

"Ne? Güvercin mi?" derken daha da ciddileşti Torik Ovan.

"He, güvercin, herifim, güvercin. Haçig güvercin oynatan olacak."

"Torik Ovan'ın oğlu, ha!"

"Öğleyin git arkları düzelt dedim ama kulak asmadı, yüzüme *bile* bakmadı."

"Mano ile arkadaş olandan *ğher* gelmez Nunig. *Helbet* yüzüne de bakmaz, anasını da tanımaz."

"Baktım ki o Mano *kefş* ediyor, adımlayıp ölçüyor. Şu yarım duvarın yanı başına bizim oğlan güvercinlik yapacak."

"Ne diyorsun, Nunig?

"Gözümle gördüm herifim, gözümle. Bir de baktım ki burunlarını göğe diktiler, bir daha da yere indirmediler. *O ise* güvercin görmüşler..."

"Bu oğlan başımıza bela getirecek. Korkuyorum Nunig, güvercin kanadı evin üzerinde uğursuzluktur, uğursuzluk. Bizim *çarçabala*mız ne içindir ki? Bu *ihtiyar* halimizle durup dinlenmemiz yoktur. Kim için Nunig? Beraberimizde mi götüreceğiz, ha? Onlar için dört dönüyorum, ağaç dikiyor, *tarla* alıyor, *davar* besliyorum. Onlar için Nunig, hep onlar için. Sarkis de olmazsa, evimiz yıkılır Nunig. Onun üzerinde günlük kokusu var. Ha su verilecek, koşar; ha değirmendir, yetişir; ha çifttir, ha ekimdir, harmandır, hasattır, hepsine koşan, yetişen Sarkistir. O oğlan, Haçig desen elini küle bile batırmaz. Evli barklı adam olmuş, kalkmış şimdi de güvercin oynatacak. Konu komşu, köy halkı ne der, Nunig? Torik Ovan'ın oğlu güvercin oynatıyor diyecekler. Bu benim için ölümdür, ölüm" deyip kalktı kazmayı omzuna vurdu, yürüdü Torik Ovan.

"Otur, bir lokma ekmek çiğne bari, nereye gidiyorsun?"

"Gidip şu arkları düzelteyim."

* * *

Mehtaplı bir geceydi. Çalışmaktan yorgun düşenlerle birlikte ışıklar da birer birer gözlerini yumuyordu.

O gece su vermeye gitmişti Sarkis. Evdekiler erkenden uyumuştu, sadece avluda danalar hırıldıyordu.

Torik Ovan ay ışığının aydınlattığı avluda mindere yaslanmış,

tütün içiyordu. Huzursuzdu.

"Hırç, hırç, tık, tık..."

Damdan gecenin sessizliğini kesik kesik bozan keser ve testere sesleri geldikçe sanki kendi kemiklerini kesiyorlardı hızarla.

O akşam, güvercinliğin yapımı bitmeden Haçig'le konuşmayı aklına koymuştu Torik Ovan.

Tahtalar birbirine bitişiyor, keser sesleri karanlıkta tekrarlanarak yankılanıyordu.

Nihayet keser tıkırtıları durdu. Merdivenden aşağı inen Haçig'ti.

"Haçig!"

Haçig babasının bu saatte uyanık olmasına şaştı.

"Ne var, *apar*?"

"Ne olacak *oğul*! *Ne* yemeğe gelirsin, *ne* de evine bağlı çocuk olursun. Duydum ki Tiligin Mano'yla arkadaş olmuş, güvercin oynatırmışsın. Şöyle yakına gel, suratını göreyim, gözlerim pek seçmiyor. Eh, bu *ihtiyar* yaşımda bunu da mı görecektim? Ne yapıyorsun yukarda Haçig?"

"Güvercinlik."

"*Aferim oğul, aferim.* Utanmıyor, bir de söylüyorsun. Biz ötede çalışıp çabalayalım, oğlan beride uykusunu satıp güvercinlik yapsın. Görüyorsun ki ben bu yaşımda kazmayı elimden bırakmıyorum. Eve geldiğimde belimi doğrultamıyorum. Sarkis desen, çocuk gece gündüz başını eğmiş çalışır; sen ise burda güvercinlik yaparsın. Sen çocuk değilsin, evli barklı adam oldun artık Haçig. Boşuna mı *el*in kızına *sebeb* olup sana karı aldık. Apkar Ago, Torik Ovan'ın oğlusun *deyi* sana kız verdi. Haçig güvercin oynatıyor, karıyı n'etsin diyemem. Yapma Haçig, *yavru*m, bırak keserini, kır tahtalarını, şu güvercinliği yapmaktan vazgeç. Torik Ovan'ın evinin üzerine güvercin kanadı açılmasın. Torik Ovan'ın evini kutsal ziyaret yeri gibi harabeye çevirme. Güvercin kanadı evin üzerine uğursuzluk getirir *yavru*m, lanet getirir. Söyle de bileyim, Mano'nun nesini beğendin? Mano dediğin tüm köyün gözünden düşmüş, evsiz barksız, aç sefil, eli kanlı biri. Daha geçen yıl bizim *bağça*nın *çitilim** kesen de Mano değil miydi?"

Haçig bunları dinliyordu, dinliyordu da en iyi dostuna, Mano'ya yönelik tüm bu suçlamalara nasıl dayanabilirdi? Mano ve Haçig kısa

---

çitil: (Ermenice'de *şitil*, Süryanice *şatil*, Türkçe'de *şitil*) Sebze fidesi; fidan.

zamanda öyle iyi dost olmuşlardı ki... Güvercinliğin yapımında Mano yardım etmekle kalmamış, en iyi güvercinlerinden Maviş'i vermeyi vaat etmiş, sırlarının hemen hepsini Haçig'e anlatmıştı. Navo'nun su değirmeninden eşeği Mano çalmıştı ama *çitil*leri kıran o değildi.

"O işten Mano'nun haberi yok, *apar*" diye babasına karşı arkadaşını koruma duygusuyla cevapladı Haçig.

"Mano'nun hangi işten haberi yok ki bu işten de olmasın Haçig! Ekuglar'ın gelininin ot demetini dağıtan Mano değil miydi? Ağacan'ın evini ateşe veren Mano değil miydi? Daha hangi birini diyeyim? Bütün köylülerin ağzına sakız olmuş..."

Doğruydu. Mano hepsini ayrıntılarıyla anlatmıştı Haçig'e. Ama bunlar Mano'nun iyi arkadaş olmasını engellemezdi ki! Haçig'in inancına göre Mano hayatını ve güvercinlerini arkadaş için feda edecek bir çocuktu ve Maviş'i vermeyi vaat etmesi de büyük bir özveriydi. Mano iyi çocuktu, köylülerin gözünden düşmüş olması, hatta babasına ters gelmesi kimin umurunda...

"Öte yanda Ağacan var, Haçig" diye sürdürdü konuşmasını Torik Ovan. Kıçının kılı ağarmış, *daha* güvercinlerden vazgeçmiyor. Zavallı karısı oraya koşar, buraya koşar, hamur açmaya gider, ot yolar ki evini geçindirebilsin. O desen iplik bükerim *deyi* cır-cır çıkrığı cırıldatır. *Gine* aç, *gine* sefil. Evinde *ğher bereket* yok. Güvercin saklayanın evinde ne *bereket*i olacak ki! Güvercin dediğin manastırlarda yaşar, ziyaret yerlerinin taşlarına konar. İyi *ğuş*tur, *fağat* evde saklamak uğursuzluktur *yavrum*, uğursuzluk."

Torik Ovan *çıbuğ*unun *tutun*unu tazelerken, evladını yola getirme isteğinin içtenliğiyle lafını sürdürdü:

"Şu çeşmenin yanındaki delik taşı bilirsin, değil mi Haçig? Vaktiyle orası Gılgıl Zakar'ın* güvercinliğiydi. Çeşme, önceleri bu kilisenin yanından akardı. Rahmetli babam anlatırdı. Bir yıl güvercinler çoğalır, ben diyem bin, sen de iki bin *ğanat* güvercin, göğe yükseldiklerinde güneşi karartırlar da köy onların gölgesinde kalır. O yıl ovaya tek damla yağmur düşmedi. Mendil kadar bir bulut parçası görünmeye görsün, köylüler gözlerini gökyüzünden ayırmazlardı. O ufacık bulut parçası gelir, köyün üzerinden geçip Hazar Baba Dağı tarafında kaybolur giderdi. Yapılmadık *hısgum*, adanmadık adak kalmadı. O

---

gılgıl: Kürtçe, darı, ak darı.

yıl *ekin*ler kurudu, tarlalar çatladı. Hayal meyal hatırlarım. Gılgıl Zakar'ın güvercinleri çoğaldı diye köyde kıtlık baş gösterdi derlerdi. Kim bilir? Ben Gılgıl Zakar'a yetiştim. Onun *biçim*inde birini hayat boyu da göremedim. Saçları deve tüyü gibiydi. *Boy*u uzundu. Bir gözleri vardı ki, karanlıkta asılı *kandil* gibi yanar, kedi gözü gibi parlardı. Köyde başka mavi gözlü yoktu, yalnız Gılgıl Zakar'ın gözleri maviydi. Karanlıkta bile görebildiğini söylerlerdi, kim bilebilirdi ki? *Fağat* Surp Sarkis Dağı'ndan bir güvercin geçse, ne biçim güvercindir, dişi midir, erkek midir, nakışlı mıdır, düz renk midir, bir bakışta söylerdi. Dünyada onun gibi bir güvercin oynatan daha yoktu. *Vay* o kediye ki güvercinliğine yaklaşa! Yakalar, boynuna ilmek geçirip *sivik*ten asardı. Son son güvercinlere *çor** düştü. O *ğuşlar ğanat ğanat* üstüne döküldüler. Bir sabah ta kalktık ki Gılgıl Zakar kemeriyle kendini güvercinliğin damından asmış. Ha, bak Haçig, güvercin oynatanın sonu budur. Bunları sana anlatıyorum ki, iyice anlayıp bu *sevda*dan *vaz*geçesin. Sen Mano'ya *uymiş* olma, onun ne anası babası var, ne karısı. *Fağat* senin hem ailen var hem de karın. Bugüne bugün Torik Ovan'ın evi sabanlı, koca ahırlı bir *hanedan* evidir. Eh, çalışmazsak eğer bu kırk petek arı, petekler dolusu buğday, bu bir *nahır davar* nereden olur! Ben *ilen* anan *ihtiyar*ladık, bugün var isek yarın yoğuz. Bu evi siz çevireceksiniz. Yarın bir avuç toprak olacağım, *fağat* Torik Ovan'ın evi daha da şenlensin, iki kardaş sevgi içinde yaşayasınız, dedeleriniz gibi kendinizi toprağa adayasınız isterim. Ama sen bu *biçimi* tutup güvercin beslersen, Mano ile arkadaşlık edip kardaşın Sarkis'le kafa kafaya, sırt sırta vermezsen bu ev böyle *şen* kalmaz Haçig. Günün birinde bu evin ocağı sönüp de, *ağa*mızın toprağı elimizden giderse eğer, o zaman *vay* benim başıma, *vay* benim mezarıma..."

Birden kümesten tavuklar gıtgıtladılar, sokakta huzursuz bir köpek uluyup sustu. Gecenin sessizliğinde yabancı bir yel gelip geçti sanki. Az sonra kümesin kızıl horozu ötmeye başladı.

Torik Ovan gözünü gökteki yıldızlara, *Tereziye* dikti. Gece yarısıydı ve öğütlerini ancak bitiriyordu.

"Haçig, *yavrum*, bırak şu keserle *hızarı*, yarın kazmayı alıp şu köprünün ordaki *tarla*ya git, fareleri çıkar. Bugün baktım da *tarla*yı

çor: (Ermenice) Ağır hastalık; tanımlanmamış bir hayvan hastalığı [*Malhasyan Patsadragan Pararan*]. Dert, keder, hastalık; bir çeşit hayvan hastalığı, sığır vebası [*Derleme Sözlüğü*].

baştan başa delik deşik etmişler."

Haçig sesini çıkarmayıp sustu, çünkü yüreğini güvercinlere bağlayan bağ da aslında derin bir sessizlikti. Tıpkı ozanın yüreğini sevgilisinden ya da şairin yüreğini yıldızlardan ayıran sessizlik gibi. Bu gizemli ve güçlü sessizliği kim anlayabilirdi ki?

Haçig babasına karşı saygı ve hürmet hisleri olmasa oturup da tüm bunları tabii ki dinlemezdi. Ama niçin, niçin anlamıyorlardı ki? Ruhunun da barınağı olan güvercinliği nasıl yarım bırakabilirdi? O kumral, rengarenk güzelim kuşları bırakıp nasıl tarlaya fare çıkarmaya giderdi, fare, fare... Tarla da, *davar* da, toprak da, para da onların olsun; tek onu Mano'dan, güvercinlerinden ayırmasınlar. Ah, niçin, niçin anlamıyorlardı ki..!

* * *

"Tık, tık, tık..." Haçig güvercinliği bitirmiş, son tünekleri yerleştiriyordu. Yumurtalar için güvercinliğin dört yanına yumuşak çalı çırpı dolu kırık testi ağızları yerleştirmişti. Kırık kırmızı bir testiye de güvercinler içsin diye su doldurmuştu. Açık küçük pencerelerden giren güneş ışınları, suda yansıyıp tavanda güvercinlerin renkleriyle parıldıyordu.

Mano koynunda ve kucağında güvercinlerle merdivenden tırmandı. Haçig güvercinliğin kapısını açtı ve birlikte içeri girdiler. Mano elindeki ve kucağındaki güvercinleri bıraktı önce, sonra da koynundakileri salıverdi. Güvercinler hep birden pır pır edip birkaç kez döndüler, çevreye yerleştirilen tüneklere aldırmayıp konacak uygun bir yer bulamamış gibi uçuşup durdular.

Ne de tatlıydı kanat sesleri. Haçig kendi yaptığı güvercinlikte çırpan kanatların sesini duyup rengini görebiliyordu. Sanki o renk renk kanatlar yüreğinde çarpıyodu Haçig'in.

Biri kondu sonunda ve onun peşinden altı çift dişili erkekli güvercin sıralandılar tünek çubuğuna. En baştaki Çıtçıt'tı. Küçük sevimli kuşlar yabancı bir mekânda olduklarını anladıkları için huzursuzdular. Haçig yem attı. Peş peşe yere indiler, sonra su içtiler. Tüm bunlar, yaptığı güvercinliğe kuşların uyum sağladıklarının işaretiydi. Ve Haçig neşeliydi, çok neşeli. Gerçi bunların içinde Maviş yoktu henüz. Maviş'in tüm gün gökyüzünden aşağı inmediğini, gözden kaybolacak kadar yükseklere çıktığını anlattı Mano. Ertesi gün mutla-

ka getirmeyi vaat etti. Mano güvercinliğin pencerelerini birkaç gün, dişiler yumurtalarını bırakana dek açmamasını da tembihledi. Daha sonra pencereleri açıp güvercinleri uçurabilir ve dönüşlerini bekleyebilirdi...

Haçig güvercinliğin pencerelerini artık ardına kadar açmıştı. Damda durmuş, gözleri yukarılarda, onların kanatlarını izliyordu. Çıtçıt döndü ve *sivike* kondu. Toron güneşe karşı, gagasını tüylerine gömmüş, kendini ayıklıyordu. Çıtçıt'ın döndüğünü görünce kısa bir kanat çırpmasıyla yaklaştı ona ve tanyeri misali rengarenk boyun tüylerini açarak seslendi:

"Rou, rou..."

Çıtçıt sanki Toron'dan kaçar gibi, kendini hep uzak tutuyordu.

"Rou, rou, rou" diyerek, uzaktan ses verip yaklaştı Maviş.

Toron uzaklaştı. Çıtçıt'la Maviş'in gagaları birleşti.

"Rou rou..."

Maviş kanatlarını açmış, yüreğinin derinliklerinden asil bir tavırla seslenmekteydi. Sonunda yanaştı Çıtçıt ve Maviş'in kanatlarının altına yerleşiverdi.

Maviş böyleydi işte, tüm güvercinlerden farklıydı. Güzel güvercin değildi. Mavi, tekdüze tüyleri vardı. Boynunda hiçbir değişik renk tüy yoktu. Paçaları sıyrılmış gibi, kırmızı çıplak ayakları vardı. Kırmızı ayakları olmasa, güvercin renginde ve güvercin gagalı olmasa, saksağan sanılabilirdi. Ama çirkinliğine rağmen tüm dişi güvercinler ona gagalarını uzatırlardı; çünkü Maviş, engin gökyüzündeki kanatlanışıyla köyün güvercinlerinin prensiydi ve Arap atına binip serüvenlere atılan kel kafalı, köse sakallı bir asilzadeden farksızdı.

Mano bilirdi Maviş'in bu hünerini. Maviş güvercinlerinin sayısını artırırdı; üstelik sadece Ağacan'ınkileri değil, komşu köylerden de onlarca güvercin getirirdi. Maviş'in başka bir güvercinlikte zaptedilemeyeceğini de bilirdi Mano; zira güvercinlerin Kleopatra'sı, Kayısı kendindeydi.

Haçig, Maviş'i her uçurduğunda, boşuna beklerdi dönüşünü. Ertesi gün Mano onu alır ve Haçig'e getirirdi.

"Haçig, dün baktım ki *gine* güvercinlerimin içine girmiş. Korkma, kaybolmaz. Geri gelmezse eğer, anla ki benim güvercinlerle beraberdir. *Hatte* ben getiririm ki bu eve *alışmış* olsun" derdi Mano.

Mano er ya da geç Maviş'in gene kendinin olacağını bilirdi.

Haçig, Maviş için iki *çerek* buğday ödeyecekti, üç *çerek* de altı çift güvercin için, etti beş *çerek* buğday. Mano sabırsızlıkla harmanı bekliyordu. Ondan sonra Maviş konusunu halletmek zor değildi...

* * *

Sanki daha da bükülmüştü Torik Ovan'ın beli. Kimsenin yüzüne bakamaz olmuştu. Ona herkes kendisinden yüz çeviriyor gibi geliyordu. Çünkü oğlu, Mano ve Ağacan gibi güvercin oynatıcısı olmuştu. Hele ki gece gündüz Mano ile birlikte, Mano ile...

Nasıl ihtiyarlamasındı Torik Ovan? Geçen gün Garuglar'ın bağında kütükler sökülmüş. Mano'nun yaptığını, dahası, oğlu Haçig'in de suç ortağı olduğunu söylüyorlardı.

Dün Yağtaşı'nın yanında *Hınami* Agop'a rastlamıştı. Başka zaman rastladığında birbirlerine *cığara* tutarlar, ev halkının halini hatırını sorarlar, birbirlerini şarap içmeye davet ederlerdi. Ama *Hınami* Agop'un dünkü halinden hiç hoşlanmamıştı. Dilinin altında bir şey var da söyleyemiyor gibiydi...

"Haklıdır, haklı" diye düşünüyordu Torik Ovan. "Gitti *sebeb* oldu, kız istedi. Zavallı gelin gün güneş görmedi ki. Evde hep hırgür. Büyük gelinin dili uzamış, her fırsatta kaynanasıyla, küçük gelinle dalaşıyor."

Nasıl ihtiyarlamasındı Torik Ovan!

Zavallı Nunig *Baci* desen her gece yatakta kıvrılır ve evde olup bitenleri kocasına anlatırdı.

"Günahımı ne saklayayım herifim, bu büyük gelinin *çıkışı çıkış* değil" diye fısıldardı, Nunig *Baci*.

"Bir haftadan beridir parmağını oynatmıyor. *Puşman* oldum torunuma buzağıları bağa götür dediğime. Dememle beraber sarıca gibi üzerime geldi. Ne dese iyi? 'Oğluma bir şey söylemeni istemiyorum artık. Kocamın çalıştığı yetmiyor, oğlum da mı çalışsın? Ağa oğlun Haçig damda, onu çağır da götürsün. Yeter artık. Ben başını eğip çalışan kocaya ne diyeyim? Ötede Haçig, Mano ile gece gündüz güvercin oynatır'

"Öf, ne diyeyim Nunig? Kimsenin yüzüne bakamaz oldum. Büyük gelinin *helbet* dili uzar. Allah o çocuğa, Sarkis'e sabır versin. Bir de Sarkis yüz çevirirse, Torik Ovan'ın evi yıkılır, Nunig. Ben de artık eski Ovan değilim. Bugün su verme işinde *zor*landım. Nasıl edeyim

Nunig? Söylemekten, nasihat etmekten dilimde tüy bitti. Fayda etmiyor adama. Mano'ya kanmış. Allah Sarkis'e sabırlar versin."

"O gelin yok mu..! Sarkis'in her *tarlad*an dönüşünde fiskosa başlıyor. Ne bileyim ben, herifim?"

Nunig ve Ovan tavuk kadar uyuyamadan gün ışırdı. Her zamanki gibi bu kez de Nunig *Baci* sabaha karşı gördüğü rüyayı anlattı. Rüyasında, Çırpı Kevo sarhoş olmuş, kendi tandırlarının etrafında halay çekiyordu.

"Allah'tan hayırlısı Nunig, iyi rüya değil bu."

"Hayırdır inşallah."

Dışarda güvercinlerin melodik kanat çırpmaları duyuluyordu. Sabah erkenden çatıya doluşmuş, avluya inip kalkıyorlardı.

Ağılın kapısını açan yine Sarkis'ti.

Sarkis her sabah sessiz sedasız çalışmaya giderdi. Büyük gelin artık hepsinden sonra kalkıyordu. Kayınbabasıyla tarlaya giden ise küçük gelindi.

Torik Ovan ve Nunig *Baci,* Sarkis'in eskisi gibi olmadığını çoktan fark etmişlerdi, yüzündeki gülüş bile silinmişti artık. Evde gelin kaynana kavgası eksik olmuyordu. Büyük gelin Haçig'in suçlarını kaynanasının ve eltisinin yüzüne vurmaktan çekinmiyordu. Sofraya oturduklarında *helal* bir ekmek yiyemiyorlardı. Yüzü hep yerdeydi küçük gelinin. Anasıgilden artık gelen de olmuyordu. Torun da yabancı gibi olmuştu. Çocuk, ninesine pek yaklaşmıyordu artık.

"Eh, karı, Sarkis'in *hal*i *hal* değil, değişti, değişti" diyordu Torik Ovan.

"Nasıl değişmez herifim, o yılan gibi büyük gelin var oldukça nasıl değişmez! Bugün pırıl pırıl pazarlık mintanlarını giymiş oturmuştu. Çırpı Kevon'un evinde de öyle görmüştü sanki! Şimdi de *vira vira* anasıgile koşuyor, evdeki *rak*ıyı şarabı babasının, Çırpı Kevon'un karnına dolduruyor. Allah'a şükür üç haftadır Çırpı Kevo evimizden ayağını kesti."

"İyiye işaret değil Nunig. Çırpı Kevo bizim soframızdan, şarabımızdan *vaz*geçmezdi. Herhalde aralarında bir laflar döndü. Ben ayrılık olur diye korkarım karı, ayrılık."

"O gelin geçen gün doğrudan doğruya 'pay edelim' diye bağırıyordu. Sana demiştim, herifim, o *sarhoş* Kevo'nun kızı Sarkis'e uygun kadın değil diye. Bugün değilse yarın paylaşım ister o."

"Gelin ne yapsın Nunig? El kızı, onun umurunda mı ev ne olur diye! Paylaşımın *sebab*ı o oğlandır, güvercinlerdir Nunig, güvercinler.

Torik Ovan, son sözleri söylerken titriyordu.

"Güvercinlerdir Nunig, güvercinler..."

* * *

Harman ve hasat zamanıydı.

O gece Sarkis su vermeye gitmiş, Haçig ise harmanda yatmıştı. Sabah erken Sarkis harmana döndüğünde buğday *çeçi*nin ellenmiş olduğunu gördü. Koca buğday yığınının bir tarafı çökmüştü. Ağaç kürekle düzlemek istemişlerdi tümseği ama kürek izleri belliydi. Ne kadar çaldıkları belli değildi ama kesin çalınmıştı.

"Ülen Haçig" diye bağırdı Sarkis kızgınlıkla.

"Ne var abi" dedi uykudan yeni uyanmış gibi yapan Haçig.

"Bu buğdaya el vurulmuş."

"Hı?"

"Bu *çeçe* el vurulmuş diyorum. Çalmışlar, buğday çalmışlar."

"Ben burdaydım, az önce gözümü yumdum, kim çalacak?"

"Bilmiyorum, *çeç* bozulmuş."

"Rüzgârdan..."

"Rüzgâr işi değil Haçig."

Komşu harmanlardan gelip toplandılar. Haber harman yerine ve köye yayıldı.

Torik Ovanlar'ın harmanından buğday çalmışlar.

Toplanan harmancılar da buğday çalındığında birleştiler. Kimileri on *çerek* dedi, diğerleri yedi, ya da beş. İçlerinde bir tek komşu harmancı Pamuk Marsup sessizdi. Başı önde, elleri arkada, arada bir Haçig'e bakıp duruyordu.

Harmancılar çalışmalarına dönüp de gökyüzünde güvercinler çoğalınca Haçig harmandan ayrıldı. O zaman Pamuk Marsup, Sarkis'e yaklaştı.

"Eh, dert etme Sarkis, olan olmuştur."

"Nasıl dert etmeyeyim Marsup, tek bir gece harmanda yattı, gelip buğdayı çaldılar. *Ama* kendi çalışmamış ki kıymetini bilsin, sahip olmayı bilsin. Her şeyin bir ölçüsü, sınırı var. Şimdi de kalkıp gitti, kim bilir nereye? Demiyor ki harman karılacak, demet dökülecek,

loda atılacak. O *gine* Mano'ya, güvercinlerine gitti. Sen bu oğlanın yaptıklarını bilmezsin Marsup, artık canım *tee* ağzıma geldi. *Helbet* bir kere evin *bereketi* kaçtı mı hırsız da götürür, rüzgâr da götürür. Hayırlısı ile şu harmanı eve bir ataydık..."

"Sana bir şey söyleyeyim mi Sarkis?" dedi Pamuk Marsup alçak sesle, "o buğdayı çalan Haçig'le Mano'ydu."

Gerçi Sarkis sessiz, ağırbaşlı biriydi ama bu söz üzerine birden parladı.

"Ne diyorsun Marsup?"

"He, sabret de anlatayım. Sen buradan gittiğinde..." dedi ve belinden tütün kesesini çekip *çıbuğ*unu doldurarak sürdürdü: "Sen buradan gittiğinde, ben uyanıktım." Tütün kesesini yeniden kuşağına sokup eliyle de keseyi iyice yerleştirdiğinden emin olmak için yokladı birkaç kez.

"Sen buradan gittiğinde..."

"Teh, Marsup, ezme lafı, anlat da bilelim" dedi Sarkis sabırsız bir şekilde.

"Sabret, sabret ki anlatayım. Sen buradan gittiğinde ben uyumamıştım. Uykum gelmemişti. Düşünüyordum ki şu yıldızlar ne kalın iplerle asılmışlar ki bir tanesi bile düşmüyor. Bir de baktım ki sizin taraftan bir fiskos başladı. 'Bu Haçig'in yanında kim olabilir gecenin bu saatinde?' dedim ve yaklaştım. Baktım ki Mano'yla Haçig, tam burda, *çeç*in yanında, tilki gibi çömelip oturmuşlar... Mano 'ne zaman gelir' diye sordu. 'Sabaha kadar gelmez' diye cevapladı Haçig ve buğdayı *çuval*lara doldurmaya başladı. Büyük *çuval*lardı. Mano üç kez sırtına vurup köye gitti, döndü. Hemen hemen beş *çerek* vardı. Seslenmek istedim ama harmanın sahibi Haçig ordaysa ben ne diye seslenecektim?"

"Marsup, sen bütün bunları gördün mü?"

"Gördüm Sarkis, gözlerimle gördüm. Ay ışığında iyice gördüm. Mano'yla Haçig'ti..."

Pamuk Marsup yabasını alıp işine döndü.

Sarkis ise şaşkındı, ne yapacağını bilemiyordu. Öğleye doğru telaşla babası geldi.

"Ne olmuş Sarkis, *çeç*ten buğday mı çalmışlar? Bağda ot biçiyordum, bizim komşu Surpig söyledi."

"*Helbet* çalarlar, niye çalmasınlar? Tilkiyi kümese sokarsan..."

Torik Ovan *çeçin* etrafında dolandı. Çalınmıştı, evet, çalınmıştı.

"Ne tilkisi, ne kümesi, Sarkis!"

"Ne olacak, Mano'yla Haçig işte!"

"Haçig, kendi harmanından ha..!"

"Kendi harmanından, kendi evinden! Pamuk Marsup görmüş. Bir bu eksikti. Yapmadığı ne kaldı ki! Mano'yla arkadaş olanın, güvercin oynatanın *hali* budur işte."

"Kahrolasın ulan hayırsız evlat!"

Babasına karşı ilk defa böyle konuşuyordu Sarkis. Hep susmuş, çok susmuştu.

Harmanlarda telaşlı bir çalışma başlamıştı. Şarkı söylüyor, düven sürüyor, *loda* atıyor, buğday topluyorlardı köylüler. Öküz arabaları gıcırdıyordu. Öküzler ağır ağır dönüyor, daireler çiziyorlardı. Burunlarını buğdayın içine sokuyor, salyalarını sırtlarına savurarak sinekleri kovuyorlardı.

Bu telaşlı çalışma içinde, bir yandan düvenin altına demetler atarken, baba oğul bir süre suskun kalıp kendi içlerinde düşünceye daldılar.

"*Apar*" dedi sonunda Sarkis, "böyle ev olmaz *apar*. Bu oğlanın *sebeb*inden ne yediğimiz belli ne içtiğimiz. Sen de biliyosun, evde kavgasız gün geçmiyor. Torik Ovan'ın evi *şen* evdi, evde sevgi vardı, büyüğün ve küçüğün sözü vardı, bir düzen vardı. Evin içinden biri evin buğdayını çalarsa o evin *ğheri bereketi* kalmaz *apar*, kalmaz."

"Nasıl edeyim *yavrum*, o kadar konuştum, *gine* fayda etmedi. Şu Mano'dan ve güvercinlerden *vaz*geçiremedik."

"Paylaşım istiyorum *apar*, paylaşım" diye sürdürdü Sarkis buğday bağını yere bırakırken, "ben de gidip çocuklarımla, *helal* emeğimle *helal* ekmeğimi yiyeyim. Görmüyor musun? Yeğsa, anasının evinden beriye gelmiyor. Bu ev cehenneme döndü *apar*, cehenneme..."

Sarkis içtenlikle konuşuyodu. Ayrılık, istiyordu, ayrılık. Tüm bunlar Torik Ovan'ın başına gelecek şeyler miydi! Onu ve Nunig'i mezara koyduktan sonra pay etseydiler. O ev için Torik Ovan hayatını vermişti. Tarla almış, bağ dikmiş, dünürleri, dostları olmuştu. Yıllarca oğlunun toprağını evine bağlamıştı.

Akşamleyin Torik Ovan eve döndüğünde Nunig'i çalışır buldu.

"Eh, evi yapılasıca, bu kadar çalışıp çabaladık da ne oldu? Belin

iki kat olmuş, hâlâ çalışıyorsun."

"Ne oldu herifim? Yüzün niye solmuş, hasta mısın?"

"Bir avuç toprak Nunig, bir avuç toprak. Biz bu günleri de mi görecektik? Allahım niye geciktiriyor o bir avuç toprağı? *Elin gilin* içinde bizim gibisi var mı? Hey gidi Torik Ovan, bunca dert, çalışmak, evlat büyütmek, sonu..?"

"Bu gün oğlan eve hiç gelmedi, ne olmuş acaba herifim?"

"Ne olacak, Mano'yla gitmiş *çeç*ten buğday çalmışlar."

"Bizim *çeç*ten mi?"

"Karı, bizim oğlan, bizim *çeç*in buğdayını..."

Nunig *Baci*nın *laça*gla sarılı küçük ihtiyar başında gerçi hatırlama gücü kalmamıştı, ama yine de anımsadı peteklerin arkasında Mano'yla Haçig'in konuşmasını: "Öyleyse o Çıtçıt'ı, altı çift de erkekli dişili güvercin verirsin, ben de sana harmanda sana üç *çerek* buğday veririm."

Torik Ovan ağlamaklı bir halde, Sarkis'in paylaşım istediğini anlattı. Dobra dobra söylemişti. Nunig *Baci* elindeki işi bıraktı, önlüğünün ucuyla gözlerini sildi.

İki ihtiyar yan yana oturup sustular. Artık konuşacak bir şey kalmamıştı.

Torik Ovan başını elleri arasına almış, gözlerini avluya konan güvercinlere dikmişti. Nedense bu küçük sevimli kuşlar şeytan gibi görünüyorlardı Torik Ovan'a.

"*Ğurban* olduğum Allah, bir avuç toprak" diyerek önlüğüyle gözlerini sildi Nunig *Baci*.

"Bir avuç toprak" diye tekrarladı Torik Ovan, "bir avuç toprak..." Ve yeniden sustular.

* * *

Harmanlar hemen hemen içeri alınmıştı. O pazar Meryem Ana günüydü, üzümün kutsandığı gün...*

Ne güzel günlerdi... Her yıl o gün Torik Ovan'ın evinden neşe ve bereket fışkırırdı. Sabah erkenden kiliseye giderlerdi. Papaz, *bada-*

Meryem Ana günü: (Ermenicesi *Surp/Mayrig Astvadzadzin*) Meryem Ana'nın göğe alınışının yıldönümü. Ağustos ortasına rastlar ve o Pazar, Ermeni kilisesinde üzüm kutsanarak yenmesi mubah kılınır. Bağbozumu ve bereket çerçevesindeki bu gelenek, Hıristiyanlık öncesinde ana tanrıça Anahit'in günü olarak Ermenilerce kendi yılbaşıları olan *Navasart* kutlamalarındaki şükran anlayışına dayanır.

*rak*tan* sonra bakır bir leğen dolusu renk renk üzümün etrafını *tıbir*lerle* çevirir, üzümü kutsama ayinini yapardı. Kiliseden sonra köylüler bağlara giderlerdi. Her yıl o gün dünürlerini evine yemeye içmeye davet ederdi Torik Ovan. Daha sonra da hep birlikte bağa gidilirdi. Bağ yolunda Torik Ovan dünürlerine yeni bir bağ satın alma planını anlatırdı. Dönüşte öküzlerin ve ineklerin boynuzlarına takmak için asma yaprakları toplarlardı. Üzüm bayramıydı...

Ama o gün Torik Ovanlar'ın evinden kiliseye giden olmadı, hatta bacadan duman bile tütmedi. Sarkis o gün köyün aklı başında birkaç ileri geleniyle konuşup eve gelmelerini söylemişti. Ertesi gün ayrılık günü idi.

Ertesi gün, kilise yönetiminden Zadur, Hocabaşi, vakıf yöneticisi Asdur, kilise başkanı, papaz ve öğretmen birer birer geldiler. Evin tüm eşyaları, yastık, döşek, orak, saban ve diğer tarım aletleri, çanak çömlek, Mezmurlar kitabı* vesaire avlunun ortasına yığılmıştı.

Torik Ovan, elleri kuşağında, avluda öylece kararsız duruyordu.

"Üzülme Ovan kardaş, Allah büyüktür. Eh, sen de benim gibi kocadın, Allah sana ve Nunig'e hayırlı bir ölüm ihsan etseydi..."

"Onu iyi dedin *Derbab**, hayırlı bir ölüm vercydi de tüm bunları, bu evin yıkıldığını görmeyeydim Der Tatig, görmeyeydim."

"Eh, n'edeceksin azizim? Allah sana da böyle *ğısmet* etmiş, Allah'ın dediği olur. Allah istemezse yapraklar bile kıpırdamaz. Ne dersin, öğretmen?"

"Doğru söylersin."

"*Helbet* bunda da bir hayır vardır" diyerek söze karıştı Hocabaşi.

"Duyduk ki sizin *ağa*nın toprağını Mato Ğugas alıyormuş, doğru mu?" diye sordu vakıf yöneticisi Asdur.

Gerçi Torik Ovan'ın haberi yoktu, ama tahmin ediyordu otuz senedir elinde olan o toprağı *ağa*nın geri alacağını.

---

badarak: (Ermenice sözcük anlamı "armağan, kurban, sunu") Pazar ayininin, İsa'nın vücudu ve kanını temsilen kutsal ekmek ve şarabın sunulduğu uzunca son bölümü, Aşai Rabbani ayini.

tıbir: (Ermenice sözcük anlamı "okuryazar, kâtip") Ermeni kilisesinde dördüncü dereceye sahip olan ve mugannilik yapan görevli.

Mezmurlar: Eski Ahit'in yüz elli mezmur içeren üç kitaptan ibaret on dokuzuncu kitabı. Çoğu Davut Peygamber'e ait olan mezmurların her biri iki üç mısralık kıtalardan oluşan dini/ahlaki şiirler ve dualardır.

Derbab: (*Der* + baba) Papazlara "*Der* baba" anlamında hitap (Bkz. s. 19, dipnot).

"Eh, kim çalışacak Asdur? Torik Ovan yok, Torik Ovan'ın evi yok, Torik Ovan'ın evi güvercinlik olmuş, güvercinlik" dedi Torik Ovan. O konuşurken güvercinler avluya iniyor, damda ötüşüyor, hatta insanların ayaklarının dibinde dolaşıyorlardı.

"Efendime söyleyeyim" dedi Der Tatig, "güvercin dediğini evde beslemek iyi değildir. Biz ölümlüler bunlara el sürmeye layık değiliz. Bunlar göklerin kutsal kuşlarıdır azizim. Kutsal ruh güvercin şekline bürünüp indi aziz bakireye. Ne dersin öğretmen..?"

O gün meraklı ve can dostlar da toplanmışlardı. Direğin yanında, bir köşede büyük gelinin çakırkeyif babası Çırpı Kevo duruyordu. Torik Ovan'ın evine girip rakı ya da şarap içtikten sonra sarhoş dışarı çıkmadığı gün olmazdı Çırpı Kevo'nun. Ama çoktan beridir Torik Ovan'ın evine girmiş değildi. Niye girecekti ki? Nasılsa kızı önlüğünün altında ona rakıyı şarabı getiriyordu. Aslında Çırpı Kevo'nun *Hınami* Ovan'la bir alıp veremediği yoktu, kızı öyle istemişti. Ha, günün birinde rakıyla boğazını ıslatmaya gitmişti de, *Hınami* Nunig, 'sandığın anahtarı yanımda değil' demişti.

Çırpı Kevo o gün paylaşım yapılacağı için gelmişti. Evin eşyalarını paylaştıracak olan kilise başkanıydı. Oradakiler ancak görüşlerini söyleyebilirlerdi...

Eşya paylaşımı bitmiş gibiydi ki, son olarak kilise başkanı büyük bir şişeyi kaldırıp Haçig'in payına koydu. Orada bulunanlar da onayladılar.

"Yoo, olmadı, adil değil" diye sarhoş bir ses yükseldi gerilerden.

Orada bulunanlar arkaya dönüp güldüler. Çırpı Kevo'ydu seslenen. Büyük şişe kızının, yani Sarkis'in payına konulsun istiyordu, çünkü şişe rakı doluydu.

Eşyaların, *davarın* ve tarlaların çok adil bir şekilde paylaştırılmasına karşın Çırpı Kevo hâlâ hoşnut değildi: "Yoo, olmadı, adil değil."

* * *

Sarkis anasını babasını yanına aldı, fakat ancak bir ay geçmişti ki anası Nunig *Baci*, büyük gelinle geçinmenin zor olduğundan şikayet ederek küçük oğlu Haçig'in yanma gitti.

Bir yastıkta kocamış iki ihtiyar, Torik Ovan ve Nunig *Baci* tam da birbirine muhtaç oldukları bir zamanda ayrı yaşıyorlardı. Asıl şimdi

yatakta sırt sırta verip birbirini ısıtacak, birlikte teselli bulacaklardı. Ama şimdi ayrı evlerdeydiler, ancak kiliseye gidince rastlaşıyorlardı.

"Dün kilisede yoktun herifim, gözüm yolunda kaldı. Baktım baktım ama gelmedin."

"Dün biraz başım ağrıyordu. Demezsin ki bir gidip bakayım, şu adam öldü mü, kaldı mı?"

"Günahımı ne saklayayım, ben o Çırpı Kevo'nun kızının yüzünü görmek istemiyorum."

"Gelinle Haçig nasıllar?"

"Gelinin doğurması yakın. Haçig de nasılsa *gine* öyle. Şimdi evin yükü üstüne düştü, *gine* biraz çalışıyor. Duyduğum kadar Mano'yla da küsmüşler, konuşmuyorlarmış."

"Sahi mi söylüyorsun Nunig?" diye sevinçle sordu Torik Ovan.

"Paylaşımdan sonra Mano bizim eve ayak basmış değil."

"Şükür sana Allahım. Demek ki Haçig aklını başına toplamış. Ne de olsa Torik Ovan'ın oğludur, Nunig."

Haçig'le Mano'nun ilişkileri gerçekten de iyi değildi. Buğdayı aldıktan sonra Mano, Maviş'i kendine alıkoymak için özel bir gayret içindeydi. Haçig bunu fark etmişti. Güvercinliğinden Maviş'i ne zaman uçurup da kanatlarını gözleriyle, yüreğiyle izlemeye koyulsa, Mano da öbür taraftan Kayısı'yı uçuruyordu.

Kayısı gururlu, boynu dik ve nazlı yürüyüşüyle tüm güvercinlerin kraliçesiydi. Uçtuğu zaman kanatlanmış ay parçası sanırdın. Boynunun tüyleri, küçük bir şelaleye düşen güneş ışınları gibi rengarenkti. Kanatları Büyük Usta'nın, Tanrı'nın eliyle nakış gibi işlenmişti. O Büyük Usta paletinde zambaktan, çiy düşmüş menekşe renkli sabah sisinden, gökyüzünden, günbatımından renkler toplamış, sonra da bunları fırçasıyla Mano'nun güzeller güzeli, kırmızı ayaklı Kayısı'sına nakşetmişti.

Mano Kayısı'sını dünyalara değişmezdi. Nice nice güvercin onun etrafında dönerdi. Pek azına gagasını uzatırdı Kayısı, pek azını kanatlarının arasına alırdı. Maviş de işte bu ayrıcalıklılardan biriydi.

Kayısı ile Maviş gökte birlikte kanat çırpar, birlikte tüneğe döner, kilisenin kubbesine ya da yüksek damlara birlikte konarlardı. Maviş köyün tüm güvercinlerinin prensi idiyse, Kayısı da göğün mavi şatosunun prensesiydi.

O gün Haçig kendi damından Maviş'i uçurdu. Diğer yandan onu

kollayan Mano hemen uçurdu Kayısı'yı.

Maviş yükseldi, çok yükseldi. Kayısı kısa bir tur atıp kilisenin çan kulesine kondu. Maviş'in kanat çırpışları aşağıdan duyuluyordu. Mavi bir alev gibi "şarp şarp" diye baş aşağı takla atıyor, bulutların yakınında süzülüp uçuyordu. Sonunda alçaldı ve dosdoğru çan kulesine kondu.

"Rou, rou..."

Yürekten koptu Maviş'in sesi, birkaç kez döndü Kayısı'nın etrafında ve Surp Sarkis Dağı'nın boz kayalıklarına doğru kanat kanada verip uçtular.

Haçig kendi damından seyrediyordu. Mano da öyle.

Öğlenden sonra Mano'nun güvercinliğinin damına birlikte kondular Kayısı ile Maviş. Mano o gün Maviş'i Haçig'e iade etmemeye karar vermişti.

Akşamüstü Haçig her zamanki gibi Maviş'ini almaya gitti.

"Mano!"

"Ne o Haçig?"

"Yeter artık ettiğin Mano. Sana demiyor muyun şu Kayısı'yı Maviş'in peşinden uçurma diye."

"Ne demek istiyorsun Haçig?" Bu kez sesine sert bir ton verdi Mano. "Dünya karşıma dikilse ben *gine* Kayısı'yı uçururum. Maviş benimdir Haçig, benim."

"Ne diyorsun sen Mano? Ben o Maviş için ayrıca iki *çerek* buğday vermişim."

"Buğday muğday bilmem ben Haçig. Maviş benimdir ve benim güvercinlerimden *vazgeçmiyor*. İstersen Maviş'in yerine sana başka bir güvercin vereyim."

Akşamüstü, köy *şen* bir telaş içindeydi. Tarlada çalışanlar dönmüştü. Kilise de boşalıyordu. Bu arada Mano güvercinliğin damında, Haçig de sokakta karşılıklı atışıyorlardı.

"Hey, Mano, ben Ağacan değilim, bilirsin. Bana Haçig derler, Maviş'i veriyor musun, vermiyor musun?"

"Bana da Mano derler, Tiligin Mano. Nereye istersen git, Maviş benimdir."

Haçig yapacağını kafasına koyup hırsla eve döndü.

* * *

O günden sonra Haçig damdan Maviş'in kanatlarını izliyor,

günün birinde kendi güvercinliğine konmasını bekliyordu... Haçig göğün maviliğinde Maviş'le Kayısı'yı her gördüğünde, gidip o ikisini aralarına alsınlar diye bütün güvercinlerini uçuruyordu. Kim bilir, belki de Maviş'i böyle elde edebilirdi, ne de olsa güvercinliğinin yabancısı değildi.

Mano Haçig'in çocukça denemelerine gülüp geçiyordu.

Bir pazartesi sabahı, Haçig evde işe koyulmuştu. Anası masuraları aldı, kendi de kazıkları sırtladı ve köyden birlikte çıktılar, arış germeye. Gelin ise çocuğuyla birlikte evde kaldı.

Haçig *bağça* duvarı boyunca gidip geliyor, kazıklara kırmızı-beyaz arışlar geriyordu. Birden iki kuş gölgesi yaladı arışları. Haçig başını kaldırdı. Maviş'le Kayısıydı! Hemen bıraktı elindeki masuraları.

"Nereye Haçig, nereye?" diye bağırıyordu anası ardından, "şimdi yağmur başlar, şu arışı eve bırak da nereye gidersen git."

"Şimdi gelirim" dedi Haçig ve kayboldu.

Artık ses etmedi Nunig *Baci*, Haçig dönene kadar kendi sürdürdü arış germeyi. Haçig ise hemen dama çıktı ve bütün güvercinlerini uçurdu. Güvercinler hep birlikte bir tur atıp Maviş'le Kayısı'ya karıştılar. Bu kez Haçig kazanmıştı, çünkü Maviş'le Kayısı onun güvercinleriyle birlikte gelmiş, güvercinliğinin damına konmuştu

Akşamüstü Haçig arışı omuzlayıp eve döndü. Nunig *Baci* ocağı yakmaya koyuldu; gelin, bebeği kucağında arışın kollarını düzeltiyordu. Bu sırada Mano hırsla içeri daldı.

"Hey, Haçig, benimle oyun oynayamazsın, şu güvercinlerimi ver götüreyim, yoksa..."

"Ne güvercini..?"

"Maviş'le Kayısı."

"Maviş benimdir Mano, benim! Kayısı'dan haberim yok. Bugün Ağacan'ın güvercinleri de dışardaydı. Onun güvercinleriyle gitmiş olabilir. Git, ona sor" diye sakin sakin cevapladı Haçig.

"Ben ne dediğimi biliyorum Haçig. Kayısı ile Maviş senin güvercinlerinin arasında. Ben şakaya gelmem, evini yakarım ha, bilesin..!"

"Karşında Haçig var Mano, Haçig. Evimi yakanın canına okurum."

O gece Haçig damdan gelen bir sesle uyandı. Alelacele fırladı. Damdan tıp diye atladı biri ve kayboldu. Mano'ydu bu.

Artık uyuyamıyordu Haçig geceleri. Sonunda Maviş'le Kayısı'yı güvercinlikten alıp aşağı, yatağının yanına söğüt dallarından yaptığı bir sepete hapsetti.

Sonunda bir gece Haçig'in güvercinliğine girdi Mano. Köşe bucak aradı ama ne Maviş vardı ne de Kayısı. Yoksa? Yoksa Haçig boğazladı mı onları? Mano'nun gözlerine canından çok sevdiği güvercinlerinin kanlı tüyleri göründü. Hele Kayısı'nın ay ışığı rengi tüylerinin kanlar içinde olduğunu düşünüp ürperdi.

Mano, Haçig'in güvercinliğinde aniden sağa sola saldırıp kıyıma başladı. Zavallı küçük kuşlar çırpınarak gagaları üstüne düştüler, bazıları da kanadı kırık, ayağı aksak bir halde açık kapıdan kaçıştılar. Sadece iki tanesi sıyrılıp şaşkın gecenin sonsuz karanlığına kanat açabildiler.

Haçig gürültüye uyanıp yukarı fırladı. Güvercinlerinin cesetleri karşısında ürperdi. Yuvaları tarumar olmuştu. Dışarıda, kuru otların üstünde kıpırdayan kanadı kırık güvercinleri gördü. Yukarıda, karanlıkta ise kanat sesleri duydu.

Haklıydı Mano, onunla şaka olmazdı. Mano vicdansızdı, vicdansız! Nasıl kıydı o güzel, günahsız kuşlara, diye düşündü Haçig ve vakit geçirmeden, hemen yarın Maviş'le Kayısı'yı geri verip güvercinliğini yeniden *şen*lendirmeyi düşündü. Dahası, Mano'ya karşı temkinli olması gerektiğini geçirdi içinden. Mano vicdansızdı, çok vicdansız. Kendisi çoluk çocuk sahibiydi. Hele küçücük çocuğunu çok seviyordu. Sanki bu çocuk kendisini evle barıştırmak için dünyaya gelmişti.

Haçig bu pişmanlık içinde, kuru otların üzerindeki güvercinleri toplarken devrilmiş arı peteklerinin dibinden elinde bıçağı, Mano dikildi karşısına.

"Dur Mano" diye seslendi korkuyla Haçig.

Anlamaya ve anlatmaya zaman yoktu. Haçig bıçak darbesini önlemek için Mano'nun koluna sarıldı.

"Dur Ma no, gü ver cin ler, Ma no, Mano!"

Mano fırsat vermedi. Bir kolunu kurtarmıştı bile. Haçig son bir gayretle zaman kazanıp sözünü söyleyebilmek için yeniden sarıldı koluna.

"Dur Ma no, dur, Ma viş, Ka yı sı..."

Mano şimşek hızıyla sağ kolunu kurtarmış, bıçağı Haçig'in göğ-

süne saplamıştı...

* * *

İlk uyanan, komşuları Mikael amcaydı. "Dur Mano, dur" sözlerini çok iyi işitmişti.

"Ovan *emi*, Ovan *emi!*"

Biri, Sarkis'in kapısını vurarak bağırıyordu.

Torik Ovan dışarı çıktı, henüz kilise saati değildi.

"Ne var Mardig? Şehre mi gidiyorsun? Ha, iyi, bana bir *cibar** getir..."

"Yok Ovan *emi*, şehre gitmiyorum, Nunig *Baci* eve gelsin dedi."

Torik Ovanın yüreğinde bir şüphe uyandı.

"Ne var Mardig?"

"Bilmiyorum."

"Hasta mı var?"

"Bilmiyorum."

Torik Ovan eli ayağı titreyerek Mardig'le yürüyordu. İkisi de suskundu. Torik Ovan, Mardig'in hir şey bildiğini ama söylemediğini biliyordu.

Acaba Nunig ağır hasta mıydı? Ama daha dün kilise yolunda yan yana yürümüşlerdi.

Torik Ovan yürürken karanlıkta kadınların pencerelerden birbirlerine seslendiklerini, kendisiyle ilgilendiklerini fark etti. Evden içeri girdiğinde ise telaş, ağlaşma ve *şivan*la karşılaştı.

"Haçig, *yavrum*, bir kez olsun kaldır başını da güvercinlerine bak. Ah, Mano, Mano! Ellerin kırılaydı Mano!"

Nunig *Baci*ydı yüksek sesle ağlayan. Oğlunun cesedini kucaklamış, yarasını öpüyordu.

Ağabeyi Sarkis ve büyük gelini de geldiler. Paylaşımdan sonra ilk kez Haçig'in eşiğinden içeri adım atıyorlardı. Ağlama ve *şivan* içinde zavallı Torik Ovan'ın ağlamaklı, boğuk sesini duydular:

"Güvercinler, güvercinler..."

O gün cenaze evinin işini komşu kadınlar gördüler. Eşyaları bir yandan diğer yana çekiyor, yemek hazırlıyorlardı. Bazıları teselli sözleri söylüyorlardı. İş arasında komşu kadınlardan biri söğüt dallarından yapılmış ve içinde Haçig'in güvercinlerinin prens ve prensesi

---

cibar: Cigara (?)

Maviş'le Kayısı'yı hapsettiği sepeti kaldırmasıyla güvercinlerin uçması bir oldu. Kimsenin dikkatini çekmedi. Maviş açık kapıdan dışarı fırladı, Kayısı ise şaşırdı ve tandır odasının, daha çok kedilerin parıltılı gözlerine tanık olunan karanlık bir köşesinde boş bir buğday peteğine konuverdi.

Avluda kadınlar *ocağ*ın üzerinde su ısıtırken, nakışlı sevimli bir güvercini kanadından ısırmış kara bir kedinin duvardan atladığını gördüler. Kuşun bir kanadı kırılıp sarkmıştı, diğer kanadı ise kedinin ağzındaydı. Güvercin canlıydı henüz ve kedinin ağzından kurtulmak için boş yere çırpınıyordu. Bu güvercin Kayısı'ydı.

* * *

Aradan birkaç yıl geçmişti. Torik Ovan ve Nunig *Baci* çoktan bu dünyadan göçmüş, bir avuç toprak olmuşlardı.

Torik Ovan'ın evinin üzerinde güvercinliğin yıkıntısı, kuş pisliği sıvanmış tahta tünekleriyle bir lanet gibi duruyordu. Güvercinlik gibi arıların devrilmiş, parçalanmış petekleri de öylece kalmıştı.

Issız evde Haçig'in gün güneş görmemiş dul karısı Yuğaper yetim evladıyla yaşıyordu. Çocuk daha yedisinde yoktu, okula yeni başlamıştı. Yuğaper de el kapılarında ekmek pişirir, çamaşır yıkar, ot yolmaya giderdi çocuğunu büyütmek için.

Bir gün tarladan eve dönen Yuğaper, okuldan henüz dönmüş küçük çocuğunu damda, elinde küçük bir çekiçle tahtaya "tık tık" bir çivi çakarken gördü. Çok sevindi Yuğaper. Oğlu yapıcılıkla uğraşıyordu. Belki de usta bir inşaatçı ya da duvarcı olurdu, kim bilir? Sevinçle yaklaşıp sordu.

"Ne yapıyorsun bakayım, evladım?"

"Güvercinlik" diye cevapladı çocuk.

Birden yüzü soldu anasının, dudakları titredi, elinde olmadan bağrından bir çığlık koptu. Çocuğunu kucaklayıp bağrına bastı, gözyaşlarına gömülerek konuştu:

"Yo, yo, sen güvercinlik yapmayacaksın, yapmayacaksın, değil mi..?"

(*Kiiğı*/Köy adlı kitabından)

Kurban Gar *Amu* idi

"Nasılsın Gar *Amu*?"
"Allah'a şükür."
"İşlerin nasıl?"
"Şükür yaradana."
"Para kazanıyor musun?"
"Hamdolsun."
"Hele bir bağır Gar *Amu*."
Gar *Amu* reddetmezdi. Bir çocuk gibi şapkasını başından çıkarır, belini doğrultup ellerini kulaklarına atar, bağırırdı.

"Ho...ooo...ho...ooooooooo..."

Sesi uzar, sesi titrerdi. Gözleri kızarır, boynundaki damarlar birer kertenkeleye dönüşürdü. Gar *Amu* sesini nefesi tükenene kadar uzat-

mayı severdi. Bağırdığı günler mutlu olurdu. Gözleri tatlı bir gülümsemede kaybolur, *kep*ini başına geçirir, mavi dişetlerindeki kararmış birkaç dişini göstererek kahveden çıkar giderdi.

Boynu yay gibi bükülü, titrek bacaklı, omuzları yay gibi değirmi, karmakarışık pos bıyıklı Gar *Amu*'yu herkes tanırdı. Çıkık elmacık kemikleri, aşınmış çenesi, engebeli suratıyla Ermenistan dağlarını ve vadilerini anımsatırdı.

Gar *Amu* ne zaman hayatından bir kesit anlatmaya başlasa, kahvedeki gençler onunla kafa bulur, alay eder, çoğu kez de onu kızdırırlardı. Gar *Amu*'nun önemli hikâyelerinden biri de iki mandanın dövüşüydü. İki ayrı tarladan gelen iki manda nasıl burunlarını havaya dikip homurdanarak birbirine yaklaşmışlar, nasıl boynuz boynuza kapışmışlar onu anlatırdı.

Çobanlarla yaptığı kavgaları, koca bir mavi yılanı nasıl öldürdüğünü anlatırdı.

Gar *Amu* her hikâye anlattığında kurt inleriyle dolu Sevkar'ı*, köyün *nahır*ının geçtiği Vank* yolunu tüm ayrıntılarıyla anımsardı. Hatta çoğu kez Bağag* kenarındaki, karşısında koca bir leylek yuvası olan kulübesini anımsar, anlatırdı.

Gar *Amu* başından geçenleri saf bir çocuk heyecanıyla anlatır, etrafındakilerin kendi dünyasına uzak ve ilgisiz kalabileceklerinden hiç şüphelenmezdi.

Eh, ne günlerdi onlar! Daha sabah duası başlamadan yellerle, kuşlarla birlikte köprüden Hoğtar'a bir nefeste iner, buğday başakları altın sarısına dönüşürken veletleri kovalar, oyuna dalan çobanlara çıkışırdı. Tepede, gelinin biri ot biçiyorsa eğer, oralardan fazla uzaklaşmaz, hatta sararmış parmakları arasında *cığara*sı, koltuğunda sopası yaklaşır ve:

"*Heç* korkma Hatun, ben buralardayken sana gözünün üstünde kaşın var diyen olmaz" derdi.

Bir de bakarsın, Gar *Amu* kaybolurdu. Öğle sıcağında, yeşil sineklerin vızıltısı kepçekuyruk böceklerin "çıt çıt"larıyla senfonik uyum içindeyken, ufukta yel değirmeni ya da iki eşeğin oynaşması gibi bir şey şekillendiğinde, ta uzaklardan Gar *Amu*'nun sağır sesi duyulurdu:

Sevkar: (Ermenice) Karataş.
Vank: (Ermenice) Manastır.
Bağag: (Ermenice "soğuk pınar, soğuk çeşme") Öyküde, bu adı taşıyan bir dere.

"Ho...ooo...ho...ooooooooo..."

Varlığını hissettiren, ürküntü yaratan bir sesti bu. Gar *Amu*, bir kızın boyunu bosunu gözlemleyen âşık gibi günü gününe buğdayların boy atmasını denetlerdi. Geceleyin, bir orak gibi gökyüzünden sarkan Ay'ın ışığında başakların olgunlaşma sesini dinlerdi. Buğdaylar hasat ayına doğru boy atmaktaydı.

Ekin biçildiğinde Gar *Amu* karga gibi tünerdi kulübesine. Bu kez bağlarda, bağları beklerdi. Kulübesinin önünden Bağag, yılan gibi kıvrılarak akardı. Çalıların arasında salyangozlar, hatta kaplumbağa ölüsü eksik olmazdı. Geceleyin yollar boşalıp el ayak çekilince, Vank'ın üst tarafından, dağın belinden gri bir kuşak gibi çözülen Diyarbakır yolundan çıngıraklı, bakır renkli katır kervanı geçerdi.

Gar *Amu* sırtüstü yatar yıldızları izlerdi. Pek çok kez denemişti. Vank'ın kubbesinin üzerinden her yıldız kaydığında, köyde bir cenaze olurdu. Bağag'ın kıyısından sulamaya giden köylüler geçerdi. Gar *Amu* çoğu kez onlardan *cığara* kâğıdı ya da *tutun* isterdi.

"Gar *Amu*" diye, seslenirdi geçenler, "Üzümler olmadı mı daha?"

"He, he, az kaldı, dün Manolar'ın bağında işaret gördüm!" diyerek güvence verirdi. Üzümler olgunlaşır, bu kez Gar *Amu*'nun koşuşturması başlardı. Tüm ovayı yaya geçer, gelenle geçenle kavgaya tutuşurdu. *Vay* o edepsiz çobana ki üzüm çalmaya kalkışa...

Gar *Amu* serçelerin bile geçişini engellemek için uzun sırıklara boynuzlu, kemikleri beyazlaşmış öküz kafaları geçirir, bunları bağın değişik yerlerine dikerdi.

Yorulmak bilmezdi. Ayakkabıları sanki demirden yapılmıştı. Yürür, durmadan yürürdü. Kulübeye döndüğünde, yüksekte durup dört bir yanı gözetler, ellerini kulaklarına atıp kısa kanatlı böceklere, gölgelerde hırıldayan buzağılara, ağır ve hantal mandalara, esen yele bağırırdı:

"H o o o o o o o..!"

Ne günlerdi..!

Gar *Amu* köyünden ayrılan bir adam değildi. Gel gör ki bilinmez bir dalga onu bir kütük gibi bu kıyılara atmıştı...

Yıllar Gar *Amu*'nun üzerinden yüzyıllar gibi geçtiler. Geniş ve güçlü omuzları yıkıldı, bir dananınki gibi büyük ve hülyalı gözleri ufaldı, boynu bir kaplumbağanın boynu gibi buruştu. Giderek çocuklaşıp bir yeni yetme gibi utangaç oldu.

Gar *Amu*'nun rüyaları da olmasa hali nice olurdu? Rüyasında ovayı, başları parıltılı kertenkeleleri, gölgesinden ürken tavşanların yolun bir yanından diğerine üç beş sıçrayışla geçip çalılarda kaybolduklarını görüyor, avunuyordu.

Gar *Amu*'nun rüyaları bunlarla doluydu. Tıpkı kentli bir delikanlının rüyalarını kadınların süslemesi gibi...

* * *

Bir gece, sabaha karşı, rüyasında kendini kocaman bir gemide buldu Gar *Amu*. Gemide, kendi köylüsü *rençber* Sako'yu, iki koşulu öküzü önüne katmış tarladan dönerken gördü. Çıngıraklı katır kervanının da Vank'ın üstünden hortum gibi geçtiğini gördü. Gar *Amu* çıngırakların sesiyle uyandı. Çalar saatin zili çalıyordu.

Gar *Amu* başı öne eğik, ördek gibi badi badi salınarak fabrikanın yolunu tuttu.

Ne de tatlıydı çıngırakların sesi! Neden, neden uyanmıştı ki sanki!

Gar *Amu* fabrikadaki hengamenin içindeydi. Kocaman çarklar dönüyor, insan gövdesi kalınlığında parlak volan kayışları süratle ilerliyordu. Gürültü patırtı içinde demir kollar ileri geri gidip geliyor, canavar gibi soluyordu. İri kara demirler yan yana geliyor, birbirini itercesine ve üst üste katlanıyor, uyumlu, tekdüze bir ses çıkarıyordu.

"Tıkırt, tıkırt, çıkır, tıkır..."

Timsah ağzına benzer demirden siyah bir alet hep aynı tempoyla alçalıyor, demir parçalarını ısırıyor, alıp Gar *Amu*'nun önüne bırakıyordu. Gar *Amu*'nun görevi, o demir parçalarını alıp düzeltmek üzere bir başka makineye sürmekti.

Demir parçaları çoğalıyor, üst üste yığılıyordu. Gar *Amu*'nun geceki rüyası sürüyordu; *rençber* Sako ile laflıyordu. Ona bu yıl tarlada çok fazla sıçan olduğunu anlatıyordu, sonra da öküzün kulaklarını, alnını okşuyordu ki birden ağır bir el omzuna dokundu:

"*Hurry up!*"*

Boss'tu.*

Gar *Amu* kendini topladı ve hızlı hızlı çalışmaya başladı. Birkaç dakika sonra yeniden daldı. Bu kez yoldan geçen bir dilenciye çitin

Hurry up: (İngilizce) Acele et!
boss: (İngilizce) Patron.

üzerinden koca bir üzüm salkımı uzatıyordu.

Bir de, aniden... "Kırt, kırt, çırık, çırık, çırık..."

Makineler yavaşladı, işçiler telaşla koşuştular ve çarkların arasında parçalanmış bir vücut buldular.

Kurban, Gar *Amu*'ydu...

Çalo

Gerçi onun gibi gözlük kullanmazdı ama bizim köyün kilise başkanından da yaşlıydı Çalo.

Kulakları iki geniş yaprak gibi sarkıktı ve kuyruğunu artık yukarı kıvıramayacak kadar güçsüzdü. Ağır ve her zaman düşük gözkapakları ise düşünceli, üzgün bir görünüş verirdi Çalo'ya. Özellikle, yol üstünde yalnız yattığı mehtaplı gecelerde, burnunu gökyüzüne dikip dolunayı koklarken suratı çok gizemli bir hal alırdı.

Köyümüzün Ay'ı da tüm diğer köylerin Ay'ı gibi kilisenin kubbesinden ayrılmaz, onun üzerine düşüp, orada dinlenirdi. Çalo burnunu kuzeye uzanan bir mıknatıs gibi hep o yöne çevirerek, mağaralardan akseden bakır sesi gibi ulur, inlerdi mehtapta:

"Uauu... uau... uau..."

"Çalo, hoşt Çalo" diye seslenirdi uyanan komşular. Çalo'yu susturmak için kundura, testi parçası, artık ellerine ne geçerse atarlardı aşağı. Ulumak kötüye işaretti çünkü...

Çalo kendine gelir, toparlanırdı. Sesleri de tanırdı. Şu *sivik*in berisinde çıplak bacağını kaşıyan sırtı gömlekli, Zakar Usta idi.

"Hey, Çalo, bir gün de şu Surpig'in ölüm *habar*ını versen ya!" Uyku akan gözlerinde tebessüm, dalgasını geçiyordu Usta. Surpig, hayatı üzerine titreyen ihtiyar bir duldu. Bu lafları duyar, küçük pencereden asılı sarı bir kavun gibi başını iki yana sallayarak söver, dırdırlanır, karanlıkta ha bire ilenirdi.

Zakar Usta'nın da eğlencesi buydu işte.

Çoğu kez cenaze olmazdı ama Çalo'nun ulumasının nedenini ya da Çalo ile dolunay arasındaki ilişkinin gizini kimse anlayamamıştı; tıpkı Çalo'nun da kilise kubbesiyle dolunayın yakınlığını anlayamadığı gibi.

Çalo susardı. Yalnızlığından ürkmemek için bu sesleri duymaktan hoşlanırdı ayrıca. Ayakları üzerine dikilir, kuyruğunu sallardı. Sonra da, Usta *sivik*ten uzaklaşınca tozlara uzanır, dilini içeri çeker, çapraz uzattığı ayaklarına başını dayar, kesik kesik inleyerek rahatsız bir uykuya dalardı.

Sessizlikte, arada bir kaldırırdı başını Çalo. Hiçbir şey yoktur aslında. Belki *sivik*te bir kedi yürümüştür ya da sokakta kocaman öküz arabası derin bir soluk almıştır, hepsi o.

Eh, şu öküz arabaları da ne tembel olurlar, ne derin uyurlar. İnsanlar gelip onları itelemedikçe, öküzleri koşmayınca uyanmazlar. Ancak o zaman uyanır ve tarlalara doğru uykulu, ağlamaklı bir gıcırtıyla yola koyulurlar, diye düşünürdü Çalo.

Gün ışımaya doğru, derinden, uçurumun dibinden gelen bir ayak sesiyle uyanırdı daima. Çalo bu ayak sesini tanırdı. Kalkıp sırtındaki tozları silker, ağzını kocaman açıp esner ve zangoçun geleceği yöne doğru yürürdü.

Çalo kuyruğunu yere sürterek yaklaşır, tıpkı Mesih'in eteklerine çoşku ve huşuyla sürünen cüzzamlılar gibi, onun günlük kokulu eteklerini koklardı. Çünkü Çalo için evrende zangoç gibi her şeye kadir bir başkası yoktu.

Onun ayak sesiyle Güneş uyanır, yıldızlar birer birer gözden yiterdi. Ay solar, teneke rengine dönüşürdü zangoç evinden dışarı çıkın-

ca. Ayak seslerinden duvarların gölgeleri bile ürker, sıtmaya tutulmuş gibi titreşirlerdi. Ay'ın kilise kubbesinden uzaklaşmaması onun verdiği emir gereği değil miydi? Zangoç, istese eğer, Kasap Güreğ'in etlerini çengellerden indirip köpeklere dağıtabilirdi. Zangoçun gücü çok büyüktü Çalo için.

Gerçekten de, Güneş zangoçun ayak sesiyle uyanırdı. Horozlar da o geçerken birer borazancı kesilirlerdi. Gölgeler kapı aralıklarından içeri süzülüp dip köşelere çekilir, sokaklarda giderek hareket başlardı.

Kotanlar'ın evinden rençberler öküzleri dışarı çıkarır, farkında olmadan taşlara sürttükleri saban demirini çınlata çınlata taşır, boyundurukları bağlar, kulağının biri dışa kıvrık ufarak eşeğin sırtına tohumluk buğdayı yüklerlerdi.

Çalo oradaydı. Art ayakları üzerine çömelip, kalın kuyruğunu hızlı hızlı yere çarparak sonsuz neşesini belli ederdi.

İnsanları nasıl da özlemişti.

Ve atların madeni kişnemelerine, horozların tiz ötüşüne, rençberlerin çalışmalarına Çalo da arada bir memnun ve neşeli havlamalarla pesten iştirak ederdi.

Çalo, ağır kuyruğunu yere sürterek, boynu bükük, Haçağpür'e* kadar rençberleri yolcu eder ve geriye, çarşının ufarak köpeklerinin erkenden yerlerini alıp sabırsızlıkla Kasap Güreğ'i bekledikleri yere dönerdi.

Güreğ hep gecikirdi.

Köpeklerin çoğu kendini tımarla meşguldü. Biri yarasını yalarken, diğeri üç ayağı üzerinde topallayarak henüz yeni gelmiş olur, bir diğeri taşlarda kurumuş kanları yalardı. Çıplak ve uyuz, tüyleri dökük itler...

İçlerinde, düşünceli suratıyla bir yargıç gibi ağırbaşlı, en ciddi olanı Çalo'ydu.

Güreğ zamanında gelirdi ama köpekler onun hep geç kaldığını sanırdı.

Koltuğunda kabı yağlı veresiye defteri, sokağın köşesinden görünürdü Güreğ; bu kez bir keçiyi çekiştirmekle meşguldü.

Köpekler Güreğ'in her hareketini rahatsız, meraklı gözlerle izler-

---

Haçağpür: (Ermenice) Haç pınar, haç çeşme.

lerdi. Olur da kendilerine yaklaşırsa, üst üste yığılıp yol verirlerdi. Onun düşüncelerini anlamak köpekler için çok zor ve bilgelik isteyen bir işti.

Ne kadar da güçlüydü Güreğ! Ufacık bir parmak hareketiyle kapıyı açardı. Köpekler onun gücünden, o devasa görüntüsünden ürker kaçardı; çünkü pek çoğu onun darbeleriyle sakatlanmıştı.

Köpeklere, Güreğ'in yüzündeki tüm duyu organları yerinden oynamış gibi gelirdi. Bu izlenim özellikle kalın ve sık kaşları altına gizlenen şaşı gözlerinden kaynaklanıyordu. Koca burnu desen, alnının ortasına takılı gibiydi. Dişlerinin dizilişi yanlıştı, kulaklarının biri yukarı diğeri aşağı yapışmıştı. Kızdığında veya etin fiyatını bağırdığında, köpeklere, bütün bu duyu organları hep birden hareket ediyormuş gibi gelirdi. Çalo özellikle onun boynuzu andıran pala bıyıklarının yanı başındaki, rengi ve biçimiyle eşekarısına benzeyen ama burnunun dibinden hiç ayrılmayan o iri benden gözünü ayıramıyordu.

Güreğ, bıçaklarla dolu kemerini beline bağlar, kanlı mavi gömleğini giyip dışarı çıkardı.

Orada keçinin etrafına köyün kunduracısı ile saban demiri, saban oku yapan Zakar Usta toplanırdı. Kilise başkanı da yemeğine iyi bir parça sucukluk et edinmek için erkenden gelirdi.

"Güzel, besili hayvan" diye överdi kilise başkanı.

Çalo da aynı fikirdeydi.

Keçi ise hızla geviş getirirdi. Makas gibi açılıp kapanan çenesinde küçük bir sakalı vardı. Gözleri, mavimsi taşlar ve yeşil yosunlar üzerinden akan bir dere rengindeydi. Günahsız, sevimli bir keçi. Belki daha dün tepede, ağzında bir tutam ot, mavi bir sineğin vızıltısını dinlemekteydi. Şimdi ise başına gelecekten habersiz geviş getirirken, pis sinekleri ürkütmek için ayaklarını sık sık yere vuruyor, dahası, kendine fazlaca yaklaşan pis köpeklere tos bile atıyordu.

Güreğ son bir kez bıçağı masata sürter, keçinin boynuzlarından ipi çözüp bıçağı dişleri arasına alır, bir dev gibi keçinin üzerine eğilip iki ayağını tutmasıyla, "küt" yere yıkardı. Keçi ağlamaklı, garip bir sesle meleyip yakarırdı. Buğdayların üzerinde küçük bir fırtına dolaşır, debelenir titrerdi, hepsi o kadar. Kan köpeklerin üstüne kadar fışkırırdı. Köpekler daha da yaklaşır, kanı yalamak için hırlaşıp hırıldaşarak dalaşırlardı.

Bu köpekler içinde öncelik Çalo'nundu. Çoğu kez başka bir iri kö-

pekle kısa süren bir dalaşmaları olur, sonunda bu dalaşma hep onun galibiyetiyle sonuçlanırdı. Bir bakarsın, öne fırlayan küçük bir uyuzu cezalandırır, hayvan ciyak ciyak bir köşeye kaçardı.

Köpekler Çalo'dan korkarlardı, yaşlı olmasına karşın iyi dövüşürdü çünkü.

Çalo'ya göre yağlı et rengindeki körpe Güneş *sivik*lerden sarkar, aşağı sarktıkça ağarır ve ta Güreğ'in küçük baltasıyla üzerinde kemikleri parçalayıp etleri doğradığı, güzelim kırmızı ve beyaz renkleriyle yerde serili duran keçi *post*una kadar ulaşırdı.

Ve Güreğ etleri kancalara dizerdi. O kancalar Çalo için ne kadar yüksekti; gökteydi sanki..!

Köpeklerin çoğu bekleşir, satır darbelerinden fırlayan kemik parçalarının peşinden koşar, tüm etlerin kancalara asılmasını ve birer birer satılıp bitmesini gözlerlerdi.

Çalo bekleyen köpeklerden değildi. Kilise başkanının omuzları gibi kuyruğunu toplar, çocukların çoktan uyandığı, bacaların çoktan tüttüğü kendi sokağına giderdi. Çalo kilise yolunda durur, çoşkulu bir inanan gibi, sabah duasından çıkmakta olanların arasına katılırdı.

Kiliseden çıkanlar geçerken güneşle birlikte sokağa buram buram ekmek kokusu yayılırdı.

Kotanlar ekmek pişiriyor olurlardı.

Sıcak tandırın başında koyu renk giysili, alevden kızarmış bir kadın tandıra eğilip kalkarak ekmek pişiriyor olurdu. Gelinlerle kızlar topak yapar, Ay gibi büyük, yuvarlak *bilik*ler* açar, *honça*dan *honça*ya atarak pişirici Sarig'e kadar ulaştırırlardı. Sarig hamuru alır, *malez** sürer ve vakit geçirmeden, süratle tandırın kırmızı gövdesine götürüverirdi.

Sessiz ve sakin, bir gölge gibi ocağın kapısında beklerdi Çalo. Başını aşağı yukarı hareket ettirir, kuyruğunu sallardı. O anda *müron** rengi alan, adeta iki iri *müron* damlası gibi duran gözleri öylesine masum olurdu ki...

Çalo yüzsüz değildi, içeri girmeye kalkışmazdı. Ancak biri kendisine yaklaşınca, burnunu ve gövdesini biraz daha içeri uzatırdı.

---

bilik: Tandırda, simit biçiminde yapılmış çörek, ekmek.
malez: Una su, şıra vb. katılarak yapılan bulamaç; kavrulan una su katılarak yapılan, pekmez, şeker vb. ilave edilerek yenilen tatlı.
müron: Vaftiz edilenin alnına, avuç içlerine ve ayak tabanlarına sürülen kutsal yağ.

Çoğu kez Çalo'nun önüne bütün bir ekmek atarlardı, çünkü sokağın deneyimli bekçisiydi. Evleri bekler, damları hızla yalayan rüzgârı bile haber verirdi.

Karnı tok ve mutlu Çalo art ayaklarını katlar, kuyruğunu ve ön ayaklarını uzatır, eşiğin yanına yatardı. Tavuklar kuyruğunun üzerinden atladığında, hatta üzerine tek ayak üstüne bir piliç tünediğinde bile kımıldamazdı.

"*Bereket*li olsun Hatun."

Çalo'nun ardından bu kez ekmeğin kokusunu alıp gelen, kamburdilenciydi. Korkudan elindeki değneği hep Çalo'dan yana tutup evi ve *davar*ları kutsar, yeni gelinlere uzun ömür, herkese Halil İbrahim sofrası bereketi dilerdi. Dilenci reddedilse bile sızlanmaz, yine de gönülden kutsardı, ama kocaman kapılı, büyücek ahırlı bu köy evinden reddedilmek hiç olacak şey miydi!

Çalo göz ucuyla bakar, hırlar, hatta ev halkına hizmet etmiş olmak için birkaç kez havlardı dilenciye ama içerden kendisine adıyla seslenilince susardı. Yine de şüpheciydi Çalo. Yarı kapalı gözlerle, arada gözkapaklarını kaldırıp, uzaklaşana kadar izlerdi dilenciyi.

* * *

Öğlen olup güneş Kotanlar'ın *çardağ*ına düştüğünde, bu kez sokak çocuk sesleriyle dolardı. Çocuklar okuldan çıktığında Çalo neşeli havlamalarla alelacele sokağa fırlardı. Çocuklara karışır, burnunu onların ellerine, eteklerine, yüzüne sürterdi. Çocuklar onunla birbirleriyle konuştukları gibi konuşur, onun, konuşmalardan fazla bir şey anlamadığına inanmak istemezlerdi. Okulun avlusuna kadar birlikte koşarak çocuklara eşlik ederdi. Hatta birkaç kez de çocuklarla kiliseye girmeyi denemişti de kendisini içeri almamalarına çok şaşmıştı Çalo.

Kurdele bağlayıp sahipleriyle beraber panayıra giden kentli köpekler gibi marifetleri yoktu Çalo'nun, ama çocuklar onu çok severlerdi.

Çalo'nun aşina sesi, dost yüzü, özellikle yaramazca şakalara dayanma huyu, çocukların ekmek peynirlerini onunla bölüşmelerine, sokağın ortasında onunla yemeğe oturmalarına yetiyordu.

Sırtına binerler, kulağını kuyruğunu çekerlerdi çocuklar; ancak uzaklardan bir köpek dalaşması sesi duyulmaya görsün, Çalo sırtındaki çocukları yere savurur, olay yerine seğirtirdi. Öyle anlarda bazen

bir çocuğun başı yere çarpar, ağlayarak anasına şikâyete koşardı.

"Kim vurdu evladım?"

"Çalo" olurdu küçüğün yanıtı ve küsmeyi, Çalo'yla konuşmamayı kararlaştırırdı o anda.

"Çalo, Çalo", diye seslenirdi Çilli Sıko.

Çalo duvar diplerine sürtünerek, neşeli yüzle çocuklara yaklaşır, yanlarına otururdu. Sıko takkesini çıkarıp onun başına geçirir, omzundan da yanlamasına okul çantasını asar, alfabesini burnuna doğru tutardı.

"Oku Çalo" derdi, "A,B,C..."

Çalo, dili dışarda, nefes nefese, dersini bilmeyen öğrenci gibi bön, anlamsız bir bakışla karşılardı. Sıko sinirlenir, takkeyi ve çantayı çıkarır, öğretmenin kendilerine çoğunlukla yaptığı gibi bir tokat atardı Çalo'nun suratına ve hep birlikte okula koşarlardı. Çalo da okulun kapısına kadar onlarla koşar ve kapıyı yüzüne kapadıklarında, suratını asıp kös kös geri dönerdi.

Akşam Kotanlar'ın sokağının *rençber*leri aşlarını kaşıkladıktan sonra dışarı çıkar, birbirine seslenip Yağtaşı'nın yanında toplanırlardı. Zakar Usta, kilise başkanı ve Katırcı Tatos da orada olurlardı.

Kimileri bağdaş kurar, kimileri duvara yaslanır, kimi yanlamasına, kimi de böğrünün üzerine uzanıp çene çalarlardı.

"*Vağtı*yle, yedi katırla Diyarbekir'in *beden*lerine yaklaştığımızda" diye masal gibi başlardı Tatos hayat hikâyesini anlatmaya.

Daha hikâye sona ermeden, Çalo kuyruğunu kısarak yavaşça yaklaşır, aralarına girer otururdu.

"Bu kilisenin çanı da tık tık..., Sahag, şöyle sesli bir çan assanız?" derdi, *rençber*lerden biri kilise başkanına.

Şüphesiz kilise başkanının kilisedeki görevinin ne olduğunu bilebilseydi, Çalo da *rençber* gibi çan sesinden şikayetçi olacaktı. Çalo çan sesinin giderek zayıfladığının epeydir farkındaydı. Bu yüzden de Ay çok ağır hareket ediyor, kubbeden de çok geç ayrılıyordu.

Çalo'nun hayatta kilise başkanınkilerden bile çok şeyi vardı anlatacak.

Kilise başkanı zaten bir şey yapmamıştı ki hayatında. Bir kiliseyi, bir de lahana *turşu*lu yumurtalı ekmeği sevmişti hepi topu.

Halbuki Çalo'nun serüvenlerle dolu bir hayatı vardı. Kavgalarını anlatabilir, geceleyin hırsızlardan aldığı yaraları gösterebilirdi. Koca-

mış kel bir şövalye gibi hayatından bölümler anlatabilirdi. Ah, keşke hecleri bebek ya da dalga sesleri gibi kesik, bağlantısız olmasaydı!

Çalo onların uzun lakırdılarından fazla bir şey anlamazdı. Yüz ifadelerini, kas hareketlerini seyretmekten bıktığında da art ayaklarının biriyle boynunu kaşımaya başlardı. Fakat, kilise başkanının her konuşmaya başlamasında kaşınmayı keser, kulaklarını dikip dikkatle onun gırtlağının mekik gibi yukarı aşağı işlerken sözcükler dokuyan sivri kemiğini izlerdi.

Gece geç vakit birbirlerinden ayrıldıklarında ise Çalo, bir başına, yapayalnız kalırdı. Yine sessizlik, yine mehtap. Çalo külden yatağına yerleşirdi. Ah, işte yine o karmakarışık düşler! O gece Ay'ın üzerinden boydan boya, temkinli adımlarla bir kara kedi geçmişti; Çalo uyandı, uludu... Ah, şu zangoç da niye bu kadar gecikirdi ki!

* * *

Sıcak bir yaz öğlen sonrasıydı. Köy hemen hemen ıssızdı. Okul kapanmış, köylülerin tümü tarlalarına dağılmıştı. Köpekler ya dere kenarlarına yatmış ya da açık kapılardan girip evlerde nemli ve serin yerlere çekilmişti. Çalo kararsız ve hüzünlü, okul yolu üzerinde güneşin altında yapayalnızdı.

O gün boşuna bekledi okul çocuklarını. Birkaç kez okulun kapısına kadar gitti, ama kapalıydı. Ön ayaklarını kapıya dayayıp tırmalaması boşunaydı. Okulun avlusu boşalmış arı peteği gibi ıssızdı.

"Dünya ne de çabuk değişti" diye düşündü Çalo. Açtı üstelik. Burnunu Kotanlar'ın aralık kapısından içeri uzattı, kimse yoktu. Avluda, terkedilmiş tarım aletlerine tünemiş tavukların acıklı gıdaklamaları duyuluyordu yalnızca. Ötede evin kedisi, sabanın altına saklanmıştı.

Ve çatıda bir saksağan, tahta sırığa konmuş, "gak gak" diye ötüyor, Hatun Mama'nın sabununu çalmak için fırsat kolluyordu.

Çalo birkaç kez havladı, kimseler yoktu.

Şüphesiz dünya değişmişti. O gün dördüncü kez durdu Güreğ'in dükkânının önünde. Çengellerde bir oğlak ciğerinden başka bir şey yoktu, o da sineklerle arılara yem olmuştu. Güreğ ise ötede, eskiciyle laflıyordu. Çalo yavaşça dükkândan içeri girdi ve alelacele bir oğlak paçasını ısırıp dışarı çıktı. Güreğ gördü, bir nara atıp satırı kaptı, koşup Çalo'nun sırtına indirdi.

Çalo oğlak paçasını bıraktı, alevler içindeki bir geminin sulara gömülüşüne benzer yakarmalı çığlığı tüm köyü tuttu.

Çalo bütün gün kül yatağında inledi. Kanayan yarasını yalamayı denedi, ama yara sırtının ortasında, uzun dilinin yetişemeyeceği bir yerdeydi.

Akşama doğru köylüler tarlalarından döndü; yeniden gürültü, yeniden hayat; sokak gülüşmelerle doldu. Fakat o gün Çalo yerinden bile kıpırdayamadı.

Birkaç gün sonra Çalo şişik yarasıyla yürümeye başladı. Artık Güreğ'in dükkânının önüne gitmeye cesareti yoktu. Uzaktan Güreğ'in ayak seslerini duysa veya onun yağlı iş gömleğinin kokusunu alsa, kuyruğunu karnına yapıştırıp alelacele öküz arabasının altına giriyordu.

Çalo'nun yarası giderek kurtlandı ve dayanılmaz oldu. Eve girse evdekiler telaşlanıyor, acımasız sopa darbeleriyle Çalo'yu dışarı atıyorlardı. Kotanlar'ın kapısı sonsuza dek kapandı yüzüne. Rasgele içeri girse bile arkasından ya evin demir *egişini** ya da süpürgeyi fırlatıyorlardı. Yaranın verdiği acıya artık dayanamıyordu.

Çalo ürkmüştü; tekeri kırık terkedilmiş öküz arabasının altından çıkmaya bile cesareti yoktu. İnsanlardan korkuyordu.

Çalo giderek öküz arabasının altında bir kemik torbasına dönüştü. Sırtı yay gibi büküldü, kılları dökülmeye başladı, derisi dilim dilim kaburgalarının arasına gömüldü. Zaman zaman, o da sokakta kimsecikler yokken, öküz arabasının altından çıkıyor, uykudan yeni uyanmış gözleri çapaklı, pasaklı bir çocuğun elindeki ekmek parçasını kapıp yeniden gizleniyordu.

Çoğunlukla tanıdığı çocuklar öküz arabasının etrafında toplanıp oynar, hatta adını bile seslenirlerdi. Çalo onları duyardı. Ah, ne kadar isterdi dışarı çıkabilmeyi, ellerini yalayıp onlarla yeniden dost olmayı! İnsanlar ne kadar da çabuk kötüleşmişti!

Çalo bir an için başını kaldırır, sonra yeniden dilini sarkıtıp gözlerini yere diker, düşünceli kalakalırdı. Çocuklara da küsmüştü, çünkü arkasından taşlamışlar, hatta kuyruğuna eski bir teneke ya da ağır bir taş bağlamayı bile denemişlerdi.

---

egiş: (Farsça/Ermenice *agiş*) Tandırdaki ateşi karıştırmak, çömleği tandıra indirip çıkarmak için kullanılan, bir ucu çengel biçiminde, öbür ucu yassı uzunca demir çubuk.

Dünya değişmişti ve Çalo teselliyi yalnızlık ve mehtapta arayışının, bunları gündüze yeğleyişinin nedenini bile bilmiyordu. Artık gündüzleri değil de sadece geceleri, sokakta kimseler kalmayınca öküz arabasının altından çıkabiliyor, uyurgezer gibi başıboş dolaşıyor, hatta Güreğ'in dükkânının yakınlarına kadar gidiyordu.

Bir gece Çalo uzaklaştı, köyden çıktı ve başka bir dünyada buldu kendini. Orada ne evler vardı, ne kendisini ürküten ayak sesleri, ne de kubbe. Orada Ay bir kavağın tepesine asılmıştı. Derken çalıların arkasına girdi.

Çalo insanlardan aldığı yarayı sırtında taşıyarak onlardan uzaklaştı.

Her gece yarısı, köyün üzerine yıldızların sessizliği asılmışken, çalılıklardan ya da biçilmemiş buğday tarlalarından korkunç bir uluma duyulurdu:

"Uau... uau... uau..."

Çalo gece vakti çalılıklardan çıkar, ay ışığında kemikli, yay gibi sırtıyla bir kayalığa yerleşir, burnu köye dönük ulurdu. Onun sesi adeta Nirvana'nın sonsuz boşluğunda yıldızlardan yıldızlara titreşirdi.

"Ho, hov, hov..." Çalo'nun ihtiyar sesiydi bu.

Gecenin ıssızlığında kupkuru bir yankı kalıyordu onun havlamasından. Gece vakti herkes, her şey, hatta sokaktaki köpekler bile sessizken, o, köye kadar inerdi ve ıssız sokaklarda ormanın aç ve zayıf kurdu gibi, *lenk lenk* yürürdü. Çoğu kez köpeklerin eniklerini kapar ve kenevirlerin içine girerdi.

Köylüler onun sesinden ürküyorlardı. Korucu onu gebertmek için izliyordu. Hele ki bir gündüz vakti, kuyruğunu karnına kıstırıp boynunu kısarak çalılıktan çıkmış, gizlice bir yolcuya sokulup bacağını kapmıştı. Tepelerde ot biçen birkaç köylü kadının topuklarını da ısırmıştı.

Çalo kudurmuştu, ağzından köpükler saçılmaktaydı.

Korucunun yanı sıra, köydeki tüm çiftçiler onun peşindeydi.

Bir gece Kotanlar'ın rençberi, onu bir derenin içinde nefes nefese yatarken görmüştü. Çalo onun yaklaştığını görünce ağır ağır uzaklaşmış, orada, ufukta gün batana dek, bitkin bir halde, tüm rençberlerin köye dönmesini beklemişti.

Bir kez de korucu izlemişti onu, ama kenevirlerde kaybetmişti

izini. İkincisinde kurşun hedefini bulmamış, üçüncüde ise kurşun vücuduna girmiş ama zarar vermemişti.

Sonbahardı artık. Kenevirler bile biçilmişti. Leylekler peş peşe, boyunlarını dikmiş, Çalo'nun üzerinden çoktan geçmiş gitmişlerdi. Çalo ovadan çekilmiş, artık mağaralarda yaşar olmuştu.

Karanlık bir gece Çalo yine indi köye. Ses seda yoktu. Damların üzerinden, boşlukta, gecikmiş bir karganın kanat sesleri duyuluyordu sadece.

Çalo, burnu yerde, duvar diplerinden ağır ağır yürüyordu. Gözlerinde yanan kemiklerin yeşilimsi alevi tüter gibiydi. Güreğ'in dükkânı önünde bir an durdu. Köyün aklı başında insanlarıyla sık sık toplandıkları Yağtaşı'nın yanından geçip Kotanlar'ın sokağına girdi. Burası kendi sokağıydı. Zangoçun geçtiği yolda durdu. Kiliseye gidenler, okul çocukları, hepsi buradan geçerdi.

Çalo birkaç kez duvarlara işedikten sonra yeniden mağaralara dönecekti ki birden *sivik*te kıpırdayan bir gölge fark etti. Çalo kulaklarını salladı; o an, sokakta birbirine yaklaşıp uzaklaşan iki gölge daha gördü. Ah, karanlıkta boyları nasıl da uzundu! Çalo üzerlerine saldırdı ve çomak yiyince geri çekildi; yeniden saldırdı, bu kez ona sokak köpekleri de katıldılar.

Birden "buuum" diye bir silah sesi, ardından kısa bir çığlık ve uzaklaşan ayak sesleri duyuldu.

Komşular uyanıp lambalarıyla dışarı fırladılar ve Kotanlar'ın en iyi öküzü Boro'yu sokakta başıboş, bir şeyden habersiz, burun deliklerindeki samanları üflerken buldular. Hırsızlar çalıntıyı terkedip kaçmıştı.

Birkaç adım ötede, öküz arabalarının yanında ise zayıflamış, çok yaşlı bir köpek ölüsü buldular.

Tanıdılar.

Çalo'ydu.

Hırsızların kurşunuyla ölmüştü.

Dizin

aha 79
ahretso **13**
adak 52-54
afat 13
aferim 92
Ago 58, 92
Agop 64, 65, 97
agos **18**, 61
ağa 75, 94, 103
Ağacan 85-87, 89, 93, 96, 97, 106, 107
ağaç 27, 33, 45, 47, 49, 68, 82, 83, 91, 99
ağpar **41**, 51-53 ⇒ *apar*
al **75**
alışmış 96
Allah 15, 17, 20, 26, 60-63, 66, 74, 81, 88, 97, 98, 102, 103, 105, 111
ama 74, 81, 99
Amerika 57, 77
amma 81
amu **16**-18, 40, 47-49, 51, 52, 111-115
Anna 15, 18, 19
Antsrevi 23, 28, 37, 71, 77
apar **17**, 20, 84, 90, 92, 93, 101
Apkar 92
arahçin **13**, 15, 23, 41, 46, 57, 72
Arakel 26
Arap atı 96
arış 107
ark 58, 81, 82, 88, 91
Arto 90
Asdur 103, 104
aslan 55
astar 85
Asur 30
at 25, 46, 47, 50, 52, 54, 73, 96, 118
Ay 50, 90, 100, 112, 116-118, 120, 122, 123, 125
ayp-pen-kim **44**
Aydede 14
baci 12, 13, 15, 26, 40, 41, 58, 59, 66, 69, 71, 87-90, 97, 98, 102, 104, 107, 109, 110
badarak **102**
bağ 25, 78, 79, 90, 97, 101, 103, 113
Bağag **112**, 113
hağça 55, 90, 92, 107
barabar 18
Barsam 56-59, 61-63, 65-71
bayğa 66, 81
bayğış 39, 49, 81
Bed(o) 12-23
beden 122
bereket 67, 93, 100, 101, 121
biçim 94
bile 91
bilik 120
boğa 31, 32, 37, 47, 80, 82
bol bol 89
Borig 87
Boro 126
boss **114**
boy 12, 41, 94
boyunduruk 17, 38, 39, 88, 118
buğday 12, 13, 25, 57, 60, 62, 64-67, 70, 71, 74, 80, 82, 87, 91, 94, 97, 99-102, 105, 106, 110, 112, 113, 118, 119, 125
buzağı 12, 13, 25, 27, 42, 88, 90, 97, 113

cahil 15, 40
cibar **109**
cığara 82, 112
Cuvan 17

çakmağ 35
Çalo 116-126
çan 12, 15-17, 22, 41, 106, 122
çarçabala 91
çardağ 20, 23, 39, 45, 57, 66, 87, 121
çay 25, 45, 73
çayir çiman 32, 33
çeç 64, 99-102
çerek 87, 91, 97, 99, 100, 102, 106
çeşme 13, 40, 46, 47, 51, 57, 90, 93
çıbuğ 16, 40, 52, 58, 61, 93, 100
çıkış 97
çıkrık 86, 87, 93
Çıtçıt 86-88, 91, 95, 102
çiban 26
Çin 79
çirig 26
çitil **92**, 93
çoban 32-37, 41, 51
Çoban Dağı 29-32, 37
çor **94**
çorak 76
çuval 100

dağ 14, 24, 29-33, 35-37, 39, 40, 48.50-54, 59-61, 63, 64, 69, 81, 83, 94
daha 19, 20, 26, 35, 81, 90, 93
dama 57-59, 62, 66, 69-71
damla 26
dapan 78-84
daraba **57**, 70, 71
davar 13, 80, 94
davar 32-35, 37, 91, 94, 95, 104, 121
davul 65
değirmen 25, 40, 65, 67, 69, 91, 93, 112
Der(bab) **19**, 74, **103**, 104
dere 12, 16, 25, 71, 74, 79, 81, 82, 119, 123, 125
dere 34, 47
dert 88, 90
devi 92, 93
diaspora 10
dibek taşı 77
Dikko 59-61, 63, 64, 68, 71

dilenci 21, 46-53, 114, 121
diratsu **41**, 68, 69
Diyarbakır 113
Diyarbekir 122
Doğan 59, 61
domates 67
dutluk 83
Dünya 13, 32, 94, 106, 123, 125
düven 67, 101

egiş 124
Eğin 67
Eğsig 11-23, 58
ekin 94
ekmek 31, 46, 51, 60, 64, 73, 88, 90, 91, 98, 110, 120, 121, 124
Ekno 16, 17, 72-75
Ekug 93
el(in gilin) 102
emi 109
enfiye 19
entari 42, 48, 52, 53, 85
Ermeni 13, 44
Ermenistan 112
Erzurum 15
eşekdikeni 12, 15, 16

fabrika 114
fağat 32, 62, 81, 87, 89, 93, 94
fakir fukara 34
falci 81
feleğ 76
fes 42, 46, 53
Frenkçe 14

Gar(o) 11, 12, 14-16, 19, 22, 23, 58, 59, 71, 111-115
Garug 97
gazyağı 59
Getronagan 9
gılgıl **93**, 94
Gırbo 43
gine 12, 28, 62, 67, 89, 93, 96, 100, 103, 105, 106
gorbagorb **75**
göl 33-35, 56
Gurzig 90
güneş 11, 13, 15-18, 20, 24, 29, 30, 35, 39, 44, 45, 48-50, 52, 53, 58-61, 64, 65, 68-70, 72-75, 77, 80-83, 85, 86, 88, 90, 93, 95-97, 105, 110, 117, 118, 120, 121, 123
Güreğ 118-120, 123-126
güvercin 48, 52-54, 85-89, 91-102, 104-110
ğanat 32, 81, 89, 93, 94
ğaval 32, 33, 35
ğher 91, 93, 101
ğısmet 103
ğurban 16, 26, 40, 41, 45, 55, 81, 88, 102
ğuş 25, 32, 81, 93, 94

habar 117
haci 70
haç 13, 42, 44, 53, 60, 69, 79
Haçağpür 118
haçırget **19**
Haçig 87-102, 104-110
hal 14, 18-20, 33, 62-65, 74, 76, 98
Halil İbrahim 121
hanedan 94
hanım 72, 75, 77
haram 41
harman 24, 27, 41, 57, 60-62, 64, 66-68, 70, 87, 91, 97, 99-102
has 34, 35, 51, 87
hasat 72, 91, 99, 113
Hatun 40, 42, 70, 112, 121, 123
Hatunig 58, 59, 69, 71
hava 66
havlu 81
Hayg 31
Hayr mer **13**
Hayrenik 9
hayvan 34
Hazar Baba Dağı 93
heç 112
he de 31-33, 35
helal 90, 98, 101
helbet 20, 53, 65, 66, 71, 74, 91, 97, 100
hers 40
hınami **12**, 14, 16, 19, 20, 22, 23, 97, 104
Hıngo 31, 74
hısgum **65**, 66, 69, 93
hızar 94
hiç 12, 32, 33, 73
Hocabaşi 103
Hocgan 73, 76
Hoğtar **60**-62, 64, 70, 87, 112
honça **66**, 120
horoz 21, 30, 64, 81, 94, 118
horoz 46
hurry up **114**

ibibik 26, 47, 82
ihtiyar 92, 94
inek 12,13,15, 30-32, 37-42, 45, 47, 48, 50, 63, 66, 80, 82, 103
İncil 52, 69, 70
isot **31**
işte 89

jandarma 75

ka 77
kandil 94
kar 48, 51-55
Karacadağ **59**, 63, 64
Karadeniz 56
Karan 72, 75, 77
Karug 24-28
kasap 26, 46, 118
katır(cı) 33, 34, 113, 114, 122
kavak 24, 25, 51, 86
kaval 30, 32, 33, 35
kavi 57
Kayısı 86, 87, 89, 96, 105-108, 110
kazma 12, 13, 15, 16, 20, 23, 89, 91, 92, 94
keçi 20, 30-36, 39, 46, 64, 79, 118-120
kedi 25, 46, 52, 66, 68, 71, 94, 110, 117, 122
kefş 91
kel 40, 42, 44, 46, 53-55
kenevir 125, 126

kep 112
kepeng 71
kervan 87
Kevo 98, 104, 105
keyif 34, 35
kıraç 82
kilise 11, 13-15, 17-22, 32, 33, 39, 41, 42, 46, 55, 56, 67, 69, 76, 80-82, 84, 86, 87, 89, 93, 102-106, 109, 116-123, 126
kirman 11, 12, 16, 22
kirman 87
kizir 73-75
Kleopatra 96
kolec 14
Komo 42
korkuluk 78-81
korucu 125
Kotan 118, 119, 122-126
koyun 32-37
köpek 24, 39, 50, 54, 58, 72, 74, 94, 118-121, 123, 125, 126
köprü 12, 27, 45, 47, 54, 62, 67, 79, 94, 112
kör 76
kurbağa 33
kurk 42
kuruş 67
kutni **87**
kuzu 20, 79, 93
kuzum 81
Küğı 55, 84, 110
kürek 57, 65, 70, 79, 99
küşne 84

laçag **67**, 102
lenk lenk 125
leylek 16, 21, 22, 64-66, 80, 82, 112, 126
lir **17**
loda 100, 101
Lolig 38, 40, 41, 43, 44, 55
Lusig 47-52, 55

Magar 68
mağara 83, 116, 126
mağdanos 67
makam 16
Mako 60
malez 120
Mama 40, 42, 123
Manan 12, 13, 15, 40, 41, 69
manastır 69, 93
manda 31, 33, 34, 59, 64, 73, 76, 80-84, 112, 113
Mano 74, 85-98, 100-102, 105-109, 113
Manuel 42
Maran 25-28
Mardig 84, 109
Margos 73, 74
Marhon(i) **62**, 63, 88-90
Markar 17-19, 21, 64, 78-84
Marko 66
Marsup 99-101
Marta 76, 77
Marut 16, 31
masal 51
masura 107
Mato 65, 103
Maviş 86, 87, 89, 93, 95-97, 105-108, 110
maya 25-27, 88
mercefe **88**
merek 25, 50, 59, 84
Meryem Ana günü **102**
Mesih 79, 117
Mesrop 42
meydan 57
mezar(lık) 70, 94, 101
Mezmurlar **103**
Mıgır 43-45
Mıgo 31-34, 37
mihsi **41**
Minçig 53, 54
Mirdo 39, 45, 46, 50, 89
Miço 38-55
Mikael 109
Minas 19, 44, 65
minder 13, 42-44, 66
murad 52, 53
Museh 73, 76
müron 120

nağit 63
nahır 12, 13, 15, 25, 31-33, 37, 38, 83, 94, 112
Nakışlı 87
namus 20
Nav(o) 40, 65, 93
ne 92
Neşideler Neşidesi **48**
nezenim **81**
Nirvana 125
Noel 19
Nunig 87-91, 97-99, 101-105, 107, 109, 110

ocağ 73, 110
oğul 92
Ohan 29, 32, 56
okul 41, 42, 45, 57, 110, 121-123, 126
ova 18, 48, 59, 60, 68, 70, 82, 93, 113, 114, 126
Ovan 38, 40, 41, 43, 44, 55, 72-77, 87, 88, 90-94, 97-99, 101-105, 109, 110

öğretmen 11, 13, 14, 41, 43-45, 103, 104, 122
öküz 12-14, 17-20, 24, 33, 38, 39, 50, 57-64, 66, 68, 70, 71, 88, 90, 101, 103, 113, 114, 117, 118, 125, 126
öküz arabası 55, 83, 101, 117, 124-126

palan 46, 51
pamuk 17, 19-23, 41, 59, 60, 62, 64, 69, 75, 80, 99-101
Pan 39
papaz 13, 19, 22, 32, 51, 69, 102, 103
para 40, 58, 62, 63
Parseğ 57, 77
Partoğ 56, 69
patates 48, 49
Pegasus 50, 52
petek 80, 87-90, 94, 102, 108, 110
pınar 14, 33, 68
pinti 31, 32, 37
pot pot 80
post 120
Pumpul 86
puşman 97

Rab 14

rahip 30
rakı 66, 98
rençber 17, 18, 39, 49, 50, 54, 73, 90, 118, 125
rençber 40, 58, 60, 64, 65, 73, 77, 114, 122

saat 35
saban 17, 18, 59-61, 80, 88, 94, 103, 118, 119, 123
sabon 26, 59
sağ 28
Sahag 122
Sako 24, 51-53, 114
saku **46**
salat(a) 57, 66-68
sami 60
sanamar **25**, 26
sarhoş 98
Sarig 40-42, 45, 53, 120
Sarkis 88-92, 94, 97-104, 109
sebab 99
sebeb 81, 92, 97, 101
Serop 18
se 44
senet 62, 66-68
sevda 32, 87, 94
Sevkar **112**
stat 60, 65
Sıko 122
sırığ 89
sivik **11**, 21, 94, 96, 107, 120, 126
soğan 26, 27, 66, 67
Sukig 47-52, 54
Sultan Selim 59
Surp (Mesrop) **29**, **42**
Surp Nışan 8
Surp Ohan Gölü 56
Surp Ohan (Taşı) 29, 32
Surp Partoğ Kilisesi 56
Surp Sarkis **25**, 52-54
Surp Sarkis Dağı 39, 40, 48, 50-54, 94, 106
Surp Sarkis Taşı 53-55, 68
Surpig 100, 117
sus 32
süt 12, 20, 39, 62, 66

şal 20
şalvar 13, 15, 72, 74, 76, 79, 80
şarap 16-18, 59, 97, 104
şen 35, 94, 101, 106, 108
şeytan 14
şivan **33**, 34, 109
Şodo 73, 76
Şulamit 48

takla 86
Tamar 81, 83
tam temam 32
tamam 84
tandır 5, 57, 98, 110, 120
Tanrı 11, 13, 14, 32-37, 41, 42, 105
taraf 62
tarla 11-22, 39, 40, 49, 50, 57, 58, 60-65, 67, 69-71, 73, 78-85, 88-90, 94, 95, 98, 101, 104, 106, 110, 112, 114, 117, 123-125
tarla 81, 87, 88, 91, 94, 98
tas 17, 18, 52, 81
Taşlık 88
Tatig 103, 104
Tato 42, 58, 71
Tatos 112
Tavit 25, 74
tavuk 13, 24, 40, 64, 70, 89, 94, 98, 121, 123
tee 100
temam 32, 74
Terezi 94
tıbir **103**
Tılandzig **73**
tırpancı 74
Tilig 72-77, 90, 92, 106
tilki 20, 29-32, 40, 46, 48, 53, 55, 100, 101
timsah 114
tohum(luk) 20, 22, 47, 49, 80, 86, 118
toprak 13, 16-18, 21, 27, 28, 47-49, 58, 69, 79, 80, 82, 83, 94, 95, 101, 103, 110
Torik 12-23, 57-71, 87, 88, 90-94, 97-99, 101-105, 109, 110
Toron 86, 87, 89, 90
Turo 11, 14, 21
turşu 122

tutun 40, 93, 113
tuzağ 40, 42, 44, 46, 55
tütün 41, 57, 58, 88, 91
tütün kesesi 12, 100

uçurtma 24
usta 57, 58, 60, 63, 105, 110, 117, 119, 122

üzüm 102, 103, 113, 115

vağıt 12, 15, 87, 122
Vank **112**-114
Varo 21
Vartatil **76**
vav 94
Venüs 47
vergi 73-75
vernadun **41**

yaba 100
yağma 33
yağmur 22, 28, 29, 37, 56, 59, 64, 67, 68, 70, 71, 77, 82, 83, 93, 107
Yağtaşı 66, 87, 90, 97, 122, 126
yaka 55
yardım 48
yarıcılık 20
yavru 89, 92-94, 101, 109
Yeğsa 90, 101
yeleg 76
yev-o-fe 44
Yuğaper 110
yün 11, 15, 52

Zadur 103
zahar 41
Zakar 57, 58, 60, 63, 93, 94, 117, 119, 122
zangoç 12, 16, 42, 43, 53, 84, 117, 118, 123, 126
zevallı 33
zeytinyağı 26
ziyaret (yeri) 54, 81, 92, 93
zulüm 35
zurna 25, 65

Hamasdeğ'ın doğup büyüdüğü Perçenç köyü, yörenin kültürel merkezi niteliğindeki Harput'a bağlıydı. O yıllarda Harput'un Ermeni, Süryani ve Keldani yoğun mahallelerinden bir görünüm.

Hamasdeğ'in 1913'te Amerika'ya gitmesine sebep olan ve kendisi de, birçok Harputlu gibi 1912'de Amerika'ya giden babası ve annesi bir arada.

Hampartsum Gelenyan: 1913'ten itibaren Amerika'da bir göçmen. Doğup büyüdüğü Harput yöresinden süzdüğü öykülerle ve bu öykülere aşina karısı Sırpuhi'yle birlikte çoluk çocuk bir var oluş ve tutunma uğraşı...

Harput'taki Getronagan Okulu'nun 1909-1910 dönem mezunları, okulun kurucusu ve ölünceye dek müdürü olan ünlü Ermeni taşra edebiyatı yazarı Hovhannes Harutyunyan (Tılgadintsi, 1860-1915) ile birlikte. Hamasdeğ ise bu fotoğrafın çekildiği tarihten bir yıl sonra Mezre'deki Getronagan Okulu'ndan mezun olacaktır...

İçindekiler

Yazar hakkında 8
Bazı çağdaşlarının yazar hakkında söyledikleri 10
Kız, Eğsig 11
Mavi boncuk 24
Çoban Dağı'nın masalı 29
Miço 38
Yağmur 56
Damat Ovan 72
Dapan Markar 78
Güvercinler 85
Kurban Gar *Amu* idi 111
Çalo 116
Dizin 127

HAMASDEĞ

"Son son güvercinlere *çor* düştü. O *ğuşlar ğanat ğanat* üstüne döküldüler. Bir sabah kalktık ki Gılgıl Zakar kemeriyle kendini güvercinliğin damından asmış. Ha, bak Haçig, güvercin oynatanın sonu budur. Bunları sana anlatıyorum ki, iyice anlayıp bu sevdadan vazgeçesin. Sen Mano'ya *uymiş* olma, onun ne anası babası var, ne karısı. *Fağat* senin hem allen var hem de karın. Bugüne bugün Torik Ovan'ın evi sabanlı, koca ahırlı bir *hanedan* evidir. Çalışmazsak eğer bu kırk petek arı, petekler dolusu buğday, bu bir *nahır* davar nereden olur! Ben *ilen* anan *ihtiyar*ladık, bugün var isek yarın *yoğuz*.

Bu evi siz çevireceksiniz. Yarın bir avuç toprak olacağım, *fağat* Torik Ovan'ın evi daha da şenlensin, iki kardaş sevgi içinde yaşayasınız, dedeleriniz gibi kendinizi toprağa adayasınız isterim. Ama sen bu *biçimi* tutup güvercin beslersen, Mano ile arkadaşlık edip kardaşın Sarkis'le kafa kafaya, sırt sırta vermezsen bu ev böyle *şen* kalmaz Haçig. Günün birinde bu evin ocağı sönüp de, *ağa*mızın toprağı elimizden giderse eğer, o zaman *vay* benim başıma, *vay* benim mezarıma..."

ISBN 975-7265-08-X